čeština doma a ve světě

ROČNÍK IX

ÚSTAV
ČESKÉHO
JAZYKA
A TEORIE
KOMUNIKACE
FILOZOFICKÉ
FAKULTY
UNIVERZITY
KARLOVY

Vydává čtyřikrát ročně
Filosofická fakulta UK v Praze, centrum pro DeskTop publishing
(technické zpracování Drahomíra Marešová)
v nákladu 400 výtisků

Redakční rada:
Jaroslav Bartošek, Naďa Bayerová, František Fröhlich,
Milan Jelínek, Zdena Palková, Vladimír Smetáček, Alexandr Stich,
Dušan Šlosar, Ivan Vyskočil, Jiří Žáček

Redigují členové Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK:
ROBERT ADAM (výkonný redaktor), Ivana Bozděchová, Dagmar Čapková,
Jiří Homoláč, Eva Hošnová, Andrea Hudáková, Ondřej Koupil,
Karel Kučera, Alena Macurová, Petr Mareš, Iva Nebeská,
Jiří Rejzek, Lucie Římalová, Karel Šebesta, Jasňa Šlédrová,
OLDŘICH ULIČNÝ (vedoucí redaktor), Irena Vaňková

Toto dvojčíslo vzniklo ve Fonetickém ústavu FF UK.
Redaktorka čísla: JITKA JANÍKOVÁ

Grafické zpracování Peter Balhar

Adresa redakce:
ÚČJTK FF UK, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
Telefon: (02) 216 19 210

ISSN 1210-9339

Otištění výsledků získaných v souvislosti s vytvářením
fonetické databáze umožnil příspěvek z grantu GA ČR 102/96/K087.

Cena výtisku je 60 Kč + 5% DPH

Objednávky vyřizuje
ediční oddělení FF UK, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1,
tel. (02) 216 19 298

Podávání novinových zásilek
povolila Česká pošta, s. p., odštěpný závod Praha,
čj. nov. 5423/95 ze dne 26. 9. 1995

ČEŠTINA DOMA A VE SVĚTĚ

Téma čísla: Co se děje v televizi (kapitola Zvuk)

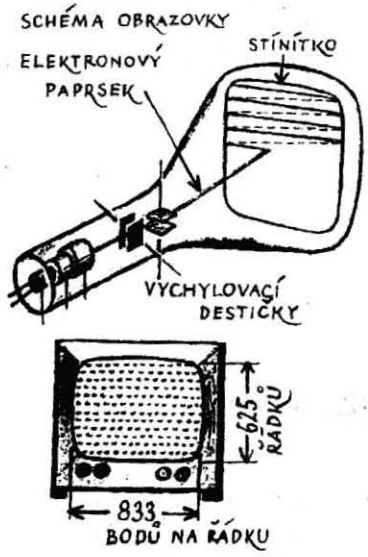

Televizní šotci aneb Trocha akustiky neuškodí

Jak je možné, že v televizi vidíme, jak právě mluví někdo, kdo je tak daleko, že ho vidět prostě nemůžeme? Slyšeli jste už něco o technice? Zapomeňte na to. Můžou za to šotci. Šotci jsou velmi, velmi malí tvorečkové, které nemůžeme vidět, protože se pohybují mnohem rychleji, než dokážeme vůbec zaznamenat. Takový šotek se může za vámi stokrát ohlédnout, popřát Vám dobrý den, usmát se na Vás a Vy ho jen okatě ignorujete. Ale nemusíte mít vůbec žádné pocity viny či výčitky svědomí. Šotci jsou tvorové hraví, baví je být na lidi milí

a v nespočetných houfech krouží v nikdy nekončících rafinovaných hrách a radovánkách kolem nás. A právě zde je jejich styčná plocha s lidskou civilizací a s televizí. Jejich hry totiž vyžadují velmi komplikované a stavebně náročné stadióny. Velký mág Gakabakis však učinil nečekaný objev: „Ti velcí pomalí tvorové jsou nejenom schopni naučit se stavět naše stadióny, ale co víc, dokážou nám vytvářet překrásné osvětlení, které dodá našim hrám nový rozměr." A od té doby stavějí lidé šotkům různé druhy stadiónů, kterým říkají kamery a televize. A jak se tedy dostane obraz a zvuk až do našich televizorů? Šotci vlétají do televizních kamer, kde se řadí do složitých formací v závislosti na osvětlení tohoto stadiónu – to je obraz, který je kamerou snímán. Po seřazení vylétají ven a letí rovnou do Vašich televizorů, kde propuká bujará taneční zábava. Šotci tančí ve formacích na stínítku obrazovky a každý dopad jejich nohou rozzáří jeden bod na obrazovce.
Pozn. aut.: šotci = fotony.

Pavel Žikovský

Získané znalosti můžete uplatnit v následujícím kvízu.
Chybějící výrazy doplňte.

Jak funguje televizní přenos

Televize je reprodukční systém přenášející pohyblivé (černobílé nebo barevné) obrazy na dálku ….., metalickým nebo optickým vedením. Součástí televize je i přenos ….. .

Princip televize spočívá v přeměně ….. na elektrický obrazový signál, v přenosu elektrického signálu a zpětné přeměně opět na optický obraz, přičemž se využívá vlastnosti lidského oka, které vnímá ….. jako celek, probíhají-li dostatečně rychle za sebou.

V televizním snímacím zařízení se obraz rychle rozloží na ….. různého jasu a barvy. Tomu odpovídá určitý elektrický signál, který se přenese do přijímacího zařízení (televizního přijímače). Tam se elektrický signál ….. opět do původního obrazu. Tento proces se neustále opakuje.

Obraz se rozkládá na určitý počet ….. v jednom snímku, a to lineárně. Rozklad probíhá po řádcích lineárně ….. (činný běh) s rychlým skokem zpět (zpětný

běh). Evropské soustavy používají pro rozklad ..... řádků a pro snížení blikání se přenášejí v ploše obrazu nejprve liché a pak ..... (prokládané řádkování). Přenáší se ..... obrázků za sekundu neboli ..... půlobrázků za sekundu.

Synchronizace řádků i obrázků je zajištěna vysíláním synchronizačních impulsů během zpětných běhů rozkladového paprsku. Pro synchronizaci obrazu je ve zpětném běhu půlsnímku vyhrazeno 25 celých řádků, takže skutečný obraz tvoří pouze ..... řádků.

Přenos barevného obrazu je umožněn přenosem barevné informace současně s přenosem jasu. V principu se přenáší informace o ..... složce v obraze, která po aditivním smíchání dá původní barevný obraz.

Televizní pozemní vysílače šíří televizní programy v kmitočtových pásmech od ..... do ..... MHz, která jsou rozdělena do pěti pásem a ..... kanálů. Nejrozšířenější soustavy barevné televize jsou v Evropě ..... a v Americe ..... . Systém ..... se používal ve východoevropských zemích a ve Francii.

Do mezer v textu doplňte výrazy z následujícího výběru:
sudé řádky; PAL; dílčí podněty; NTSC; velký počet bodů; SECAM
zvuku; řádků; optického obrazu;
červené, modré a zelené;
synchronně složí; bezdrátově; zleva doprava;
25; 47; 50; 69; 575; 625; 862

sestavil Pavel Machač
(Encyklopedie Diderot, verze 2001, CD-Rom, Diderot 2000)

ACH TY SAMOHLÁSKY...

Poznatelnost českých samohlásek v izolovaných slovech

Úvodem

V posledních deseti letech došlo k jistému uvolnění projevu v rozhlase a televizi, které se netýká jen obsahu, ale v nemalé míře i formy sdělení. Do projevů hlasatelů a moderátorů začínají stále více pronikat neformální a hovorové prvky a také nedbalá ležérní výslovnost. Snaha odlišit se co nejvíce od strohého oficiálního stylu a přiblížit se běžnému posluchači je patrná především u komerčních stanic. S neortoepickou (nestandardní) výslovností se však bohužel často setkáme i v programech, kde bychom očekávali kultivovanější projev, jako jsou např. zpravodajské a diskusní pořady, a to i na veřejnoprávních stanicích. Rozhlas a televizi přitom sledujeme denně a pro většinu z nás je způsob řeči moderátorů vzorem, který více či méně vědomě napodobujeme, stejně jako novinové články ovlivňují slovní zásobu a styl především psaných projevů. Určitá reprezentativnost je tedy na místě.

Cílem tohoto příspěvku však není zabývat se problémy televizních a rozhlasových stanic. Chceme jen poukázat na jev, který si mnohdy mluvčí (a někdy ani posluchači) neuvědomí, přesto je však v řeči přítomen a lze oprávněně tvrdit, že češtinu ohrožuje. Tímto jevem je velmi nepřesná realizace samohlásek, především jejich široká, otevřená výslovnost. Jejím základem je centralizace artikulačních pohybů a v důsledku zmenšení rozdílu mezi samohláskovými typy. V češtině jde zejména o přiblížení [i] k [e], [u] k [o] a [e] k [a].

Příčin je více. Patří k nim vliv pražského dialektu, pro nějž jsou široké samohlásky typické, ale také nedbalá výslovnosti či nedostatečná mluvní technika. Snaha sdělit posluchači velké množství informací v krátkém časovém úseku nutí mluvčího k rychlému tempu, při němž jsou samohlásky kráceny a redukovány a některé hlásky mohou vypadnout.

Výsledkem je řeč, která jednak působí nekultivovaně, jednak je obtížněji srozumitelná, a posluchač tak ztrácí (mnohdy důležité) detaily.

Test BARE

Není pochyb, že i přes popsané nedostatky je většina projevů, které slýcháme, dostatečná pro běžnou komunikaci a vcelku srozumitelná. Připadá nám, že „rozumíme každému slovu". Jsme však opravdu schopni určit význam každého jednotlivého slova a dokážeme správně rozpoznat každou slabiku či hlásku v okamžiku, kdy zazní? Nebo je to tak, že si význam rekonstruujeme dodatečně z větších celků, na základě informací ze všech rovin jazyka?

Předložíme zde část výsledků poslechového testu BARE, jehož cílem bylo zjistit, je-li výslovnost samohlásek většinou natolik dostatečná, aby posluchač správně poznal slovo i bez pomoci kontextu.

Pro test byly použity nahrávky přirozené řeči, autentické záznamy z televizních a v menší míře rozhlasových zpráv, předpovědí počasí a diskusních pořadů, a to jak veřejnoprávních, tak komerčních stanic (ne však regionálních). Ukázky pronášeli většinou moderátoři, zpravodajové nebo politici, tedy lidé, u nichž lze předpokládat určitou kultivovanost projevu. Pouze tři osoby – vždy šlo o ženy – byly hosty diskusního pořadu *Áčko* a zřejmě nešlo o profesionální mluvčí.

Z nahrávek byla izolována slova, ke kterým v češtině existuje minimální pár lišící se právě jen kvalitou samohlásky (např. *utišovat – utěšovat*). Mnohdy šlo o dva různé tvary téhož slova (*chvíle – chvíli*). Nejčastěji měli posluchači rozhodovat mezi hláskami [i] a [e], méně často mezi [e] a [a], [o] a [a], pouze v jednom případě mezi [u] a [o]. Tato disproporce je způsobena tím, jak se jednotlivé dvojice vyskytly v materiálu (také v závislosti na frekvenci daných alternací v češtině).

Slova pro test byla izolována z kontextu pomocí počítačového programu COOL. Všechny položky byly nejméně dvouslabičné. V naprosté většině šlo vždy o jedno slovo. Pouze tam, kde sporný vokál obsahovala zvratná zájmena *si* a *se*, bylo zachováno celé slovní spojení (*jsem si – jsem se*), protože percepce jednoslabičných slov je obtížná. V případě položky *v jihoafrickém – v jeho africkém*, kdy museli posluchači rozhodnout mezi slovem a slovním spojením, jsme ponechaly i neslabičnou předložku, která by se obtížně oddělovala, a navíc 6. pád bez předložky by působil nepřirozeně.

Testovaných slov bylo 47 a 7 slov se opakovalo ve dvou různých realizacích, test tedy obsahoval celkem 54 položek

Úkolem posluchačů bylo u každé zvukové ukázky určit, který ze dvou možných výrazů slyší. Svůj názor zaznamenávali do formuláře, který uváděl vždy obě alternativy. Pro snadnější rozhodování byla každá zvuková položka zopakována třikrát po sobě.

Pro zajímavost bylo do testu okrajově zařazeno i 6 případů, v nichž se mohou objevit i dvě relevantní alternace v jednom slově (například *nikdy – nikde – někdy – někde*). Tyto ukázky (tzv. čtverce) se opakovaly čtyřikrát a komentujeme je zvlášť.

Test absolvovalo zatím celkem 38 posluchačů – studentů 1. cyklu oboru český jazyk a literatura. Byli to tedy posluchači, u nichž lze předpokládat větší pozornost a vnímavost k jevům mateřského jazyka, nebyli to však školení fonetikové.

Rozbor výsledků testu

1. Poznatelnost vzorků. Položky jsme rozdělily podle toho, kolik procent posluchačů je hodnotilo správně. Výrazem „správné hodnocení" rozumíme určení vokálu ve shodě s tím, co zamýšlel mluvčí (a je doložitelné z kontextu). Takto jsme získaly následující tři skupiny případů:
A – 100–85 % – celkové hodnocení ve prospěch zamýšleného
B – 84–16 % – rozkolísané hodnocení
C – 15–0 % – hodnocení v neprospěch zamýšleného vokálu

Připomínáme, že posluchači pouze vybírali ze dvou, případně ze čtyř možností. Není tedy k dispozici informace, nakolik si byl konkrétní posluchač svou odpovědí jist. Proto stanovujeme požadavek na míru shody mezi posluchači velmi přísně.

Procentové zastoupení skupin A, B, C ukazuje graf 1.

Graf 1: Hodnocení položek posluchači

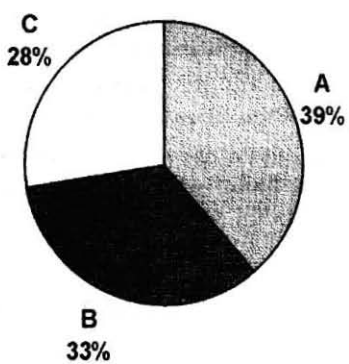

Z grafu 1 vyplývá závažný fakt, který snad ani nepotřebuje další komentář. Pouze 39 % (tedy zdaleka ne polovina) samohlásek v našem materiálu je jednoznačně správně rozpoznaných. 28 % je s jistotou hodnoceno obráceně. Zbývající třetina je neurčitá, hodnocení u jednotlivých posluchačů se liší.

2. Rozdíly spektra. Provedena byla také formantová analýza. Její pomocí se můžeme dozvědět něco o tom, jak dalece jsou samohlásky opravdu odlišné od předpokladu.

Ze všech testovaných slov byly zkoumané vokály izolovány a dále analyzovány pomocí programů COOL a Multi Speech. Výsledkem jsou jejich spektrogramy a frekvence jednotlivých formantů spočítané po menších krocích. Protože frekvence formantů v průběhu trvání hlásek kolísají, sledujeme jejich rozpětí, případně hodnotu, kolem které se pohybují ve střední části samohlásky.

Na základě těchto údajů jsme zjišťovaly, zda spektrální složení vysloveného vokálu odpovídá tomu, co bylo zamýšleno, neodpovídá (tj. odpovídá opačné možnosti, např. v zamýšleném slově *nyní* odpovídá [e]), nebo je nejasné (nelze jednoznačně rozhodnout): při tomto rozhodování jsme se řídily údaji o rozsahu formantových pásem pro jednotlivé vokály uváděnými ve fonetických pramenech (srov. přehled Palková 1994: 173–174).

Výsledky spektrální analýzy jsme porovnali s hodnocením posluchačů. Počet v jednotlivých skupinách ukazuje tabulka 1, do níž je však zahrnuto pouze 40 položek. Hodnocení čtverců je složitější a je provedeno zvlášť.

Tab. 1: Srovnání výsledků poslechu a spektrální analýzy – jednoduchá slova

	SPEKTRÁLNÍ SLOŽENÍ		
HODNOCENÍ	odpovídá	neodpovídá	nejasné
ve prospěch (A)	18	1	—
v neprospěch (C)	1	9	3
rozkolísané (B)	1	—	7

U tzv. „čtverců" jsme za správné považovaly pouze určení celého slova, tj. obou samohlásek. To se odrazilo i v percentuálním vyjádření. Jednotlivé vokály ve slově se však mohly svým typem lišit, proto bylo nutné vzít je odděleně a spočítat pro ně procento správných hodnocení (viz Tab. 2). Posledním případem, který stojí poněkud stranou, je slovo *zavalili* (viz níže).

Tab. 2: Srovnání výsledků poslechu a spektrální analýzy – jednotlivé vokály u „čtverců"

ČTVERCE	SPEKTRÁLNÍ SLOŽENÍ		
HODNOCENÍ	odpovídá	neodpovídá	nejasné
ve prospěch (A)	5	—	—
v neprospěch (C)	—	1	—
rozkolísané (B)	—	1	5

Z výsledků je zřejmé:

a) Samohlásky, jejichž spektrální složení odpovídalo zamýšleným, hodnotili posluchači v naprosté většině správně. Rozkolísané hodnocení u jednoho slova (*stupni*) mohlo být způsobeno malou intenzitou koncové samohlásky. Ve slově hodnoceném v neprospěch (*zástupci*) byla samohláska velmi krátká.

b) Samohlásky s neodpovídajícím spektrálním složením byly v naprosté většině hodnoceny v neprospěch zamýšlených vokálů. Výjimečný případ komentujeme dále.

c) Určování samohlásek s nejasným spektrálním složením bylo většinou rozkolísané. U tří položek hodnocených jednoznačně v neprospěch zamýšleného vokálu vždy jeden formant odpovídá. Ve všech případech je však samohláska velmi krátká (35–45 ms). (Posluchači, jejichž mateřským jazykem je např. francouzština nebo angličtina, by takovýto zvuk nejspíše hodnotili jako neurčitou samohlásku [∂].)

3.Trvání samohlásek. Samohláska ztrácí hodně ze své charakteristiky také tehdy, je-li rychlým tempem řeči velmi zkrácena, takže posluchač ji často ani nestihne rozpoznat. Je si ovšem vědom její přítomnosti – to pozná podle počtu slabik. Nepostřehne však její kvalitu. V testu bylo celkem 12 slov s vokály kratšími než 50 milisekund. U pěti z nich bylo zřejmě trvání hlavní příčinou nesprávného nebo rozkolísaného určení samohlásky, protože jinak spektrální charakteristika odpovídala zamýšlené samohlásce nebo se jí velmi blížila. Šest dalších, rovněž určených nesprávně nebo rozkolísaně, mělo kromě toho i neodpovídající spektrální složení a nelze rozhodnout, který z faktorů zapůsobil především. Pouze tři samohlásky byly určeny správně. O dvou z nich se dá předpokládat, že byly vysloveny natolik čistě a jasně, že ani krátké trvání neovlivnilo jejich rozpoznání. Poslední je pak případ slova *lidem*, ke kterému se vrátíme.

4. Některé zajímavé případy.

a) Zvláštní je případ slova *lidem*, které se v testu vyskytlo celkem třikrát (šlo ovšem o různé realizace). Nejzajímavější z nich je položka 16: Samohláska *i* formantově odpovídá téměř jednoznačně [e] (F1 pod 500, F2 okolo 1700 Hz), navíc krátké trvání (pouhých 45 ms) by mělo posluchače od [i] spíše odrazovat. Přesto 98 % posluchačů hodnotilo samohlásku správně. Tuto nesrovnalost je možno interpretovat jako vliv vnějších faktorů. Celkový význam a typ sdělení dovoluje posluchači předpokládat výskyt určitého okruhu slov. Testovaným osobám sice nebylo přímo sděleno, z jakého typu pořadů byly ukázky vybírány, zřejmě však věděli, že k podobným analýzám se používají především publicistické pořady. Také často mohli poznat známé mluvčí po hlase. V daném okruhu je pravděpodobnější, že se hovoří o *lidech* a ne o *ledu*. (Jedna z testovaných osob přímo sdělila zadávajícímu, že sice slyšela [e], bylo jí však jasné, že mluvčí chtěl říci *lidem*.)

b) To, že posluchači nejspíš odhadli typ promluv, z nichž byly ukázky vybírány, potvrzuje i 93% shoda u varianty *summitu* oproti variantě *sametu*, třebaže jde o slovo cizího původu, které se v jiných než publicistických textech zpravidla nevyskytuje.

c) Do testu jsme také – pro srovnání – zařadily několik slov s původně zamýšlenou samohláskou [e]. Většinou jsme očekávaly její správné určení. Slovo *předat* (č. 46) však bylo správně hodnoceno pouze v 68 % a *práce* (č. 09) dokonce v 63 % případů. Hodnoty formantů pak ukázaly, že v obou případech se vokál skutečně pohybuje na hranici [e] a [i], u položky 09 se dokonce více blíží [i], a váhání posluchačů je jen důsledkem krátkého trvání. Tento posun výslovnosti byl v materiálu výjimečný a nelze ani vyloučit přeřeknutí se mluvčího.

d) O přeřeknutí zřejmě jde také ve slově *podobný* (č. 11), protože dlouhé samohlásky bývají stálejší a zpravidla nepodléhají otevřenosti. Tuto položku všichni posluchači určili jako [e]. Je možné, že mluvčí (žena) začala vyslovovat nespisovnou koncovku *-ej*, potom si ale chybu uvědomila a zarazila se. Tomu by odpovídalo protažení samohlásky a zřetelný skluz na konci, patrný na spektrogramu, který by mohl být náznakem souhlásky [j] nebo samohlásky [i] (snaha o opravení).

e) Zvláštním případem je položka *zavalili*, v testu se vyskytla dvakrát. Slovo obsahuje dva sporné vokály (podobně jako tzv. „čtverce"), které se ale nedají libovolně kombinovat tak, aby vznikla smysluplná slova. Určení jednoho vokálu nutně rozhoduje o výběru druhého. Posluchači měli pouze 2 možnosti

rozhodování: *zavalili – zaveleli*. Ukázalo se však, že tento výběr posluchače do určité míry omezuje. V nepřesné výslovnosti totiž existuje další možnost (*zavolali*), se kterou jsme při sestavování testu nepočítaly, pro některé posluchače však představovala možné řešení.

Spektrální složení obou vokálů je v obou slovech zvláštní, neodpovídá jednoznačně žádné variantě. První samohláska odpovídá [a] nebo ještě spíše [o], druhá – zamýšlené [i] – daleko více připomíná [a] než [i] nebo nabízenou variantu [e].

Hodnocení správnosti je při prvním výskytu v testu 68 %, při druhém 83 %. Toto hodnocení zřejmě do jisté míry závisí na tom, kterým vokálem se posluchač řídí:
(1) První vokál je mezi [a] a [o], nepřipomíná [e] ⟶ hodnoceno jako *zavalili*.
(2) Druhý vokál nepřipomíná [i]. Pokud se posluchači rozhodli pro [e], neměli jinou možnost, než *zaveleli*. (Protože to však odporuje (1), je tato varianta méně častá.)

Posluchači, kteří slyšeli *zavolali*, byli zmateni.

Závěrem

1. Výsledky testu potvrzují, že při poslechu izolovaných slov se posluchači do značné míry řídí charakteristikou jednotlivých hlásek, v případě samohlásek především jejich spektrálním složením a délkou. Pokud je hláska vyslovena chybně či nepřesně, posluchači nemají dostatečnou informaci pro rozpoznání slova.

Test také ukázal, že stupeň nepřesnosti ve výslovnosti samohlásek bývá značný. V našem materiálu, který nebylo obtížné shromáždit, vedl až ke ztrátě rozdílů mezi fonémy a v důsledku toho k záměnám významu. Je to přitom materiál z projevů veřejných, pronášených ve většině případů mluvčími, které lze označit za „mluvčí z povolání", z projevů prosazujících se jako řečový vzor. Naše zjištění by však mělo být varováním nejen pro profesionální mluvčí.

2. V běžném životě jsme naštěstí málokdy nuceni rozhodovat o významu jednotlivých slov. Posluchač nachází pomoc v informacích z kontextu (v nejširším smyslu toho slova). Tento vliv se částečně projevil dokonce i v našem testu.

Tak např. celkový význam a typ sdělení dovoluje posluchači předpokládat výskyt určitého typu slov. Takto většina posluchačů určovala správně slovo

lidem oproti nabízené možnosti *ledem* i v těch případech, kdy charakteristika zkoumané samohlásky neodpovídala [i].

Nejdůležitější pro porozumění bývá kontext větný, který v proudu řeči umožňuje posluchači rozlišit mimo jiné i flektivní tvary slova (*práci – práce*, *mohlo – mohla*). Právě tento druh kontextu byl v testu odstraněn.

Určitý druh kontextu působí i v rámci jednotlivých slov, a to tak, že omezuje možný výběr vokálu, pokud posluchač očekává smysluplná česká slova. Rozhodování posluchačů zřejmě ovlivnila i nestejná frekvence výskytu nabízených slov (*v jihoafrickém – v jeho africkém*). U podstatných jmen se mohl nominativ jevit jako nejvíce pravděpodobný pád, kterému posluchači podvědomě dávali přednost.

Na druhé straně i v běžné komunikaci nastávají situace velmi podobné podmínkám našeho testu, kdy porozumění závisí na správné identifikaci jednotlivých hlásek. Je to např. správné rozpoznávání vlastních jmen, cizích slov a nám neznámých výrazů vůbec. Není ani těžké představit si celou větu, v níž by záměna jediné samohlásky v jediném slově změnila význam. Příkladem mohou být slova s předponami *při-*, *pře-* nebo věta, která se skutečně vyskytla v našem materiálu: „Císař poslal mnichy/měchy zpátky do Číny." Jsou to ovšem situace a případy omezeného rozsahu.

3. Schopnost posluchače využít informací ze všech vrstev kontextu je a vždy bude předpokladem úspěšné komunikace. Umožňuje rozumět obsahu řeči i při velkém množství zvukových variant, odlišit užitečný signál od komunikačního šumu, doplnit mezery i opravit případné chyby řečové produkce. Zejména díky tomu je lidské ucho, třebaže zdánlivě nedokonalé, ve spolupráci s mozkem dokonalejší než nejlepší počítače.

Nabízí se tedy otázka: Je nepřesná dikce, v daném případě nedbalá či nesprávná výslovnost samohlásek, skutečně tak závažným problémem? Domníváme se, že při stupni deformací řeči, které se objevují v současných veřejných projevech, již ano.

a) Představme si nejprve samotný systém jazyka. Ve standardní podobě má čeština 10 samohlásek, 5 krátkých a 5 dlouhých. V projevech, jako byly ty naše, se [i] otevírá natolik, že splývá s [e], [a] nedosahuje často potřebného stupně otevřenosti a zní také jako [e], nebo naopak ještě povolenější artikulace přibližuje [e] k [a]; při [o] či [u] nedochází často k dostatečnému zaokrouhlení rtů. Rychlým tempem se navíc dlouhé samohlásky zkracují a krátké redukují. Vypadá to, jako by mluvčí byli líní pořádně rozhýbat ústa a udržet je v potřebném

nastavení dostatečně dlouho. Pokud by tento trend pokračoval, mohl by mluvčí nakonec používat jen jedinou samohlásku, jakési krátké otevřené E nebo ə, samohlásku, jakou vyslovíme s mluvidly téměř v klidové poloze.

b) S tím souvisí další podstatný aspekt, kultura řečové komunikace, zejména podíl mluvčího a posluchače na její úspěšnosti. V projevech, jako byly ty naše, se na kontext zřejmě spoléhají především mluvčí, což se odráží v (ne)pečlivosti jejich projevu. Mluvčí přenáší tíhu úkolu porozumět na posluchače. Přitom jen mluvčí ví, co chce říci. Je zřejmé, že kultura řeči spočívá v přístupu obráceném: kultivovaný mluvčí dbá o to, aby posluchači porozumění usnadnil.

c) Již delší dobu se ve všech jazycích intenzívně pracuje na automatickém rozpoznávání mluvené řeči a ukázalo se, že to, co není problémem pro člověka, může být velmi obtížné pro stroj. Ten svým absolutním sluchem vnímá každou odchylku a jednotlivé varianty může identifikovat jako jednu hlásku jen tehdy, pokud se této hlásce blíží víc než jiné podobné. Přitom nemá ani oporu v kontextu. Pro to, abychom mohli dávat strojům jakékoli pokyny pouhým hlasem, nestačí jen dokonalá technika, ale je zapotřebí i jistá spolupráce nás, mluvčích jazyka, řečová ukázněnost.

Už jen tyto důvody by měly být pro českého mluvčího motivem k tomu, aby začal sledovat, co vlastně vyslovuje, když promluví.

Barbora Hedbávná, Renata Landgráfová

Pozn.: Test BARE vznikl jako součást ročníkové práce v semináři II. cyklu oboru LF (seminář prof. Z. Palkové). Téma bylo zadáno v návaznosti na VZ 206003. Ve výzkumu se pokračuje.

Literatura

Palková, Z. *Fonetika a fonologie češtiny.* Praha, Karolinum 1994.

Kolik samohlásek vám zbývá?

Výslovnost samohlásek ovlivňuje podstatným způsobem srozumitelnost mluveného projevu, ale také úroveň kultury řeči. To je skutečnost obecně uznávaná v mnoha jazycích, nejen v češtině. Vzpomeňme jen na Shawovu Elisu Doolittlovou nebo na komedie o nesnázích amerických herců při vzniku zvukového filmu, třeba Zpívání v dešti.

Inventář českých samohlásek není rozsáhlý, zahrnuje pět rozdílů barvy zvuku (složení zvukového spektra) a dvě varianty délky. Ve všech slabikách se však samohlásky vyslovují plně a zachovávají přibližně stejnou kvalitu bez ohledu na okolí. Nebo by alespoň měly zachovat.

Artikulační možnosti tvoření zvuků řeči jsou ve všech jazycích podobné, protože závisejí na možnostech pohybu jednotlivých částí mluvidel, zejména jazyka a rtů. Proto jsou podobné i krajní hodnoty výšky dvou zvukových složek, které jsou pro kvalitu samohlásek podstatné. Mají tónovou povahu a říká se jim formanty. Vytvoříme-li dvoudimenzionální graf, jehož osami budou frekvenční hodnoty obou formantů F1 a F2, můžeme si představit jednotlivé samohlásky jako ohraničená pole uvnitř jeho plochy. Frekvenční rozpětí 280 Hz – 3 kHz (přibližně) postačí, aby do této plochy bylo možno umístit samohlásky většiny jazyků.

Graf 1.

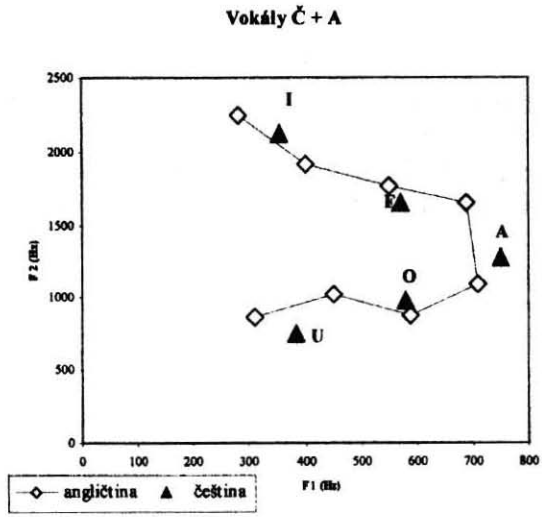

Graf 1 ukazuje střední hodnoty formantů samohlásek v angličtině a v češtině podle údajů P. Ladefogeda (pro americkou angličtinu) a B. Hály (pro češtinu). Vokály v A od nejvyššího F2: i ɪ ɛ æ a ɔ o u

Systém s malým počtem samohlásek, jako má čeština, lze vnitřně lépe diferencovat, pole jednotlivých typů mohou být od sebe vzdálená a oddělena pásmem variant v daném jazyce nepoužívaných. Na druhé straně malý počet prvků dovoluje větší kolísání jejich realizace, než je tomu v systémech s větším počtem samohlásek, v nichž se formantová pole jednotlivých typů na okrajích dotýkají nebo i překrývají.

Jde při tom o dva druhy kolísání: rozlišování samohláskových polí uvnitř výslovnosti konkrétního mluvčího a jejich lokalizace v rámci standardu jazyka, tj. naplnění předpokladu, že frekvenční formantová pásma samohláskových typů jsou pro různé uživatele daného jazyka víceméně společná.

V zřetelné a kultivované výslovnosti češtiny jsou samohlásková pole jasně odlišena a formantová pásma zůstávají v určitých stabilních mezích. V nedbalé či příliš rychlé řeči se artikulační orgány (jazyk a rty) často nedostávají do potřebného postavení a zvukový rozdíl samohláskových typů se pak zmenšuje, mluví se o centralizaci nebo redukci samohlásek. Posun formantových pásem může být i projevem nářečí, např. pražský dialekt v češtině má rovněž za následek menší diferenciaci samohlásek.

Otázkou je stupeň kolísání či nepřesnosti, který lze ještě považovat za přijatelný stav.

Následující grafy 2–6 ukazují formantové složení krátkých samohlásek pěti různých mluvčích. Jsou pořízeny ze záznamu řeči rozhlasových pracovníků na CD věnovaném 80. výročí vysílání Čs. rozhlasu. Vždy šlo o veřejný projev, s jednou výjimkou (ml. 2) o projev moderátorského typu. Projevy mluvčích 1 a 2 pocházejí z konce dvacátých a třicátých let, projevy 3 a 4 z konce osmdesátých let, projev 5 je současný. U každého mluvčího jsou uvedeny 3 až 4 varianty od každé samohlásky, pokud se v projevu vyskytly.

Graf 2

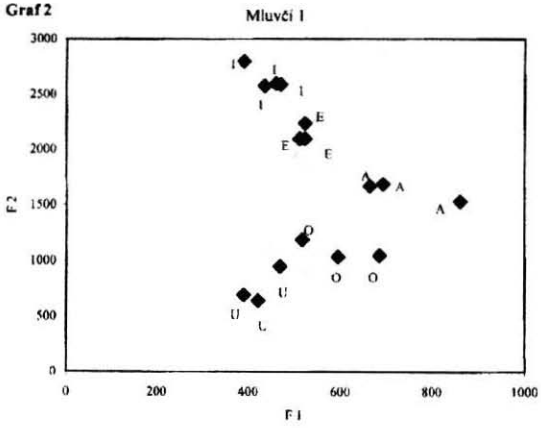

Graf 3

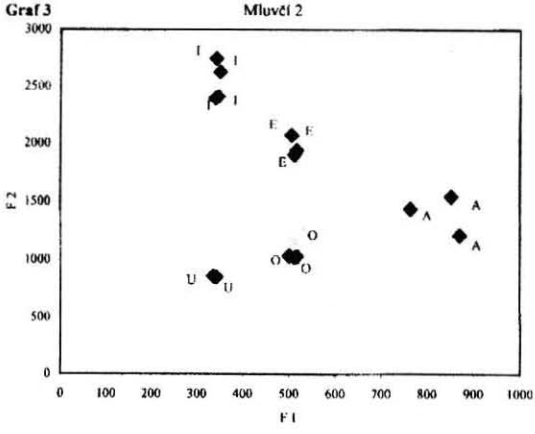

Graf 4

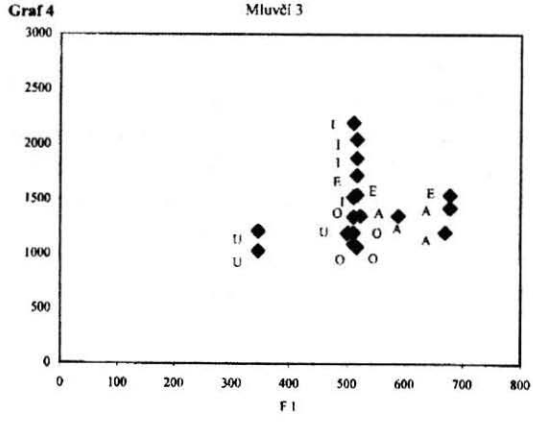

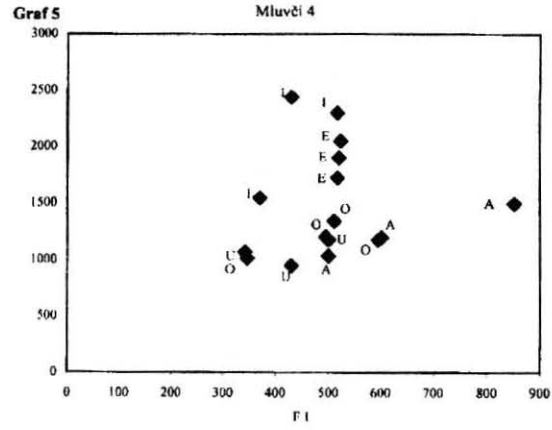

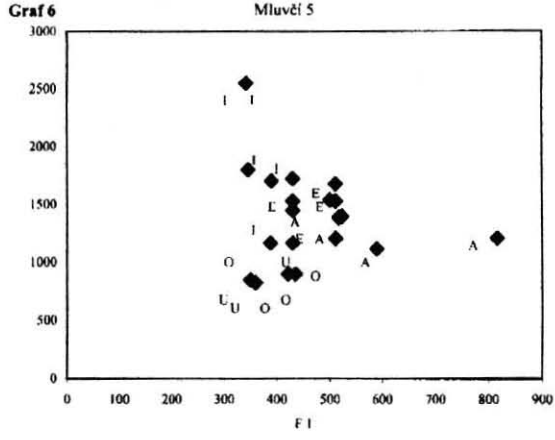

Rozdíl mezi výslovností mluvčích 1 a 2 na straně jedné a 3, 4, 5 na straně druhé se týká obou výše zmíněných kritérií. Celková plocha frekvenčního pole se velmi zúžila. Výslovnost krátkých samohlásek v projevu téhož mluvčího není stabilní, diferencovat formantová pole jednotlivých samohlásek je téměř nebo úplně nemožné. Projev zůstává srozumitelný díky redundanci jazykové informace a dobré vůli (a percepční námaze) posluchače.

Co dodat? Snad s klasikem: Tento způsob „vývoje" zdá se poněkud nešťastným.

Zdena Palková

Výslovnostní cvičení č. 1

V předcházejících textech („Poznatelnost českých samohlásek v izolovaných slovech" a „Kolik samohlásek vám zbývá?") jsme narazili na nesprávnou artikulaci samohlásek u profesionálních mluvčích. A jak jsme na tom my? Pojďme si raději správnou výslovnost samohlásek procvičit!
Kvalitu samohlásek ovlivňuje zejména
- posun jazyka (nahoru a dolů, dopředu a dozadu);
- práce rtů („do úsměvu" při [i] a [e], zaokrouhlení při [u] a [o]) ;
- čelistní úhel (největší je u [a]).
Dále je třeba dodržovat délku samohlásek (nezkracovat, neprotahovat), protože ta rozlišuje v češtině význam slov (např. vir – vír, majitele – majitelé).

identifikovat	televize	zákaznickém	dluhopisy	ezapomenutelné
infikovat	vegetace	dehydratace	útočiště	zdevastovaných
dezinfikovat	superhvězda	vyjednavači	uklidňuje	neoprávněný
emigraci	předehřívali	samospráva	pravděpodobnost	nejpopulárnější
imigraci	generálem	dodělává	podrobněji	nevědomostí
riziky	legalizace	havarovala	obklopovat	chundelatější
policisty	licence	hospodařila	obyvatelstvo	kategorický
likvidaci	rebelové	katastrofa	povolení	komplikovanější
demolici	prezidentem	považovat	pololetí	napomenutí
dynamice	majitelé	kolaboraci	kontrolovat	festivalovými
bylinný	zemětřesení	novomanželé	ztroskotalo	přehodnocení
viditelně	videoprojekce	ekonomiky	chorobou	protisměrném
odvysílány	bezpečnost	ekologická	upozorňujeme	devětačtyřicetiletý
spotřebiteli	nezanedbatelný	prozřetelnost	uživatelům	tisícinásobných
velvyslanectví	pořadatelé	poškozené	dodatkovou	mnohamiliardové

Problémem bývá spojení [-ňí-]. Tato kombinace bývá často nesprávně realizována spíš jako protažené [ň:].

zklamání	renomovaní	veterinární	metropolitní
povstání	minimální	mezinárodní	veřejnoprávní
vyvrcholení	nemocniční	komediální	telekomunikační

K otevřenosti svádějí často skupiny [bi, pi, mi, li, vi]. Sami si můžete ***vymyslit*** *další slova k procvičování.*

vystřelili	kritizovali	investovali	byli by ji bývali vylili
vypověděli	obvinili	signalizovali	
vyzdvihli	připili	prominuli	

JJ
(z vysílání TV3, upraveno)

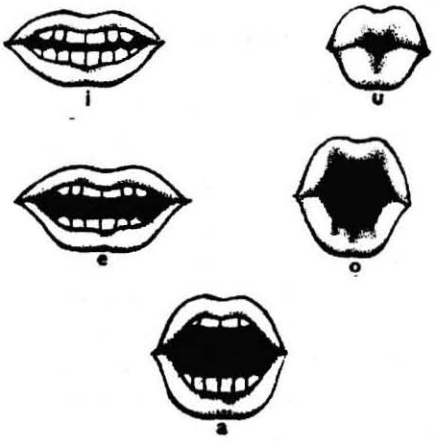

Vliv věku na intonační senzitivitu mladší školní populace: experiment s televizním pozdravem

Kdy jste se naučili správně intonovat věty v mateřském jazyce? Už si nevzpomínáte? Není divu. Ona ta otázka vlastně není příliš vhodná. Uveďme si hned několik důvodů proč. Především osvojení si intonačního systému nějakého jazyka je proces postupný. Není to tak jasně časově ohraničená událost, jako například když vám vypadne první zub nebo když dostanete své první kolo. Dále se to všechno odehrávalo ve vašem životě už dávno – někteří vědci si dokonce pohrávají s myšlenkou, že základní informace o větných melodiích mateřštiny získáváme ještě před narozením. D. Hirst a A. DiCristo (1998) popisují experiment, v němž se ukázalo, že už čtyřdenní novorozenci rozeznávají intonaci mateřštiny od intonace cizího jazyka. V uvedeném experimentu děti poslouchaly podněty získané ze signálu přirozené řeči odfiltrováním segmentálních modulací. Jinými slovy, z vět byly odstraněny informace o hláskovém složení, ale zůstaly tam prozodické rysy. Několikadenní novorozenci přesto mateřštinu poznali. Reagovali na ni totiž jiným způsobem než na různé cizí jazyky. Jedním z možných vysvětlení je, že prozodii matčina jazyka nějakým způsobem vnímali už v prenatálním období.

Z osobního rozhovoru s přední českou fonetičkou vím, že její dcera si ještě před dosažením prvního roku věku rekonstruovala slyšené dialogy pomocí intonace beze slov. Když večer ležela ve své postýlce, pobroukávala si rozhovory, které ji nějak zaujaly. Její neartikulované broukání ovšem mělo bezchybnou intonaci české věty, a byly v něm patrné dobře odpozorované sledy intonačních typů, které obvykle v přirozeném dialogu slýcháváme.

Tento jev byl také systematicky dlouhodobě pozorován týmem francouzských fonetiků pod vedením G. Konopczynského (Konopczynski, 1997). Hlasové projevy dvanácti dětí ve věku od devíti měsíců do tří let byly nahrávány, tříděny a analyzovány z různých hledisek. Jedním ze závěrů výzkumu bylo zjištění, že

ve spontánních hlasových projevech dětí, které ještě neuměly používat smysluplných slov, byly kromě intonačních kontur prostě sdělovacích nalezeny zřetelné kontury otázek, zvolání a příkazů.

Uvedené skutečnosti korespondují se zjištěními českého badatele Karla Ohnesorga (1948), který se také pozastavuje nad tím, jak brzy a jak dobře dítě zvládá intonační postupy své mateřštiny. Kdo z nás si toho ale všimne? Kdo je trénovaný na pozorný poslech tónových sledů v dětském žvatlání či v řeči vůbec? To souvisí i s třetím důvodem, který zpochybňuje naši úvodní otázku. Používání melodie hlasu jako jazykového prostředku je něco, čeho si vědomě všímáme jen velmi málo. Větnou melodii bereme jako něco samozřejmého, stejně jako dýchání nebo mrkání očními víčky. Můžeme ji vědomě ovlivňovat, většinou ji ale používáme jaksi automaticky. Pozornost jí věnujeme pouze tehdy, když se nápadně vymyká stereotypu, na který jsme zvyklí. Při sledování televize nás tak mohou zaujmout nepřirozené intonační postupy v řeči silně nervózní dívky oslovené reportérem na ulici, směšné melodie špatného dabingu v laciných seriálech nebo přehnaná, místy až hysterická intonace některých postaviček z kreslených seriálů pro děti. Bart Simpson z amerického seriálu Simpsonovi je kromě bizarního vzhledu a neobvyklé barvy hlasu charakterizován také pozoruhodnými intonačními kroky ve svých promluvách. Pokud se v televizní reportáži rozhorlí občan z plzeňského okolí, můžeme si zase povšimnout zvláštních kadencí třeba v jeho doplňovacích otázkách.

Člověk neškolený nebo bez zájmu o jazyk si ale všimne spíše nepřítomnosti intonace než jejích proměn v lidské komunikaci. Nepřítomnost intonace, či lépe řečeno nepřítomnost melodických pohybů v řeči je obvyklým charakterizačním prvkem v promluvách automatů a robotů v pořadech s technickou či vědeckofantastickou tématikou. Zde se ovšem jedná spíše o poněkud zastaralé zobrazovací klišé. Modelování intonace v řečové syntéze je už delší dobu věnována značná pozornost a automat či robot, který by dnes mluvil bez alespoň náznaku řečové prozódie, by musel být z velmi laciného kraje.

Vraťme se ale nazpět k našemu úvodnímu problému. Mnozí lidé tedy věří, že vnímání intonace je snadné pro nemluvňata, a dokonce i pro psy, koně, kočky a jiná zvířata. Existují však také velmi dobře připravené experimenty, které ukazují, že ještě desetileté děti nejsou schopny dekódovat intonaci tak dobře jako dospělí. A. Cruttenden (1986) nahrál několik vět, u nichž posléze odstranil poslední slovo. Intonace jasně naznačovala, že vynechané slovo musí být jedno z těch, která už ve větě zazněla. Zatímco dospělí neměli nejmenší potíže doplnit v každé větě chybějící slovo, desetiletí tápali a chybovali. Nebyli schopni využít

nápovědy, kterou jim intonace poskytovala. Znamená to tedy, že i když se větné melodii začínáme učit velmi záhy, zvládáme ji v plném rozsahu až později? Třeba později než artikulaci všech hlásek?

Zde je třeba podotknout, že hovoříme-li o intonaci, velmi často směšujeme několik různých jevů. Chceme-li mluvit o tom, čemu rozumí zvířata a nemluvňata, ocitáme se obvykle v oblasti paralingvistických a extralingvistických informací obsažených globálně v určité promluvě. Kromě melodie je to i tempo, hlasitost, rejstřík, hlasové zabarvení,

Obr. 1

prudkost změn a další, ještě nedostatečně popsané jevy. Podíváme-li se ale na Cruttendenův experiment, vidíme, že ho zajímá jen čistě funkční využití průběhu samotné větné melodie – tedy intonace v užším slova smyslu. Na toto rozdělení se při běžných úvahách o intonaci často zapomíná. Přitom je pro intonology velmi důležité. Neurofonetická bádání dokonce ukazují, že melodické změny týkající se emocí vnímáme jinou mozkovou hemisférou než melodické změny týkající se jazykové složky sdělení. Konkrétněji tedy analýza tónových průběhů týkajících se jazykově funkční složky řečového signálu probíhá v levé mozkové hemisféře, tj. v té, v které se nalézají Brocova a Wernickeova centra řeči, zatímco analýza tónových průběhů spojených s emocemi probíhá primárně v pravé hemisféře (Fischer-Jorgensen, 1995). V této oblasti bude třeba ještě mnoha dobře naplánovaných výzkumů, než budeme schopni rozhodnout, jak je v normálních případech spjato osvojování si jednotlivých složek suprasegmentální roviny jazyka s ontogenezí zdravého jedince. Později si popíšeme drobný experiment, který se lehce dotýká právě této problematiky.

Další otázkou, úzce spjatou s tou předešlou, je stabilita naučených intonačních postupů. Jak pevně si osvojíme intonaci mateřštiny a v jakém rozsahu můžeme jednou naučené melodie měnit? Jsme často vystaveni působení amerických seriálů, kde kromě záplavy plytkých dialogů můžeme slyšet, že i intonace dabérů

ztrácí svou přirozenost. Může se věrnému divákovi stát, že začne intonovat jako někteří naši mladí pseudoameričtí herci? A což teprve, má-li satelitní anténu a poslouchá skutečné cizince?

Měnit intonační postupy během života je možné. Josef Svatopluk Machar si před téměř sto lety stěžoval na českou mládež a vytýkal jí *pepictví v tónu hlasu a pepictví v kadenci vět* (Hausenblas, Kuchař et al, 1979). Mladí se tedy naučili mluvit od svých rodičů a lidí, kteří je obklopovali v raném dětství, později však změnili intonační postupy podle svých vrstevníků. Také současné výzkumy upozorňují na intonační změny v jazyce australské mládeže, tzv. up-talk, který je neuvěřitelně rychle se šířící novinkou. Spočívá v používání stoupavého melodému tam, kde ostatní Australané používají neutrální klesavý melodém. Podobný jev je možno pozorovat i v mluvě určité části americké mládeže.

Na druhou stranu Ineke Mennenová (1998) ve svém výzkumu zjišťuje, že učíme-li se cizímu jazyku, intonace mateřštiny interferuje ještě velmi dlouho potom, co jsme zvládli hláskový systém, syntax i slovní zásobu značného rozsahu. Na rozdíl od mateřského jazyka se tedy intonace cizího jazyka neosvojuje brzy, ale dost pozdě v rámci procesu dlouhodobého učení. Jen pro jasnější představu si uveďme, že I. Mennenová zkoumala osoby žijící nejméně patnáct let v cizojazyčném prostředí a stále u nich nacházela přesně měřitelné rysy intonace jejich mateřského jazyka. Ve světle tohoto výzkumu rozumíme lépe dotazu anglického hosta Univerzity Karlovy, který při své první návštěvě besedoval s českými studenty. Obdivoval jejich dobrou angličtinu, ale nemohl pochopit, proč jsou všichni takoví znudění. Studenti ovšem znudění nebyli. Jen svou dobrou angličtinu podkládali českou intonací, a ta ve srovnání s anglickou skutečně může působit ploše a nezúčastněně.

Na svou poslední otázku tedy také dostáváme protichůdné odpovědi. Na jedné straně se dozvídáme o celých velkých společenských skupinách, které mění navyklou melodiku svých vět, na druhé straně vidíme, že ani při značném úsilí nemohou lidé některé intonační návyky měnit.

EXPERIMENT

Podívejme se teď na drobný experiment, který se v budoucnu může stát součástí šířeji koncipovaného výzkumu. Zajímá nás, jak jsou na změny v průběhu základního tónu citlivé děti ve věku okolo šesti, devíti a dvanácti let. Chceme vědět, nakolik jsou si děti uvedených věkových kategorií schopny uvědomit, že jim známý melodický průběh je nějak pozměněný. Zvukovým materiálem je

pozdrav Večerníčka, populární postavičky uvádějící večerní pohádkové příběhy pro mladší televizní diváky. Jeho *Dobrý večer!* bylo vybráno záměrně jako něco velmi dobře známého a mnohokrát slyšeného. Zajímá nás, jak budou děti hodnotit sérii pozdravů, z nichž některé budou co do hlasové melodie skutečně večerníčkovské a jiné budou pozměněny. Předpokládáme, že by děti měly poznat, který pozdrav má skutečnou večerníčkovskou melodii, a že větší změna by měla být snáze postřehnutelná než změna menší. Pokud se týče vlivu věku, měla by se ukázat jedna z následujících možností. Buď zjistíme, že na rozpoznání „správných" pozdravů od pozměněných nemá věk žádný vliv. To by odpovídalo výše zmíněné představě, že totiž intonaci „umíme už odmalička". Nebo se ukáže, že mladší děti rozpoznávají správné pozdravy od pozměněných lépe. Je možné, že se dívají na Večerníčka častěji, a tak mají čerstvější paměťové stopy předlohy. V této souvislosti nesmíme zapomínat ani na již zmiňovaného K. Ohnesorga, který upozorňoval na to, že dětské slyšení je zpočátku velmi přesné, avšak záhy se otupuje. Ohnesorg k tomu uvádí zajímavé příklady, ani on sám ovšem nespecifikuje, v jakém věku se jednotlivé složky fonetické percepce otupují. Třetí možností je, že starší děti jsou na intonační změny citlivější, protože mají s intonací více zkušeností a jejich percepční dovednosti jsou, stejně jako v mnoha jiných oblastech, rozvinutější. Je také možné, že na rozdíl od mladších dětí dovedou slyšené lépe vědomě analyzovat. (Závislost intonační citlivosti na věku by ovšem mohla v různých životních fázích jedince také nabírat různých směrů. Tuto možnost náš drobný experiment těžko potvrdí nebo vyvrátí.)

V padesátých letech napsal Pavel Jančák velice důkladnou studii týkající se českých pozdravů. Podle jeho klasifikace bude Večerníčkova melodie označena jako I.B5, tj. stoupavo-klesavo-rovná s vrcholem na druhé slabice. Ve studii se také dozvídáme, že je to melodie využívaná v pozdravech pro vyjádření kladného citového zabarvení, konkrétněji srdečnosti.

Provedli jsme instrumentální rozbor Večerníčkova čtyřslabičného pozdravu, abychom co nejpřesněji zjistili jeho melodické, dynamické a temporální vlastnosti. Pak jsme požádali hudebně nadaného chlapce ve věku deseti let, aby čtyřicetkrát opakoval Večerníčkův pozdrav podle magnetofonové nahrávky. Předpokládali jsme, že některá z těchto opakování budou relativně věrnou kopií originálu. Když chlapec skončil s opakováním, dalo se očekávat, že silueta pozdravu tkví pevně v jeho paměti. Požádali jsme ho, aby opakoval dále, tentokrát už bez nahrávky, a měnil pouze výšku druhé slabiky podle tónů předehrávaných na klavíru. Šlo nám o to, abychom získali pozdrav, ve kterém je zachováno původní tempo i dynamika, ale druhá slabika je postupně o půltón, dva půltóny a tři půltóny výše než v pozdravu Večerníčkově.

Bylo zapotřebí mnoha opakování, neboť zvyšování druhé slabiky často přinášelo prodloužení této slabiky, tj. zpomalení pozdravu. Jindy zas byl vyšší tón pronesen hlasitěji než v původní verzi. Za pomoci instrumentálních měření jsme nakonec vybrali vyhovující, správně pozměněné pozdravy a získali čtyři zamýšlené podněty – pozdrav stejný jako ten Večerníčkův, pozdrav s druhou slabikou o půltón vyšší, pozdrav s touž slabikou o dva půltóny vyšší a nakonec pozdrav, v němž byla druhá slabika o tři půltóny výše než v pozdravu Večerníčkově. Sestavili jsme sérii dvaceti pozdravů v náhodném pořadí. Pozdravy byly od sebe odděleny pauzami, které se skládaly ze čtyř sekund ticha, osmi sekund jemné kytarové hudby, během níž se ozvalo číslo podnětu, a dalších čtyř sekund ticha. Toto složení pauz mělo eliminovat vzájemný vliv jednotlivých podnětů.

Pokusnými osobami byli žáci první, čtvrté a sedmé třídy základní školy. Vysvětlili jsme jim, že zkoumáme, jak umí děti opakovat to, co slyší, a jeden chlapec pro nás mnohokrát opakoval Večerníčkův pozdrav. Oni nám teď pomohou vybrat, co se mu povedlo a co se mu nepovedlo. Při zadávání úkolu jsme žákům vysvětlili, že náš chlapec má samozřejmě jiný hlas než Večerníček, ale že nám jde o melodii pozdravu. Správné a špatné napodobení melodie bylo experimentátorem předvedeno. Žáci pak poslouchali celou sérii a v záznamovém archu označovali, zda náš chlapec zdraví jako Večerníček, anebo jinak.

Obr. 2

NĚKTERÉ VÝSLEDKY EXPERIMENTU

Zásadním zjištěním bylo, že věk hraje při identifikaci správných a pozměněných pozdravů důležitou roli. Průměrný věk žáků sedmé třídy byl 13,04 roku a jejich úspěšnost při rozpoznávání byla 71,25 %. Průměrný věk žáků čtvrté třídy byl 9,85 roku a jejich úspěšnost byla 64,13 %. Průměrný věk žáků první třídy byl 6,95 roku a jejich úspěšnost byla pouze 47,22 %, což v podstatě znamená náhodný výběr odpovědí. Máme-li totiž vybírat ze dvou možností, šance vybrat

správně je právě padesát procent. Uvedené výsledky vycházejí z binárního bodování odpovědí. Dítě buď správně poznalo, že je pozdrav pozměněný, nebo ne. Uvedená skóre však byla přepočítána ještě jiným způsobem. Chceme totiž vědět, mění-li se s věkem také závažnost chyb a ne pouze jejich počet. Předpokládáme, že je snazší poznat změnu výšky slabiky o tři půltóny než zvýšení o dva půltóny, natož o pouhý půltón. Máme tedy tři stupně změny a budeme koeficientem 1, 2 a 3 hodnotit závažnost chyby.

Takto přepočítaná skóre úspěšnosti ukázala, že žáci sedmé třídy (nyní průměrná úspěšnost 78,59 %) se dopouštěli menšího počtu závažných chyb než žáci čtvrté třídy (nyní průměrná úspěšnost 69,79 %, tj. poněkud menší nárůst), a ti zase menšího než žáci první třídy (nyní průměrná úspěšnost 45,83 %, tj. dokonce mírný pokles). S věkem tedy klesá nejen počet chyb vůbec, ale mění se také poměr hrubých a drobných chyb.

V grafu 1 jsou žáci seřazeni podle úspěšnosti v rámci věkové skupiny. To nám umožňuje srovnávat nejlepšího žáka sedmé třídy s nejlepším žákem čtvrté a také první třídy, druhého nejlepšího v jedné věkové kategorii s druhým nejlepším v ostatních věkových kategoriích a tak dále až po vzájemné srovnání žáků nejméně úspěšných. Takto můžeme odhlédnout od poslechového „nadání" dětí v rámci jedné věkové skupiny.

GRAF 1

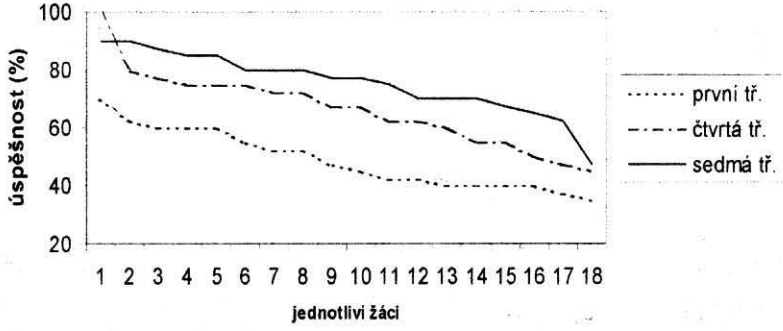

Protože vidíme, že až na jednu výjimku se křivky grafu nikde nekříží, můžeme konstatovat, že starší děti slyší rozdíly v melodii hlasu lépe než děti mladší. V této souvislosti nás také zajímalo, jak je výsledek testu závislý na častosti sledování Večerníčka. Ještě před započetím testování zanesli žáci do svých záznamových archů informaci o tom, zda sledují večerní pohádkové příběhy denně, asi tak třikrát týdně, málokdy, nebo vůbec. Složitější dotazování jsme si v tomto ohledu

nemohli dovolit, a to jednak z časových důvodů, a také proto, že jsme nechtěli žáky prvních tříd intelektuálně vyčerpat ještě před vlastním experimentem. I přesto, že testování bylo anonymní, není jisté, jestli všichni odpovídali podle pravdy. Zvláště v sedmé třídě je možné, že si jedinec nechce připustit zájem o pořad určený především menším dětem. Proto jsme korelaci mezi častostí sledování a úspěšností při řešení úkolu počítali pro každou věkovou skupinu zvlášť. Výsledné korelační koeficienty jsou velice nízké. Je to 0,23 pro první třídu, 0,03 pro čtvrtou třídu a 0,29 pro sedmou třídu. To ukazuje, že mezi častostí sledování Večerníčků a úspěšností při rozpoznávání správné melodie večerníčkovských pozdravů není žádný zajímavý vztah.

V grafu 2 je vidět, jak úspěšně si děti vedly v závislosti na typu podnětu. Připomeňme si ještě jednou, že máme čtyři typy podnětů. Typ 1 je pozdrav velmi dobře imitující melodii, dynamiku i tempo televizní předlohy. Typ 2 má druhou slabiku o půltón výše než pozdrav původní, vše ostatní zůstalo zachováno. Typ 3 má druhou slabiku o dva půltóny výše, typ 4 o tři půltóny.

GRAF 2

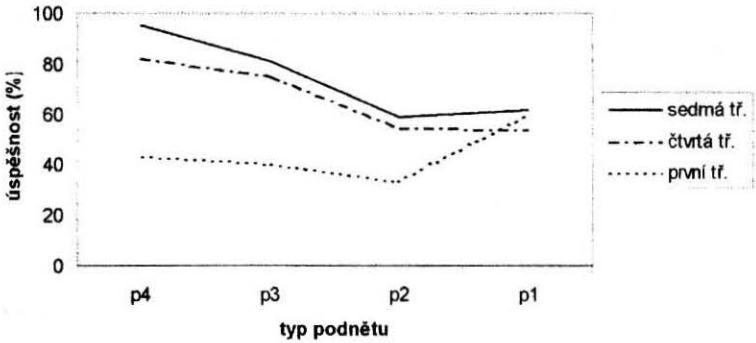

Hodnoty v grafu 2 ukazují například, že pro třináctiletého jedince byla identifikace změny v případě podnětu typu 4 snadnou záležitostí. U typu 3 si i třináctiletí i desetiletí vedli poměrně dobře. Je zřejmé, že největší potíže byly s určením typů 1 a 2. Povšimněme si také tečkované čáry, která označuje výkony šesti- až sedmiletých. Jestliže přijmeme oblast mezi čtyřiceti a šedesáti procenty úspěšnosti za pásmo náhodného výběru, pak opět vidíme, že nejmladší děti téměř nerozeznávají nepozměněné pozdravy od pozměněných. Dalo by se říci, že během testovaní spíše zkoušejí uhodnout, je-li pozdrav pozměněný či nikoli. Z tvaru jejich křivky je také vidět, že dávají přednost odpovědi typu

Ano, toto je správná melodie Večerníčkova pozdravu. (Skutečné formulace samozřejmě zněly trochu jinak a celý test byl napřed vyzkoušen na pětiletém chlapci, aby se ověřilo, zda i takto malé děti pochopí zadání.)

Vyjádříme-li jednotlivé typy podnětů procentuálními hodnotami přírůstku frekvence, můžeme vypočítat kovarianci mezi tímto přírůstkem a úspěšností v identifikaci změny. Sporné postavení by v tomto vztahu měl podnět typu 1, který musíme z kalkulací vyloučit. Zde by nulový přírůstek znamenal největší nejistotu při identifikaci změny. To může, ale i nemusí být pravda, a náš výzkum nás zatím neopravňuje o tomto rozhodnout. Vyloučíme-li ale podnět typu 1, pak nám výsledné hodnoty bezpečně ukazují následující. Pro sedmou třídu je index kovariance 81,32, pro čtvrtou třídu 62,06 a pro první třídu 21,62. Přírůstek změny ve frekvenci základního tónu tedy nejvíce ovlivňuje úspěšnost u starších dětí. Tyto numerické výpočty budou důležité i později, právě při pokusech určit status podnětů typu 1.

Typ 1 je vůbec zvláštní tím, že se u něj shoduje ukazatel úspěšnosti všech tří věkových skupin. Je to, jako by všichni byli stejně ochotní uznat *Ano, toto je zdařilá imitace Večerníčkova pozdravu.* Pokud se v dalších experimentech ukáže, že tento jev není náhodný, bude nutno se jím zabývat podrobněji. Celý experiment bude každopádně ještě opakován s resyntetizovaným hlasem z původního televizního záznamu, kde bude možno daleko lépe zaručit, že změna v melodii pozdravu nezasáhla žádnou jinou kvalitu hlasu. Pokud se výsledky potvrdí a nepřinesou žádná nová, překvapivá zjištění, bude nás zajímat, jakých výsledků dosáhnou další věkové kategorie subjektů a v jakém věku dosahuje člověk maximální citlivosti na intonační změny. Zařazeny budou i další typy změn.

Prozatím je možno uzavřít naši diskusi tvrzením, že ačkoli k rozpoznávání intonace v širším slova smyslu dochází v životě jedince velmi brzo, určité aspekty vnímání intonace v užším slova smyslu se dále vyvíjejí ještě minimálně během základní školní docházky.

Jan Volín

PODĚKOVÁNÍ

Chtěl bych co nejsrdečněji poděkovat žákům i učitelům ZŠ v Kostelní ulici v Čelákovicích za velice ochotnou pomoc při výzkumu.

Literatura:
Cruttenden, A. *Intonation*. London, Cambridge University Press 1995.
Fischer-Jorgensen, E. Views on the future of phonetics and speech communication. In G. Bloothooft et al. (Eds.) *European Studies in Phonetics and Speech Communication*. Utrecht, Led 1995.
Hausenblas, K., Kuchař, J. et al. *Čeština za školou*. Praha, Panorama 1979.
Hirst, D., DiCristo, A. *Intonation Systems*. Cambridge, Cambridge University Press 1998.
Jančák, P. *Zvuková stránka českého pozdravu*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957.
Konopczynski, G. et al. Fo declination line: New evidence from infants and children's speech (9–36months), a preliminary research. In *Intonation: Theory, Models and Applications*. Athens, ESCA 1997.
Mennen, I. Can language learners ever acquire the intonation of a second language? In *Speech Technology in Language Learning*. Stockholm, ESCA 1998.
Ohnesorg, K. *Fonetická studie o dětské řeči*. Praha, FFUK 1948.

Víme, jak číst otázky?

Správná výpovědní intonace přispívá ke kultivovanosti řečových projevů, ale někdy také hraje důležitou úlohu při interpretaci významu výpovědi a pro pochopení záměru, který mluvčí při jejím vyslovení sleduje.

Učivo o výpovědi a textu je zařazeno do osnov českého jazyka již v nejnižších ročnících na 1. stupni základní školy. Děti se učí číst výpovědi se správnou koncovou intonací a jsou zvyklé spojovat ji hlavně s koncovým interpunkčním znaménkem. A praxe ukazuje, že právě to může být příčinou jednoho problému.

Hovoříme-li o výpovědní intonaci na seminářích ze skladby pro posluchače učitelství českého jazyka a pro posluchače učitelství pro 1. stupeň základní školy, setkáváme se u nich na jedné straně občas s názorem, že není problém naučit dítě správně číst např. otázky; jde podle nich o jazykový jev zcela přirozený pro člověka, jehož mateřským jazykem je čeština. Ovšem na druhé straně i posluchači potvrzují zkušenost z vlastní pedagogické praxe, že děti někdy i ve vyšších ročnících základní školy čtou každou otázku s antikadencí, a nerozlišují tedy zvukový průběh otázky zjišťovací a otázky doplňovací. Studenti – budoucí učitelé se tedy mohou přesvědčit, že je při výuce mateřského jazyka i v této oblasti někdy čeká náročná práce. A některé z nich také práce na odstraňování vlastních nedostatků v teoretických znalostech i praktických dovednostech. I u posluchačů studia češtiny a učitelství pro 1. stupeň základní školy narážíme někdy na skutečnost, že neumějí vyslovit otázky se správnou intonací:

doplňovací otázku vyslovují stejně jako otázku zjišťovací – s antikadencí, a to i po (teoretickém) objasnění podstaty antikadence jako jediného zvukového prostředku, který může v některých případech odlišit zjišťovací otázku např. od výpovědi oznamovací (prostředku, jehož úlohu v doplňovacích otázkách bez výraznějšího citového zabarvení hraje tázací zájmeno, příslovce nebo částice, srov. Grepl, M., Karlík, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha 1986, s. 57–58).

Tento příklad s otázkami ukazuje, že ani učivo, které se v rámci výuky mateřského jazyka může jevit jednoduché a přirozené, jak se někdy zdá našim posluchačům, nelze podceňovat.

(Poslech rozhlasu i televize ukazuje, že děti na základní škole a někteří posluchači nejsou jediní, kteří někdy mají se správnou zvukovou realizací otázek potíže – u moderátorů zejména některých soukromých stanic se setkáváme s nesprávnou intonací výpovědi nejen u otázek.)

Ivana Kolářová

MÁTE SVŮJ ŘEČOVÝ VZOR?

Krize mluvních vzorů v Čechách?

I. Pozice mluvené spisovné češtiny

Průzkumy jazykového povědomí učitelů ostravských základních škol a studentů naší fakulty a jejich vztahu ke spisovné češtině nás vedou k závěrům, že kvalita veřejných mluvených projevů nesplňuje očekávání a požadavky těch, kteří jsou rodem z Moravy. Celková řečová mediální praxe, v níž se zabydluje obecná čeština, je jimi hodnocena negativně s poukazem na nepatřičnost obecné češtiny v oficiální veřejné komunikaci. Tyto názory korespondují s výsledky dřívějších zkoumání jazykové situace severní Moravy, totiž že pro mluvčí tohoto regionu je přirozené aktivní užívání mluvené spisovné, tedy hovorové češtiny v oficiálních promluvách.

Bohužel ten, kdo v dnešní době obhajuje mluvenou spisovnou češtinu a její místo mezi variantami národního jazyka, bývá mnohdy označen za puristu a staromilce, lpícího na starých nebo nereálných hodnotách. Je to podle mne výraz nepochopení sjednocující úlohy spisovné češtiny, stojící nad všemi českými a moravskými dialekty a interdialekty jako prestižní útvar národního jazyka, uplatňující se nejen v projevech psaných, ale i v oficiálních, veřejných, slavnostních, společenských apod. projevech mluvených; jde často o vědomé opovrhování její kulturní hodnotou, o její programové odmítání. Dnes, za společenské situace vyvolané změnami po Listopadu 1989, kdy došlo k uvolnění ve všech sférách života, jako by se kultivovanost projevu veřejných mluvčích, tedy možných mluvních vzorů, ani nepožadovala, někdy je přímo jakousi přítěží, nežádoucím znamením, a to buď domnělé nadřazenosti, nepřirozenosti, nebo naopak „méněcennosti" těch, kteří se ještě nebyli schopni oprostit od spisovného vyjadřování a být tak dostatečně „in" a „free". Domnívám se, že liberálnost v tomto směru musí mít své hranice – nerezignujme (přes všechny tlaky některých pražských intelektuálů) na prestižnost spisovné češtiny a vyžadujme ji všude tam, kde je její užívání opodstatněné. Přes četné diskuse a příspěvky k tématu spisovné češtiny a jazykové kultury musíme konstatovat, že mluvená spisovná

čeština stále nemá v celém českém prostředí pevnou půdu pod nohama: přetrvává rozdíl mezi situací v Čechách a na Moravě (v aktivním užívání spisovné češtiny a často i v postoji k ní), nedochází ke shodě mezi českými a moravskými jazykovědci (ojedinělé není prohlašování hovorové češtiny za chiméru, jsou problémy se samotným termínem *hovorová čeština* atd.). Příčinu tohoto stavu nemůžeme stále zdůvodňovat pouze způsobem kodifikování novodobé spisovné češtiny Josefem Dobrovským na přelomu 18. a 19. stol. – od této události uběhlo již 200 let, což je ve vývoji jazyka dosti dlouhá doba na to, aby se určité změny (jevy) bez větších problémů mezi uživateli jazyka vžily (třebaže mohly být původně užívány nespontánně, s velkou mírou záměrnosti). Tou další příčinou je fakt, že problematice jazykové kultury se po celou tuto dobu dvou set let nevěnovala dostatečná, soustavná péče s účinnou reflexí v mluvě, u všech uživatelů češtiny se nerozvinul cit pro hodnoty kultivované češtiny spisovné, v současnosti se k tomu pojí jejich nechuť naučit se spisovné češtině a upřednostňování obecné češtiny i ve veřejné komunikaci. Dobré základy teorie jazykové kultury byly položeny členy PLK, ale další generaci jazykovědců se nepodařilo vybudovat její pevnou a zastřešenou stavbu: máme výzkumy, máme články v lingvistických časopisech, máme sborníky z konferencí – nezastřešujeme však teorii tím, že bychom ji účelně zaváděli do (mluvní) praxe. Jak na to? Jediným řešením je efektivní, ale zároveň i atraktivní školní výuka nejen psané, ale i mluvené češtiny, která zrodí poučené uživatele jazyka i budoucí kultivované řečové vzory.

II. Úroveň současných mluvních vzorů

Vypěstování kultivovaného mluveného projevu probíhá u každého, kdo si jej chce osvojit, různě: záleží už na tom, v jaké rodině se narodí a vyrůstá, v jakých podmínkách se vyvíjí jeho řeč a mluvní dovednosti. Důležitou roli hraje vliv kvalitních vyjadřovacích vzorů v užívání mateřského jazyka. Kde můžeme nalézt dobré předobrazy kultivovaného vyjadřování? Podle výzkumů prováděných mezi žáky základních a středních škol členy KČJL PedF Ostravské univerzity[1/] i podle odpovědí studentů různých studijních oborů denního i dálkového studia na této fakultě, mezi nimiž si dělám průzkumy na tato a spřízněná témata průběžně v seminářích Kultury řeči, hledáme a očekáváme mluvní vzory nejčastěji mezi učiteli, herci, politiky, rozhlasovými i televizními moderátory a hlasateli, řidčeji mezi rodinnými příslušníky. Jsou tedy tři hlavní zdroje mluvních vzorů v prostředích, která nás od dětství obklopují: v rodině, ve školách a médiích.

Prvotní, určující význam má samozřejmě *rodina*. Je nesmírně důležité, aby dítě vyrůstalo v podnětném prostředí, aby se na něj od narození dostatečně

mluvilo a aby mu jeho rodiče i další blízcí příbuzní byli dobrými vzory mluvy. Jak ovšem tato „kvalita" rodičů a nejbližší rodiny často vypadá v praxi?

Nejen že mnozí (přes tolikrát opakovaná doporučení) se svými dětmi mluví rádoby dětským, zkomoleným jazykem, z něhož dítě vůbec nemůže naposlouchat náležitou zvukovou kvalitu své mateřštiny, ale také ubývá rodičů, kteří svým dětem čtou pohádky, společně si zpívají a odříkávají dětská říkadla, často bývá rodinný život (a volný čas dětí) prožíván pasívně u obrazovek televizorů nebo počítačů (příp. je před ně dítě prostě posazeno), čímž se sice i velmi malé dítě naučí bravurně pracovat s technikou, ovšem nenaučí se ovládat to důležitější – svůj jazyk. Děti, se kterými rodiče přirozeně nekomunikují, nepředčítají jim pohádky ani dětské verše a společně si nezpívají, nemají koho napodobovat tak, aby se naučily náležitě vyjadřovat, formulovat své myšlenky.

Druhou oblastí ovlivňující mluvu dnešních dětí jsou *média* (televize, rádio). Podle mých zjištění, podpořených (stejně jako při hodnocení „rodinné mluvy") průzkumy mezi učitelkami mateřských škol a studenty dálkového studia různých oborů (s praxí ve školství), však poskytují dětem jen málo toho, co by bylo hodno nápodoby.

Děti upřednostňují líbivé pořady komerčních televizí nevalné jazykové (ale i obsahové) úrovně (zde „vedou" zahraniční pořady dabované do češtiny, častěji ovšem do češtiny s výraznými prvky obecné češtiny v rovině hláskoslovné i morfologické), větší děti si k tomuto sortimentu přibírají ještě produkci soukromých rádií, jejichž moderátoři hovoří podbízivým, žoviálním stylem a často zjevně ignorují spisovnou normu češtiny. Nechci tím říci, že by kultivovaná (spisovná) čeština z rádií či televize vůbec nezněla, ale ty pořady, kde ji slyšet můžeme (např. ve zpravodajských, publicistických, ale i některých dětských pořadech státních médií), děti obvykle nesledují; a pokud sledují, není výjimkou, že i mluva těch moderátorů, kteří jinak dodržují spisovnou normu, je negativně poznamenaná ve zvukové realizaci, a to buď nedbalou artikulací, nebo vlivem nářečí (nejúpornější v tomto směru je obecná čeština zaměstnanců pražských studií).

Dobrý [*dan*]; *v* [*našech kenech dou*] *teď tři české nové* [*felme*]; [*epedemije slentafki a kolhafki*]; [*zalaná vlna – enformace ze selňic*]; *jak nás* [*enformovale*], *případ je* [*poletecki*] *motivován; česká* [*deplomacije*]; *už tři kraje mají své* [*hejtmane*]; *turnaj v* [*meláňe*]; [*vracim se do prahe*]; [*badřich smatana*]; [*naschladanou*] – tyto příklady zaznamenané v projevech moderátorů zpravodajských a publicistických pořadů veřejnoprávních médií s celonárodní působností – rozhlasové stanice Radiožurnál a televizního kanálu ČT 1 – dokládají

nejčastější nedostatek těchto prestižních mluvčích, a to širokou středočeskou, tedy nespisovnou výslovnost samohlásek, která může někdy i změnit význam slov, např. Slovinsko vyslovované jako [*slovensko*], Lidové noviny jako [*ledové*] apod.; objevují se však i jiné prohřešky proti ortoepické výslovnosti, kterou bychom v pořadech tohoto typu měli slyšet, např. zjednodušování souhláskových skupin (*v* [*praskích*] *ulicích*, [*vjeci zisťili*] – což znamená „vědci zjistili") nebo nevhodná melodie řeči. Nespisovné gramatické tvary (nejčastěji obecněčeské koncovky přídavných jmen) je možno také zaznamenat, ale v menší míře než nedostatky ve zvukové realizaci češtiny, většinou v jiných typech pořadů, než jsou relace zpravodajské, a častěji v hovoru hostů než v řeči samotných moderátorů (netřeba dodávat, že situace v jiných rozhlasových a televizních stanicích je jiná, odpovídající jejich sociálnímu a regionálnímu zaměření).

Školská zařízení a učitelské osobnosti rovněž poskytují dětem vzorové typy mluveného vyjadřování. Uvedeme-li v této souvislosti fakt, že dnešní děti tráví ve školním prostředí podstatnou část dne, vyplyne nám, že učitel je často hlavní autoritou, která může velmi široce uplatnit svůj vliv na děti, včetně vlivu řečového, tudíž že je nezbytně nutné klást vysoké nároky na mluvený projev učitelů. Učitel může být mnohdy jediným dobrým mluvním vzorem (to nezajistí ani rodina, ani média orientovaná na mládež), proto je třeba posílit (zavést) vzdělávání učitelů všech oborů, nejen češtinářů, v oblasti jazykové komunikace, jazykové kultury. Řečová složka učitelovy osobnosti patří k těm nejdůležitějším, jak připomínají poznatky věd souvisejících s výchovou a vzděláváním (např. pedagogiky, psychologie, rétoriky), ale mnozí učitelé její význam a potřebnost ne plně doceňují.

Záleží na skutečných kvalitách učitelů (převážně vlastně učitelek) mateřských a základních škol (podle mého mínění však i škol středních a vysokých), nakolik budou dobrými mluvními vzory, nakolik v žácích budou rozvíjet schopnost adekvátního vyjadřování vzhledem k určité komunikační situaci. Jak si tuto skutečnost uvědomují studenti naší pedagogické fakulty a jakou úroveň má jejich mluvený projev? Uvedu některé poznatky ze seminářů *Kultura řeči* pro studenty učitelství 1. stupně ZŠ a *Zvuková stránka češtiny* a *Rétorika* pro studenty učitelství 2. stupně ZŠ.

Na základě nahrávek a praktických rozborů studentských promluv musím bohužel konstatovat, že každým rokem je mezi studenty 1. ročníku víc posluchačů s výraznými výslovnostními vadami (objevili se i studenti koktaví). Vyplývá z toho, že logopedické vyšetření, které je podmínkou pro každého uchazeče o studium učitelství, se stalo pouhou formální záležitostí. Pokud se

zeptám studentů se špatnou výslovností některé hlásky (nejčastěji jde o sigmatismus, lambdacismus, výjimkou však není ani rotacismus), co jim na logopedii doporučili dělat pro odstranění dané vady, dostanu většinou odpověď, že nic, že jejich výslovnost byla hodnocena jako bezchybná, případně byli upozorněni na určitou vadu, ale již ne na způsob její nápravy; dokonce jedné studentce s výrazným sigmatismem, lambdacismem a nespisovnou výslovností hlásky [i] logopedka řekla, že nějaké odchylky v její výslovnosti sice jsou (neřekla jí ovšem jaké), ale že to pro studium učitelství 1. stupně nevadí – doufejme, že to byl ojedinělý názor. Bude zapotřebí apelovat na zvýšení kvality logopedických vyšetření uchazečů o učitelské obory a přimět studenty s výslovnostními vadami, aby pracovali na jejich odstranění. S tím je spojeno mé další zjištění, že spíš jen výjimečně se studenti, které upozorním na nějaký nedostatek, snaží o nápravu (jsou však i posluchači, kteří chodí na konzultace i mimo výuku a provádíme různá nápravná mluvní cvičení, několik studentů s těžšími vadami se vydalo znovu na logopedii, příp. foniatrii, kde s nimi pracují odborníci) – obecně je totiž zvuková stránka mluvených projevů podceňována. Budoucí učitelé by nejen neměli mít žádnou výslovnostní vadu, ale měli by mít také zdravý hlasový orgán a měli by dokonale ovládat hlas, a také by si měli osvojit spisovnou výslovnostní a gramatickou normu češtiny. K dalším častým studentským nedostatkům totiž patří nedokonalá intonační stavba výpovědí (nejčastější vadou je stoupavá intonace na koncích významových celků, tedy antikadence namísto kadence či polokadence), nelogické frázování (souvisí nejčastěji s nezvládnutím dechové techniky), přetrvávající vliv rodného nářečí, který se projeví nejen ve zvukové realizaci samohlásek nebo souhláskových skupin, v intonaci nebo rytmizování, ale i v tvarosloví a slovní zásobě (někteří studenti pocházející ze severu Moravy se musí zaměřit na nekrácení délek samohlásek a dodržování přízvuku na první slabice plnovýznamového slova nebo na předložce v předložkovém spojení, vliv jižní Moravy je nejvýraznější v úzké výslovnosti předních samohlásek, typickým se však stává údiv studentů pocházejících z Čech, proč by nemohli mluvit obecnou češtinou, která je v jejich mluvě silně zřetelná, také v prestižních komunikačních situacích, včetně výukové komunikace učitelské – a také těmto studentům činí největší potíže byť se jen přiblížit spisovnému znění češtiny). Projevuje se zde zřetelně souvislost, že pochází-li dítě z výraznější nářeční oblasti, z rodinného prostředí, kde je nářečí ve větší míře živé (v dnešní době je to nejčastěji některý z interdialektů) a jeho školní docházkou (od MŠ) ho provázejí učitelé, jejichž mluvený projev má k ideálu všeobecné kultivovanosti více či méně daleko (ať v oblasti výslovnostních vad nebo v nezvládnutí spisovné normy gramatické a ortoepické), pak toto dítě má výrazně omezenu možnost

seznámit se s kultivovanou mluvenou češtinou spisovnou, kterou by pak samo užívalo v oficiální komunikaci; a pokud se později toto dítě chce stát řečovým profesionálem (v různých profesích, např. i učitelské), pak má velmi ztíženu vstupní pozici k dokonalému zvládnutí mateřského jazyka.

Bude-li však budoucí učitel dostatečně poučen o všech jazykových plánech včetně zvukové stránky češtiny, o mluvní technice a jejím nácviku, pomůže to nejen jemu jako osobnosti, jež má být svým žákům dobrým řečovým vzorem, ale pomůže mu to i při práci s dětmi – zvláště učitelkám MŠ a 1. stupně ZŠ ke kvalifikovanému posouzení dětské mluvy, jejíž výraznější defekty by doporučily rodičům řešit s odborníky, příp. by mohly být dětem samy nápomocny při odstraňování menších nedostatků.

Nároky na kultivovaný mluvený projev nelze pochopitelně zužovat pouze na zvládnutí spisovné gramatiky a ortoepie, náležité kvality musí mít i obsah promluvy a její kompoziční výstavba. Mají-li být obsah a forma kultivovaného projevu v souladu, nelze některou z jeho složek zanedbat – to se však „formální" stránce češtiny obecně děje.

Pavlína Kuldanová

Tento článek je zkrácenou verzí příspěvku, předneseného na mezinárodní konferenci „Český jazyk a literatura na sklonku 20. století", konané 26.–27. 4. 2001 v polském Wałbrzychu.

Poznámky:

1/ Frydrychová, M., Hőflerová, E., Svobodová, J.: Mluvená čeština ve veřejných projevech očima žáků a studentů. Čeština doma a ve světě, roč. 7, 1999, s. 109–112.

Literatura:

Spisovná čeština a jazyková kultura. Praha: Melantrich, 1932.
Spisovná čeština a jazyková kultura 1993. Praha: UK, 1995.
Spisovnost a nespisovnost dnes. Brno: MU, 1996.
K diferenciaci současného mluveného jazyka. Ostrava: FF OU, 1996.
Hůrková, J. Česká výslovnostní norma. Praha: Scientia, 1995.

Výslovnostní cvičení č. 2

Zkusme nyní číst následující spojení. Stále hlídejme přesnou výslovnost samohlásek – kvalitu (aby se nám z umučených odpůrců *nestali* odpůrci omočení*) i kvantitu (zejména pozor na dvojice typu* jejích – jejich*). Dávejme si záležet na souhláskových skupinách, ty člověka svádějí ke zjednodušování. Buď hlásku vynechá: [rošťěpi] místo [rosšťepi], nebo ji změní: [štiři] či [štiri] místo [čtiři]. Těžší skupiny se mohou vyskytnout i přes hranici slov (např.* proniknout dovnitř, válečných hrobů*). Pozor na dlouhá slova – svádějí ke zrychlování!*

o polovinu
pro poplatky
ve vyšetřování
Ministerstvu financí
podle harmonogramu
tisíce jejích příznivců
vlivy poklesu cen akcií
více informací o situaci
poslaneckou sněmovnou
dva doklady totožnosti
další umučené odpůrce
snížení úrokových sazeb
důležité obchodní jednání
několik desítek automobilů
šíření nemoci šílených krav
oproti minulým průzkumům

v souvislosti s touto událostí
ve vykonstruovaném procesu
námořníci z atomové ponorky
proniknout dovnitř potopené lodi
podle meteorologické předpovědi
pozitivní vliv na produktivitu práce
vyzyvatelem za pravicovou opozici
na údržbu čestných válečných hrobů
po několikahodinovém prohledávání
nižší hodnota aktiv na finančních trzích
po několikatýdenních krvavých střetech
bezpečné zpracování masokostní moučky
Českomoravská konfederace odborových svazů
potvrzení od zaměstnavatele o pravidelném příjmu
ve zcela nevyhovujících hygienických podmínkách
nebezpečné rozštěpy křižovatek a odbočovací rampy

JJ

(z vysílání TV3, upraveno)

Sattingerův zákon:
Když to zapojíte do zásuvky, běží to ještě lépe.

Když to zapojíte do zásuvky...

UŽ JSTE VYBÍRALI MLUVČÍHO PRO SVOU FIRMU?

Zajímá vás, jak by podle průzkumu veřejného studentského mínění dopadli televizní baviči nebo moderátoři zpravodajství, kdyby se ucházeli o lukrativní post mluvčího např. nějakého ministerstva?

Můj řečový (ne)vzor

Pokud jste alespoň proběhli Fonetickým ústavem, zajisté vás neminul některý z fonetických poslechových testů. Jedním z typů testů je test pracovně nazývaný „Řečový vzor".

Testované mluvčí, jejichž projev posluchači hodnotí, vybíráme z oblastí, u kterých předpokládáme, že zde mluvčí svým vystupováním a řečovým projevem působí (nebo mohou působit) jako řečové vzory.

Obvykle si volíme jedno z médií – buď televizi, nebo rozhlas. Při výběru užší oblasti, typu pořadu apod. se snažíme vymezit výběr tak, aby jednotliví mluvčí (resp. zvukové ukázky jejich projevu) byli mezi sebou vzájemně srovnatelní.

Mnohdy je obtížné kritéria užšího výběru stanovit, resp. tato kritéria následně naplnit. Obvyklými kritérii bývá zejména geografický rozsah vysílání, čtenost, připravenost, typ programu apod. Obtíže spočívají mj. v tom, že hranice u některých kritérií není ostrá (např. připravenost a nepřipravenost). Nejsme ji schopni odlišit my, posluchači, ale ani např. vyzvídání u rozhlasových redaktorů nám tento problém vyřešit nepomůže. Často diskutovanou otázkou bývá také to, že pro jistý typ pořadu je projev ještě přijatelný (projev moderátora při uvádění hitparády), ale stejný způsob projevu by v jiném pořadu vhodný nebyl. Někdy zvolíme mluvčí, u nichž není obtížné odhalit totožnost (viz průvodci zábavnými pořady a jejich hosté). V takovýchto případech posluchači často neposuzují vzorek testu „tady a teď", ale vnášejí ve větší míře do hodnocení své soudy a postoje ke konkrétnímu řečníkovi pramenící z předchozí zkušenosti, jeho oblíbenost či neoblíbenost apod.

Po výběru oblasti a poté mluvčích sestavíme test. Položky testu tvoří ukázky projevů jednotlivých mluvčích. Snažíme se vybírat vzorek s ukázkou projevu typického pro toho kterého mluvčího (ne ukázku, kde se mluvčí zrovna přeřekl). Jednotlivá položka má délku obvykle 1 min 15 sec – 1 min 30 sec. Je to ukázka dostatečně dlouhá na to, aby se posluchač dokázal rozhodnout a ohodnotit příslušný projev (vč. jevů suprasegmentální roviny – členění, pauz, důrazů, dýchání apod.).

Je poněkud obtížné objektivizovat subjektivní hodnocení posluchačů. Posluchač má pro základní hodnocení k dispozici pětičlennou stupnici od –2 do +2. Pokud chce, může své hodnocení ještě zjemnit (a mluvčímu přilepšit nebo mu naopak ubrat):

$^{-2-}$**–2** $^{-2+}$ $^{-1-}$ **–1** $^{-1+}$ $^{0-}$ **0** $^{0+}$ $^{+1-}$ **+1** $^{+1+}$ $^{+2-}$ **+2** $^{+2+}$. Při statistickém zpracování je stupnice převedena na bodové hodnocení v rozsahu 1–15 bodů. (Způsob hodnocení byl postupně vypracován na seminářích prof. Palkové Kritický rozbor mluvené češtiny.)

V zadání testu, které je univerzální pro všechny oblasti, zazní mj. věta: „Představte si, že jste členy výběrové komise a hledáte mluvčího pro svou firmu." Možná se vám to zdá poněkud zvláštní, ale nevybaví se vám, že jste na televizní obrazovce spatřili bývalého televizního novináře tentokrát v roli z druhé strany barikády jako mluvčího některé instituce?

Našimi posluchači jsou obvykle studenti bohemistiky a lingvistiky-fonetiky FF UK. Skupina je tedy srovnatelná z hlediska věku, vzdělání a jazykové orientace.

V následujících textech vám nabízíme výsledky dvou testů: *Televizní zábavné pořady* (text *Vážení talavezní ďeváce...*) a *Moderátoři televizního zpravodajství.*

Jitka Janíková

Poznámky k přepisu mluvních projevů

Pro zachycení výslovnosti konkrétních projevů jsme v následujících textech zvolili možná nezvyklý způsob přepisu.

Vedly nás k tomu dva hlavní důvody: 1. šetříme vás, čtenáře: při použití menšího písma jsou nejrůznější pomocné značky používané pro transkripci hůře čitelné; 2. při korekturách a tisku by se do textu mohlo vloudit mnoho chyb. Sjednocování textů různých autorů s nejrůznějšími fonty nás utvrdilo v oprávněnosti našeho počínání (takovýto příklad [z□□□a□] nezbývalo než přepsat celý znovu).

Hlavní myšlenku, a to použití základních znaků ASCII, které by neměly dělat neplechu při otvírání souborů na různých počítačích a při převodu do jiných fontů, jsme si vypůjčili z přepisu SAMPA.

Text jsme zapisovali českými znaky. Zvláštní značky nebo netradiční použití znaků uvádí následující tabulka.

:	délka
·	polodélka
?	ráz
∂	redukovaná samohláska
I, E	velká písmena u samohlásek značí otevřenost. *Na případné jiné použití je upozorněno přímo v textu.*
()	oslabení souhlásky, krácení krátké samohlásky
N	v kombinaci Nk, Ng značí zadopatrové *n*, např. ve slově *banka*
DZ	znělá afrikáta dásňová přední, např. ve slově *leckdo*
DŽ	znělá afrikáta dásňová zadní, např. ve slově *léčba*
V	znělé *ch*, např. ve spojení *abych byl*
~	nosovost
',	hlavní slovní přízvuk, vedlejší slovní přízvuk
máme	tučnost značí zdůraznění slabiky
N	samostatně stojící tučné **N** značí slyšitelný nádech
....	podtečkování - zrychlení
----	podtržení - zpomalení

Neznačili jsme neznělé *ř*, slabikotvornost souhlásek a dvojhlásku.

Dále:

[di, ti, ni, di:, ti:, ni:] je třeba číst **„tvrdě" dy, ty, ny, dý, tý, ný.** Např.:

[zatče**n**i:] je přepis slova *zatčený (voják)*

[zatče**ň**i:] je přepis slova *zatčení (vojáci)*

JJ

T. A. Edison 1877

Vážeňí talavezňí ďeváce...
(ze série poslechových testů „Řečový vzor")

Většinou říkáme, že na televizi se díváme. Obvykle tím tak pomíjíme fakt, že kromě obrazu se k nám z „bedýnky" line i zvuk. Často je to hlas hrdiny filmu, moderátora, hlasatelky, známé osobnosti nebo naopak anonymní tváře z reportáže. Díky svému nesmírně širokému záběru nám tak televize jako zvukové médium zprostředkovává velmi rozmanité vzorky mluveného projevu a kromě toho, že mnohdy tvoří významnou část informací, které od rána do večera, ať záměrně či náhodou, získáme, podílí se významnou měrou na formování celkového povědomí diváků všech věkových kategorií o našem jazyce, přesněji o jeho mluvené podobě. Co tedy všechno z televize slyšíme? Jak se v televizi mluví?

Úvod

Poslechový test „Řečový vzor – Televizní zábavné pořady" sestavili studenti 1. cyklu oboru Lingvistika – fonetika v průběhu kursu Teorie a praxe řečové komunikace II v letním semestru 1998. Kurs vedla mgr. Jitka Janíková.

Úkolem bylo shromáždit materiál – promluvy mluvčích v televizních zábavných pořadech – a z jeho částí pak sestavit poslechový test. Studenti nashromáždili během února a března 1998 nahrávky celkem 24 mluvčích ze 14 pořadů tří českých televizních stanic. V další etapě pak vyhledávali nejvhodnější úseky promluv tak, aby úsek byl foneticky zajímavý a pro projev mluvčího typický. Z vybraných úseků byl sestaven test. Vybrané televizní pořady a jejich mluvčí ukazuje tab. č. 1.

Tab. č. 1. Vybrané televizní pořady a mluvčí. Řazeno podle pořadí v testu.

Položka	Pořad	Mluvčí
1	Neváhej a toč	Eduard Hrubeš
2	Bolkoviny	Bolek Polívka
3	Áčko	mjr. Stanislav Huml
4	Ptákoviny	Martin Dejdar
5	Receptář	Přemek Podlaha
6	Bolkoviny	Jiřina Bohdalová
7	Áčko	Gabriela Bártíková
8	Nikdo není dokonalý	Jiří Krampol

Položka	Pořad	Mluvčí
9	Úsměvy	Jaromír Hanzlík
10	Bolkoviny	Karel Šíp
11	Áčko	Jan Musil
12	Receptář	moderátorka magazínu Receptáře
13	Riskuj	Petr Svoboda
14	Rande	Slávek Boura
15	Nikdo není dokonalý	Helena Růžičková
16	Rande	Markéta Mayerová
17	Nikdo není dokonalý	Jaroslav Čejka
18	Nikdo není dokonalý	Luděk Munzar
19	Na šikmé ploše	Ivo Paukert
20	Snídaně s Novou	moderátorka Snídaně s Novou
21	Na šikmé ploše	Karel Pech
22	Čundrcountryshow	Ivan Mládek
23	Studio 6	moderátor Studia 6
24	Receptář	odborný host pořadu Receptář

Cílem testu bylo zhodnotit z hlediska kultivovanosti projevy mluvčích masově oblíbených TV pořadů. Jednotlivé mluvčí v hotovém testu hodnotilo celkem 30 studentů – posluchačů bohemistiky na FFUK. Zadání testu znělo: Vybrali byste si tuto osobu za mluvčího své firmy?

Co na to informanti?

Informanti nepoužívali příliš často krajních bodů stupnice. (O způsobu hodnocení podrobněji viz text „Můj řečový (ne)vzor.") Horní hranice, 15 bodů, nebyla použita při hodnocení nikdy, spodní hranice (1 bod) byla využita pouze několikrát (6x ze 720). Ale ani střed stupnice, tedy nula, nebyl využíván příliš často. Zdá se, že posluchači měli tendenci rozhodnout, zda je mluvčí spíše lepší, nebo spíše horší, nezůstat nerozhodnutí. Ze **720** hodnocení bylo **353** záporných, **265** kladných a pouze **102** nerozhodnutých. Z tohoto shrnutí taktéž vyplývá, že hodnocení bylo celkově spíše záporné. Viz také tab. č. 3.

Tab. č. 2. Počet získaných bodů a pořadí mluvčích:

Mluv.	LS+ZS 98	Poř. 98	ZS 00	Poř.	Σ	Pořadí	Mluvčí
9	267	1.	102	3.	**369**	**1.**	Jaromír Hanzlík
12	241	2.	105	1.	**346**	**2.**	moderátorka Receptáře
5	239	3.	93	4.	**332**	**3. - 4.**	Přemek Podlaha

23	229	4.	103	2.	**332**	**3. - 4.**	moderátor Studia 6
6	201	7.	87	5.	**288**	**5.**	Jiřina Bohdalová
20	204	5.	82	6.	**286**	**6.**	moderátorka Snídaně s Novou
4	202	6.	76	7.	**278**	**7.**	Martin Dejdar
13	194	8.	74	8.	**268**	**8.**	Petr Svoboda
11	190	9.	62	12. - 13.	**252**	**9.**	Jan Musil
3	166	11.	59	15.	**225**	**10. - 11.**	Stanislav Huml
18	154	12.	71	9.	**225**	**10. - 11.**	Luděk Munzar
7	180	10.	42	21.	**222**	**12.**	Gabriela Bártíková
16	142	14.	64	11.	**206**	**13.**	Markéta Mayerová
1	144	13.	52	18.	**196**	**14.**	Eduard Hrubeš
10	123	16. - 17.	66	10.	**189**	**15.**	Karel Šíp
8	125	15.	61	14.	**186**	**16.**	Jiří Krampol
21	119	18.	62	12. - 13.	**181**	**17.**	Karel Pech
24	108	19.	56	16.	**164**	**18.**	odborný host Receptáře
15	123	16. - 17.	40	22.	**163**	**19.**	Helena Růžičková
14	99	20.	47	20.	**146**	**20.**	Slávek Boura
2	89	22.	54	17.	**143**	**21.**	Bolek Polívka
22	90	21.	49	19.	**139**	**22.**	Ivan Mládek
17	53	23.	31	24.	**84**	**23.**	Jaroslav Čejka
19	44	24.	32	23.	**76**	**24.**	Ivo Paukert

Nejlépe byli hodnoceni tito mluvčí: J. Hanzlík, moderátorka Receptáře, P. Podlaha a moderátor Studia 6. Ti všichni získali celkově nad 300 bodů, přičemž nejvyšší dosažitelný počet bodů je 450. Zajímavější je srovnání s nejhůře hodnoceným mluvčím, I. Paukertem, který získal pouhých 76 bodů (nejmenší možný počet bodů by byl 30).

Zajímavé je, že mezi dvěma posledními mluvčími (méně než 100 bodů) a třetím nejhůře hodnoceným I. Mládkem je veliký bodový skok – největší v tabulce – 55 bodů. Také mezi nejlépe hodnocenými mluvčími (více než 300 bodů) a čtvrtým v pořadí (J. Bohdalová) je skok (44 bodů).

Střed tabulky tvoří s 225 body S. Huml a L. Munzar a s 222 body G. Bártíková. Do středu je řadíme proto, že střední hodnota mezi nejvyšším a nejnižším počtem získaných bodů je 225,5 bodu – tomu se všichni tři mluvčí blíží. Dalším důvodem, proč lze S. Humla a L. Munzara hodnotit jako střed tabulky, je to, že oba byli nejčastěji hodnoceni neutrálně, tj. nulou: S. Huml devětkrát, L. Munzar dokonce desetkrát.

V horní (plusové) části tabulky je tedy 9 mluvčích (1.–9. místo), ve středním pásmu jsou tři mluvčí (10.–12. místo). Je tedy patrné, že informanti hodnotili mluvčí spíše záporně, více mluvčích (celkově 12) se umístilo ve spodní části tabulky (13.–24. místo). K převažujícímu zápornému hodnocení viz také údaje z tab. č. 3.

Pokud srovnáme hodnocení z roku 1998 a z roku 2000, vidíme, že k zásadním obratům opravdu dochází spíše výjimečně, a to zvláště jde-li o okraje tabulky.

Tab. č. 3 nám ukazuje, kolikrát byl projev mluvčího hodnocen kladně, záporně a kolikrát zůstali posluchači nerozhodnuti a mluvčího zařadili do středu pásma. V 6. sloupci (Total) je od sebe vzájemně odečten počet kladných a záporných hodnocení. Vymezíme si, že mluvčí byli s převahou hodnoceni jako kladní/záporní, pokud celková shoda posluchačů je více než poloviční (tj. při počtu 30 posluchačů shoda 16 a více). Jako „s převahou kladní" byli hodnoceni 4 mluvčí; takto získané pořadí v podstatě odpovídá pořadí podle počtu bodů. Jako „s převahou záporní" bylo hodnoceno 6 mluvčích; v porovnání s pořadím podle počtu bodů si někteří mluvčí svá místa prohodili (Boura, Polívka, Mládek).

Uprostřed tabulky se nacházejí mluvčí, u nichž se vyskytoval velký počet nerozhodnutých soudů (s výj. Bártíkové).

Tab. č. 3. Počet záporných (-) a kladných (+) rozhodnutí; střed (0)

Ml.	98		00		98 00		Celkem				Total		Mluvčí
	-	+	-	+	střed		-		+	Stř.			
9	0	21	0	9	0	0	0	:	30	0	30	+	Jaromír Hanzlík
12	1	19	0	9	1	0	1	:	28	1	27	+	moderátorka Receptáře
5	2	18	1	7	1	1	3	:	25	2	22	+	Přemek Podlaha
23	4	16	0	8	1	1	4	:	24	2	20	+	moderátor Studia 6
4	2	15	3	5	4	1	5	:	20	5	15	+	Martin Dejdar
20	4	15	2	5	2	2	6	:	20	4	14	+	moderátorka Snídaně s N.
6	5	13	1	6	3	2	6	:	19	5	13	+	Jiřina Bohdalová
11	3	14	3	2	4	4	6	:	16	8	10	+	Jan Musil
13	4	11	3	4	6	2	7	:	15	8	8	+	Petr Svoboda
3	8	8	4	1	5	4	12	:	9	9	-3	-	mjr. Stanislav Huml
7	7	11	8	1	3	0	15	:	12	3	-3	-	Gabriela Bártíková
18	9	4	3	4	8	2	12	:	8	10	-4	-	Luděk Munzar
16	12	4	4	3	5	2	16	:	7	7	-9	-	Markéta Mayerová
1	12	5	6	1	4	2	18	:	6	6	-12	-	Eduard Hrubeš
10	14	2	3	2	5	4	17	:	4	9	-13	-	Karel Šíp
8	15	4	5	1	2	3	20	:	5	5	-15	-	Jiří Krampol
21	16	3	4	2	2	3	20	:	5	5	-15	-	Karel Pech
2	20	1	6	3	0	0	26	:	4	0	-22	-	Bolek Polívka
15	17	2	8	1	2	0	25	:	3	2	-22	-	Helena Růžičková
24	19	1	6	2	1	1	25	:	3	2	-22	-	odborný host Receptáře
22	19	1	6	1	1	2	25	:	2	3	-23	-	Ivan Mládek
14	18	0	8	0	3	1	26	:	0	4	-26	-	Slávek Boura
17	21	0	8	0	0	1	29	:	0	1	-29	-	Jaroslav Čejka
19	21	0	8	0	0	1	29	:	0	1	-29	-	Ivo Paukert

Co na to fonetikové?

Dílčím úkolem studentů při výrobě testu byla transkripce pořízených nahrávek a jejich komplexní fonetický rozbor. Pozornost se při něm soustředila jak na segmentální, tak na suprasegmentální rovinu projevu. Zajímavé je pak srovnání takového detailního rozboru s výsledky laického posluchačského hodnocení.

Tab. č. 4. Výskyt sledovaných jevů u jednotlivých mluvčích

pořadí	Mluvčí	kvalita vokálů	kvantita vokálů	redukce konson.	morav. asimilace	slovní přízvuk	tempo	pauzy	intonace	větný přízvuk	redundant. zvuky	dýchání	hlas	vady řeči	číslo položky
1	Hanzlík		*		*			*							9
2	m.Recept		*												12
3	Podlaha		+	*								*			5
4	m.Studio6		*		*				*	*	*				23
5	Bohdalová	*	+	+							+				6
6	m.Snídaně	*	+		*	+	*	+	*	+		*			20
7	Dejdar		*	*			*	*		*	*				4
8	Svoboda	*	+	*			+	*							13
9	Musil	+	*	*	*										11
10	mjr.Huml		*	+	*			+			*				3
11	Munzar		+	+				+			+				18
12	Bártíková	*	*	*	*		+	+	+	+	*				7
13	Mayerová	*	+	+	*		+	+							16
14	Hrubeš		+		*		+	+	+						1
15	Šíp	*	+	+			+	+			+				10
16	Krampol	*	+	*	*			*					*		8
17	Pech		*	+				+	*		*	+	*		21
18	hostRec	*	*				*	*				+	*	+	24
19	Růžičková		+	+			+	*				+			15
20	Boura	+	+	+			+	+	*	+	+	+			14
21	Polívka	*	+	+	*		+	*	*		+	+	+		2
22	Mládek	+	+	+					*		+	+			22
23	Čejka		+	+	+		+	+			+		+	+	17
24	Paukert		+	+							+		+	+	19

* značí problémovost daného jevu v projevu konkrétního mluvčího
\+ značí zvýšenou míru zmíněného jevu, která výrazně ovlivňuje kvalitu projevu daného mluvčího

Kvalita samohlásek

Jako jeden z nejčastějších prohřešků proti ortoepické normě bývá terčem kritiky přílišná otevřenost vokálů, především e-ových a i-ových. Je typická pro Prahu a střední Čechy, avšak zaznamenatelná i v ostatních regionech. Otevřené samohlásky zaznívaly i u mluvčích, v jejichž promluvách se projevuje moravská asimilace znělosti. Celkem byla otevřenost zjištěna u poloviny mluvčích, v menší míře v první třetině žebříčku vytvořeného informanty, s mírným nárůstem směrem ke konci žebříčku. Výrazně nejsilněji se pak otevřenost projevila u mluvčího č. 11 (J. Musil) a je možné, že především ona odsunula jeho jinak solidní projev až na 9. místo. Výjimku tvoří mluvčí č.17 (J. Čejka), jehož samohlásky se vyznačují naopak jistou mírnou zavřenosti.

Kvantita samohlásek

V mluvených projevech se může vyskytovat několik typů odchylek v kvantitě vokálů: především krácení ve finálních pozicích a dloužení jako náhrada pauzy (např. mluvčí č. 20). Ke krácení, příp. ztrátě samohlásky vede často tempo, podobně jako k redukci vokálů (z tohoto důvodu zařazujeme redukci do tohoto oddílu). Tyto změny dále souvisejí s celkově nedostatečně pečlivou výslovností a individuálními návyky. Změny v kvantitě samohlásek a redukce se vyskytovaly u všech mluvčích, byly nejčastějším nedostatkem jejich projevů. V silné míře k těmto změnám docházelo u těch, kteří se umístili ve spodní polovině hodnocení, ale poměrně často i u mluvčích na předních místech tabulky.

Výslovnost souhláskových skupin

Problémová může být tehdy, je-li změněna kvalita či kvantita souhlásek nebo dojde-li k jejich ztrátě. V případě kvalitativních změn jsou konsonanty (nebo jejich celé skupiny) na začátku, uvnitř, na konci nebo i na hranici dvou slov různě asimilovány. Kvantitativní nedostatky jsou způsobeny nedbalou výslovností, souhlásky jsou kráceny nebo úplně vynechávány. Míra takových ortoepicky nekorektních redukcí se poměrně dobře shoduje s posluchačským hodnocením a rozděluje náš žebříček zhruba na dvě části. Mluvčí do devátého místa se jich dopouštěli v menší míře. Od desátého místa směrem ke konci tabulky jejich počet narůstá a zhruba v poslední třetině vedou redukce až k částečné nesrozumitelnosti.

K nestandardní výslovnosti konsonantů řadíme dále jejich dloužení. V našich ukázkách se jeho případy objevily jako prostředek emfáze .

Překvapivým faktem je, že u celé poloviny mluvčích byla zjištěna souhlásková znělostní asimilace „moravského typu", a to i u mluvčích, kteří se v posluchačském hodnocení umístili na předních místech. Ve 1,5min. testovacích vzorcích zaznívá průměrně jednou až dvakrát, u mluvčího č. 17 je pak výrazným rysem celého projevu. Tento mluvčí se tedy pravděpodobně ne náhodou umístil na předposledním místě tabulky.

Slovní přízvuk

Systematické chyby ve slovním přízvuku se objevily pouze u mluvčí č. 20. V jejím případě se jednalo o nesprávnou – nepřízvučnou – výslovnost původních jednoslabičných předložek. Nezdá se však, že by tato skutečnost výrazně ovlivnila její umístění. K občasnému oslabení slovního přízvuku docházelo také někdy u mluvčích, kteří nepoužívali pauzy na místech, kde by to bylo vhodné (Svoboda, Mayerová, Munzar).

Zvláštní rytmizací se vyznačuje projev Bolka Polívky. Mluvčí při rychlém tempu výrazně přízvukuje jádra výpovědí a přitom silně redukuje samohlásky i souhláskové skupiny. Výsledkem toho je celkový dojem, který připomíná spíše izochronii přízvukových taktů známou například z angličtiny.

Pauzy, intonace a větný přízvuk

Vhodné kladení pauz, odpovídající intonační průběh a správně umístěný větný přízvuk jsou zvukové předpoklady pro přehlednost a logiku výpovědi. Pohybujeme se zde v rovině promluvových úseků, kdy je text prozodicky rozčleňován podle svého myšlenkového obsahu a všechny tři zmíněné faktory se různým způsobem doplňují. Materiálem našeho testu byly nahrávky zábavných pořadů, pro které je charakteristická improvizace, stylizace a expresivita. To se různým způsobem odrazilo v testovaných ukázkách.

Pokud jde o pauzy, v nepřipravených nebo přinejmenším nečtených projevech mluvčích č. 3 a 24 se jich vyskytovalo příliš mnoho, navíc na nevhodných místech. Taktéž pro jinak sebejistý projev Eduarda Hrubeše je typický velký počet pauz uvnitř promluvových úseků, což působí rušivě. Některé projevy (mluvčí č. 10, mluvčí č. 14) naopak trpěly nedostatkem členění pomocí pauz. Jejich nepřítomnost jako důsledek vysokého tempa snižovala srozumitelnost a projevy působily uspěchaným dojmem. Jmenovaní mluvčí (kromě č. 3) se umístili v druhé polovině žebříčku.

Příkladem problémové větné intonace je opět nonšalantní, mírně ironická mluva Eduarda Hrubeše. Jeho časté stoupavé kadence na konci úseků působí monotónně a možná právě ty byly jedním z důvodů, proč tento mluvčí obsadil až 14. místo v celkovém hodnocení. Oproti tomu někdy až příliš bodře vypravěčský styl Přemka Podlahy a jeho kolegyně z pořadu Receptář posluchačům nevadil. Nebylo tomu tak ani u vyprávění Jiřiny Bohdalové, která navíc výrazně pracuje s dynamikou hlasu. Některé spontánní projevy působily neuspořádaně a nejistě kvůli tomu, že obsahovaly mnoho syntaktických vybočení (např. mluvčí č. 4, 10 a 14).V případě Ivana Mládka, Karla Pecha, Bolka Polívky a částečně i Slávka Boury šlo opět o dávku bavičské stylizace, kdy byla ozvláštňující intonace v souladu s jejich nadsazenými projevy.

O celkově chybné zapojení pauz, přízvukových prominencí a intonace šlo především u těchto mluvčích: moderátorka Snídaně s Novou, Bártíková, moderátor Studia 6. Zde tento fakt souvisí se vžitým schematickým frázováním typickým pro moderátory. Tito mluvčí měli tendenci používat pro většinu vět stejné rytmické členění a pronášet je se stejným melodickým průběhem, což se leckdy příčilo obsahu výpovědí. Přesto se všichni tři mluvčí umístili v první polovině tabulky.

Tempo

Tempo analyzovaných nahrávek je dalším faktorem, který se dobře odráží v posluchačském hodnocení. Střední tempo projevu vítězného Jaromíra Hanzlíka činí 3,8 slabik za sekundu a působí přiměřeně, tempa z míst 19 až 23 se pohybují mezi 4,3 sl./sec. (I. Mládek) a 5,8 sl./sec (S. Boura) a přispívají ke snížené srozumitelnosti. Propojení se zvýšeným výskytem redukcí všeho druhu a s nelogickým členěním způsobeným nedostatkem pauz je evidentní. Výjimkou je mluvčí č. 24 (host Receptáře), u něhož se jednalo o tempo příliš pomalé, dané snad jeho vyšším věkem.

Hlas

Barva, síla a přiměřená výška hlasu mluvčího jsou kvality, které působí na posluchače ještě dříve, než si stačí uvědomit prohřešky mluvčího proti ortoepickým pravidlům. Zdravý a silný hlas je základním předpokladem, který by měl splňovat každý profesionální mluvčí. Hlas modulovaný do poloh vhodných pro baviče však nemusí zcela této úloze vyhovovat. Chraplavé hlasy Jiřího Krampola a Karla Pecha, hlasové kreace Slávka Boury, nosová stylizace Bolka Polívky a především necvičené hlasy mima Jaroslava Čejky a režiséra Ivo Paukerta se umístily v poslední třetině.

Dýchání, redundantní zvuky a vady řeči

Pro porozumění ne zcela zásadní faktory, nikoli však pro kulturu projevu. Příliš časté a hlasité nádechy i zvuky provázející emfatický projev nebo hezitační zvuky působí většinou rušivě. Pro bavičskou improvizaci jsou však typické. To se odrazilo i v hodnocení posluchačů. Mluvčí, v jejichž projevech se některé z těchto prvků objevily, se umístili převážně v poslední třetině tabulky (Boura, Mládek, Čejka). Oba mluvčí s poměrně silným rotacismem se umístili v poslední třetině – mluvčí č. 24 skončil na 18. místě a mluvčí č. 19 byl odsouzen na místo poslední.

Závěry vyplývající z porovnání rozborů a hodnocení posluchačů

Z našeho komentáře je patrné, že výše uvedené izolované fonetické hodnoty se obvykle v mluvených projevech doplňují. Příkladem je tempo promluvy, které silně ovlivňuje jak samohláskové, tak i souhláskové redukce a logické členění výpovědi. V celkovém posluchačském dojmu se pak tyto položky sčítají. Těžko bychom zde tedy mohli hovořit o absolutních mezních hodnotách fonetických parametrů, které mohou v projevech působit problémově. To jsme však ani nepředpokládali. Přesto lze vysledovat v posluchačských preferencích jisté tendence: některé z těchto parametrů ovlivňují posluchačské mínění více, některé jen malou měrou.

Nejvýše ohodnocení mluvčí se shodují v dobré hlasové vybavenosti a čistotě projevu – tedy plynulosti nenarušované redundantními zvuky. Výrazným faktorem je pak již zmíněné tempo a z něj často vyplývající přítomnost, respektive absence redukcí konsonantických skupin, která se zdá být dalším významným měřítkem.

UKÁZKY PROJEVŮ

1. Polívka *otevřené vokály a moravská asimilace (krácení a redukce):*
[pu.(j)deme k tomə | prəDŽ zmə se tadə seš(l)ə | ?a sicE g vaši(m) dopisu(m)]
[?(j)əšťe (j)e tElEvizňi. takəvi visi:lač]

2. Musil *otevřenost vokálů (krácení a redukce):*
[dəbri: dE:n | pjeknE. ?otpOlEdnE | ?ahOj ?ahOj ?ahOj ?(a)hOj (?ahOj) | ?i va:m d(o)ma př(e)(j)U. u obrazOvE.kə. | p(j)əkne. ?UterňI. ? ətpOlədnə | smE opjEt | f ?u:terňi:m | modrE:m ?a:čku **N** na novjE: | a. ma:mE přIpravenO | **N** ?ə další: tE:ma]

3. Čejka *zavřenost samohlásek (krácení i dloužení):*
[?a vIvraž(ď)ilI vlasňe / **N** ?ə celej kra:lofskej balE.t | ?ə. ?a: vo(ň)i. to. mi(n)iste(r)stvo xťelI. | na ti ba:zi ?ə: tako(v)i | ?ə to (je) se menuje lIdova: ško(l)a ?umňeňI / nava:za(d)

(nosovost) na tu tradIcI]
!! (zde jsou I a E zavřené vokály)

4. Bohdalová *krácení a redukce*:
[?ə:: f t(o)m ta.jsku koNkre.ťňe | to (je) posleďňi. (f)spomi:Nka]
[bəlo to ďesňe při.jemni | člo(v)jEka tə t(a)k əspa:valo | na tra:vňiku]

5. Čejka *krácení i dloužení a redukce:*
[nə a ja. sem tamə | jako i.mprovizo(v)a.(l) a ten m(i)n(i)st(r) k(u)lt(u)ri up(l)ň(e) zeši.le(l) a řika. | vi přišťi. rok tai se(m) musite přijet | ja. sem to nebra.l f pat(r)nosťi ale | ten požа(d)a(vek) přiše.l]
(+nejsou tam rázy)
[prətəže] *apod.*

6. Šíp *krácení a redukce*
[to (v)am (je) zaj(i)mavI | ja. ne(v)im jes(t)li sə tə (f)šeob(e)cňe vI.]
[də drə(h)i.ho dne | prəktiski na počka.ňi]
[vIbərətə sə la:tkU:]

7. Hrubeš *krácení i dloužení a redukce:*
[mi kolem ňi: | vj(e)č(i)nou | xoď'i.va:mE. | se zatajeni.(m) dexe.m | ?əno. | neduta:mE: p(r)ətəže: pəxO(P)it(e)lň(e) (b)Ixəm (b)ə(l)ə | ra:ď'i]
[nemusi.m zdu.razňova.t | jakməle ma. moti.lka. | je tə | fi(n)a:lE:]

8. Podlaha *krácení a redukce:*
[heske | ətp(o)lədn(e) | ?u recepta:ře]
[[(d)neska: **P** | zase otpovi:me. s pomoci. našix ?odborňi.ku.]

9. Růžičková *redukce a krácení:*
[ə | və(n)ə sə (t)ək | pə(ď)ə(v)a a | řika.] = *a ona se tak podívá a říká*

10. Krampol *krácení i dloužení*:
[ň(i)gdo (n)eňi dokonalI: | je to təkova: sonda: dO: | neznalosťi. | česke.(h)o na:ro(d)a]
[herečka. | hel(e)Nka. | ru:žičkova.]

11. Šíp *dloužení*:
[tam je strašlivi. orko.]
[jako sme bəli mI.]
[tam to žije v nocI:]

12. moderátorka Snídaně s Novou *krácení i dloužení:*
[na: | obrazofka.x tElEvizE nova. | ?ə kampaň za na:š Fstupə:]
[jədn(ou) s? osobn(o)sťI: | ktəra: se: | te:tə kampaňe zu:čas(ť)ňila]
[lístki | na: ?ə ´t(u)to akci.]

13. Mládek *dloužení – stylizace*:
[prosim va.s to(h)o si nefši.mejte. ə: | kalamiti DŽejn je tadi: | jenom za sebe dneska. | ?ə:

və: və (t)o sou ə ňa:ke: jəji. ? ənterňi. pro(b)le.mi ?ə: mə ə: ?e ? ə(le) st(e)jňe je to heske:]
[a ňic (s)e mu nestane že:]

14. Podlaha *konsonantické redukce*:
[doporučujə | zamňeřice **P** na me:ňe xutna: ji:dla.]
[na poča:tku recepta:ře visi:(l)ali seznam]

15. Krampol *konsonantické redukce*:
[di(š) sm(e) toč(i)li]
[ja: semňel | cə(lej) j(a)ko | mušketi:r]

16. Polívka *dloužení konsonantů, zvláště r:*
[ar.tisťi], [r.estaurace]

17. Pech *dloužení konsonantů*:
[bes:par:tijnost] [r:udolf] [kar:el]
kromě záměrného dloužení i výslovnostní vada trvalá – prodlužování vibrant

18. host receptáře *dloužení konsonantů:*
[tento | br.ouk je dnes. ?uš. {...} (z)zapsa:n v čer.vEnE: kňize]
[l.ar.vi viži:raji: pařezi ?a ťim je vlasňe f te. při:roďe | l.ikviduji:]
[podobni: ciklus.]

19. Čejka *moravská asimilace:*
[(?u:plňe) jinag nava:za.(l) *(nosovost)* prətəže zme ďelalI. | ješť(e) f ?o.strafskim ďivadle zme ďe(l)a(l)i | o.(h)ro(mnou) činohru {...} ?a jag zm(e) | *{smích}* (zme) | jezďilI po ti.? ru.zni.x tehdi je.ze.de.]

20. moderátorka Snídaně s Novou *nesprávné přízvukování (i slovní i větný přízvuk):*
[o ´fstupu ´česke: ´republiki do: ´severoatlanticke: alijance]
[při:de přet ?osmou **hoď**inou] *(větný)*
[po ?osme: hoďiňe přijde **jozef** ´klıma] *(větný)*

21. Huml *mnoho pauz na nevhodných místech:*
[mI si ďela:me ?i stətəst(i)ku. | **P** ə: (P) | ?a s(l)e(d)u(jeme) vi:voj | (P) ə:: | nehot | **P** pədle kəteg(orije) řiďiču: | ?a **P** s(l)edujeme (P) də jədn(oho) rokU: | **P** vod jednoho də dvou lE:t | **P** ?a. **P** p(o)č(e)t (P) vlňI:kU. nehO.t | **P** do je(dno)ho roku. | **P** činI: **P** ə: zhrub(a.) kolem dvana:cťi proce.nt | **P** a **P** ?ə?upřI:mňe řečeno {...} ə: skušebňI. komisaři ktəři: (P) potom **P** ə: kontr(o)luji: nebo t{...}da ďelaji: skoušku (P) s ťemi uxazeči]
*(**P** je výraznější pauza, (P) méně výrazná)*

22. Hrubeš *mnoho pauz na nevhodných místech*:
[přa:tele: ?ə | dnes | zašnəme. **P** ə: tak **P** troš(i)čku: **P** tr(o)šičku | zadumaňe | ?alegoriji: | **P** přes(ň)ə tak j(a)k tə | viďi:te. **P** mI ?uš třeťi.m | rokem **P** každI. tI:den **P** stavI:me. **P** tu pomislnou **P** piramidu **P** humoru ?a | l(e)grace. | **P** ňektEři ři.kaji. ?i. | s.randi. | **P** pro vjəči. | poťexu. **P** mil(i)jo.nu. | m.ali:x **P** ?i v(e)lki:x **P** televizňi.(x) (ť)i(v)a:kU:]

23. Munzar *nevhodné umístění pauz:*
[mislim že **P** ?∂f | ja s(e)m ta(m) přišel | jako hrozňe malej | ml(a)dej kluk | ?a: ?∂ **P** ?(o)ňi si liďi př(e)ctavujou **P** že: to **P** (here)ctvi {...} jenom sama: legrace že **P** přez (den) si ďela:me ze sebe srandu:]

24. Šíp *málo pauz:*
[?∂: ja se(m) si to(h)o (f)šimn(u)(l) (gd)∂š tak(h)le | v noci proxa:zi.t∂ | ň(ej)a.kou tou ?(u)ličko(u) | (f) to(m) tajsk∂ | v ň(ej)a:kim to(m) mňestečk∂ | jako sme bili mI.]
(celé bez jediné pauzy)

25. Boura *málo pauz:*
[... k lepši:m zi:třku:(m) | | *(tady chybí logická pauza)* a∂. do nove.ho ?astrologicke(h)o | roku...]

26. Šíp *syntax a členění*
[?a mimo jine: t(a)m | samozřejmňe ?a to (j)e | na každi.m rohu. celou no.c | ?∂ votevřeni: | ?∂ ?a la:kaj dovňitř | pr(o)sťe ti za:kazňi:ki | **N** ?∂ mi:s(ť)ňi. krejčo(f)stvI: | vi:te: | to (je) zajI.mavI: tam sou nonctop cel(ou) noc | v(o)t(e)vřeni: kre(j)čo(f)stvi. | pr(o)t(o)že | tam sou | jako indovE: | se sjelI. pr∂t∂ž(e) | ?indove. pre(j) sou vi.borni. krejči:]

27. Dejdar *syntax – odbočka z odbočky, pro čtenáře snad ještě přehledné, ale ne pro posluchače (je to jen jedna věta):*
[ja: sem | pokuce dobře pamatuji | ∂: | pakliže na:hodou | to neňi: pravda | tak mi to otpuste | ale pokuce dobře pamatuji | tak sem snat ješťe ňigdi nexva:lil | nebo nesliboval | ale dnes | misli:m | že si to mohu dovolit | a: | sli:bi:m va:m fšem ?opravdu | velmi dobrou | kvaliťňi: za:bavu | protože se domňi:va:m | že se na:m to dneska skutečňe ti naše při:spjefki | povedli]

28. Boura *syntax:*
[na:š titanik toťiš pomaliNku | bi mňel zači:t viplouvat | ano]

ZÁVĚR

Vrátíme se k úvodní otázce: jak se mluví v televizi? Doporučí fonetikové našim bavičům, aby se řídili příslovím „mlčeti zlato“?

V absolutním měřítku nejsou výsledky příliš lichotivé. A jak je vidět, nejedná se pouze o otevřenost vokálů, jak bylo s trochou nadsázky naznačeno v nadpise. Všeobecně lze říci, že hlasy hovořící k nám z obrazovky jsou poznamenány uspěchaností naší doby. V televizních pořadech by se nemělo stávat, aby řeč přestávala být vinou špatného vyslovování srozumitelná.

Dále si však patrně musíme položit otázku týkající se stylové přiměřenosti mluveného projevu a rozlišovat mezi individuálními projevy. U bavičů moderátorského typu lze kromě zběsilého tempa varovat před přílišným ustrnutím v zaběhnutých klišé. Ani péče o jednotlivé hlásky ještě dlouho nebude dost. Na

druhé straně bychom byli krátkozrací, kdybychom požadovali od Bolka Polívky – „šaška počmáranýho" – aby předváděl ortoepicky reprezentativní projev. Naopak, působí velmi nepřirozeně, když se tak svébytně rozevlátá osobnost snaží vžít do role seriózně bezbarvého speakera, která je vzdálena jejímu naturelu. Tak se to například částečně přihodilo Jiřímu Krampolovi v pořadu Nikdo není dokonalý.

Na úplný závěr poznámku: záměrně jsme se zde nepokusili o porovnání jednotlivých televizních stanic a nesnažili se případně vyvodit, jak moc která z nich pečuje o řečovou kulturu. To by bylo patrně velmi zavádějící. Již jen z toho důvodu, že například favorité stanice Nova se v našem testu objevili jako hosté pořadů konkurenční ČT1.

Dominika Šrajerová – Michal Marek

Moderátoři televizního zpravodajství (ze série poslechových testů „Řečový vzor")

Test byl připraven v rámci semináře Kritický rozbor mluvené češtiny v zimním semestru 1999 pod vedením prof. Palkové a za asistence mgr. Janíkové. Mluvčí vybírali a jejich základní analýzu provedli: Jana Janoušková, Monika Kipeťová, Martina Mackovičová, Pavel Mareš a Ida Vohryzková, studenti bohemistiky.

Materiál:

Rozhodli jsme se vzájemně porovnat „celoplošné" televizní stanice (ČT, Nova, Prima). Pro zajištění srovnatelnosti jsme hledali typ pořadu, který by byl obdobný na všech stanicích. Rozhodli jsme se pro zpravodajství a omezili jsme se na hlavní zpravodajskou relaci – vzhledem k její velké sledovanosti a obdobné struktuře na všech stanicích. Jako mluvčí jsme zvolili ty moderátory, kteří diváky provázejí celými zprávami. Jedná se o hlavní moderátorské dvojice (ČT, Nova)

a hlavní moderátory (Prima). Jejich projev je většinou připravený a čtený. Vyloučili jsme moderátory nebo redaktory z terénu (zejm. z důvodu různorodosti jejich výstupů a proto, že někteří z těchto redaktorů se sice svým osobitým projevem či dlouhodobým působením u diváků již zapsali, mnozí však zůstávají spíše anonymní – nepůsobí tolik jako řečové vzory).

Testovaní mluvčí (všichni, kteří se v době sbírání vzorků na obrazovce objevili) jsou tito:

ČT: Marcela Augustová – Jiří Janeček
Iveta Toušlová – Bohumil Klepetko
Nova: Nicol Lenertová – Karel Voříšek
Mirka Čejková – Pavel Zuna
Lucie Borhyová – Reynolds Koranteng
Prima: Markéta Rydlová
Martina Kociánová

Celkem se jedná o 12 mluvčích, z toho je 7 žen a 5 mužů.
Nahrávky byly pořízeny v říjnu 1999.

Sestavení testu:

Položky testu tvoří vzorky projevů jednotlivých mluvčích. Každý mluvčí se v testu objeví dvakrát, celkem má test tedy 24 položek. Každá položka se skládá ze dvou, výjimečně tří úryvků, aby celková délka položky byla cca 1 min 30 sec. Každý úryvek je ucelenou (= nezkrácenou) zprávou.

Pro řazení položek v testu, které může mít vliv na posluchačské hodnocení, jsme si stanovili tyto podmínky: 1. nenásleduje za sebou stejný mluvčí, 2. za sebou následují max. dvě osoby stejného pohlaví, 3. za sebou následují max. dva mluvčí ze stejné stanice.

Nahrávky z televizního vysílání byly pořízeny na videokazetu, vybrané vzorky sestříhány pomocí analyzačního programu COOL a celý test byl postupně nahrán na digitální kazetu DAT.

Trvání testu je 30 minut. Odposlechlo jej 66 posluchačů, studentů bohemistiky a lingvistiky – fonetiky.

Výsledky:

Tab. č. 1: Hodnocení položek testu

Konečné pořadí	Mluvčí	TV	Počet bodů	% možných bodů	Položka testu
1.	Koc	Prima	740	74,7	3
2.	Koc	Prima	657	66,4	12
3.-4.	Klep	Čt	654	66,1	20
3.-4.	Aug	Čt	654	66,1	22
5.	Ryd	Prima	641	64,7	8
6.	Ryd	Prima	640	64,6	21
7.	Aug	Čt	637	64,3	15
8.	Klep	Čt	634	64,0	9
9.	Touš	Čt	607	61,3	7
10.	Touš	Čt	555	56,1	24
11.	Jan	Čt	536	54,1	18
12.	Zun	Nova	531	53,6	23
13.	Jan	Čt	523	52,8	2
14.	Kor	Nova	491	49,6	4
15.	Voř	Nova	482	48,7	6
16.	Bor	Nova	474	47,9	1
17.	Len	Nova	470	47,5	5
18.	Čej	Nova	469	47,4	10
19.	Voř	Nova	459	46,4	13
20.	Zun	Nova	458	46,3	11
21.	Kor	Nova	422	42,6	16
22.	Čej	Nova	401	40,5	19
23.	Len	Nova	395	39,9	17
24.	Bor	Nova	323	32,6	14

Tab. č. 1 uvádí pořadí jednotlivých položek testu podle dosaženého počtu bodů (4. sloupec). Hodnota v 5. sloupci uvádí, kolik bodů z maxima (v procentech) mluvčí v příslušné položce získal. Maximální počet, kterého bylo možno dosáhnout, je 990 bodů (v případě, že by všech 66 posluchačů použilo pro položku nejvyšší ohodnocení, tj. 15 bodů). Minimální počet bodů je 66. (O způsobu hodnocení podrobněji viz text „Můj řečový (ne)vzor".)

Podíváme-li se na krajní umístění, položka na 1. místě získala zhruba 3/4 všech možných bodů (Koc), poslední asi 1/3 (Bor). Je třeba upozornit, že obě krajní hodnoty (nejvyšší a nejnižší bodový zisk) jsou do jisté míry opravdu extrémní – mezi těmito položkami a jejich sousedy je větší bodový skok.

Polovinu možných bodů (s tolerancí +–5 %) získalo 10 položek (11.–20. místo).

Vztah mezi získaným počtem bodů a maximem ukáže ještě lépe graf č.1. Z tohoto grafu můžeme také vysledovat umístění a bodový objem položek jednoho mluvčího (v %).

Graf č. 1: Hodnocení položek testu (procentuální zisk + umístění)

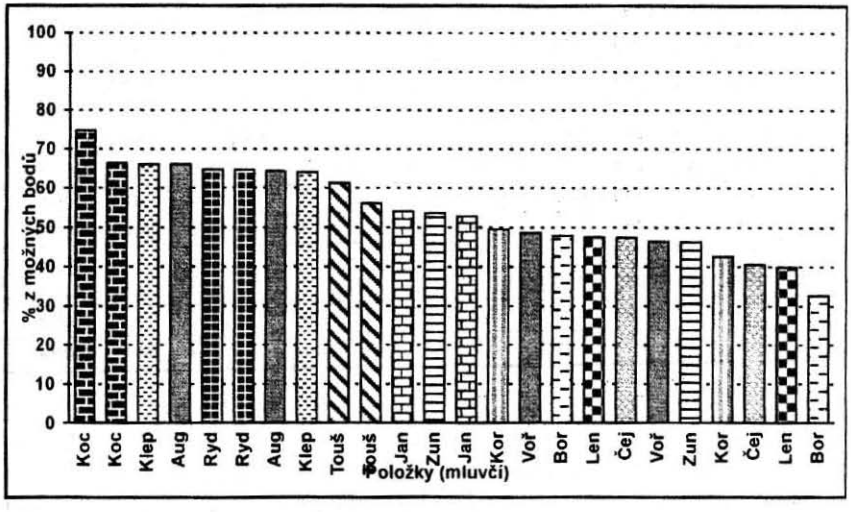

Vidíme, že mluvčí mají dle posluchačů ještě mnoho rezerv. Na jistou obranu této moderátorské skupiny mluvčích je třeba říci, že celkově je tato skupina hodnocena lépe než mluvčí z dalších testovaných skupin.

Zajisté vás zajímá, jak dopadne hodnocení jednotlivých mluvčích (tab. č. 2).

Tab. č. 2. Hodnocení jednotlivých mluvčích

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Konečné pořadí	Lepší položka	Horší položka	Součet	Průměr	% odch. od prům.	% z možných bodů	Lepší pol.	Horší pol.	Umístění položek	Mluvčí	TV
1.	740	657	**1397**	698,5	**5,9**	70,6	1	2	**za sebou**	**Koc**	**Prima**
2.	654	637	**1291**	645,5	1,3	65,2	3-4	7	ob 2-3	**Aug**	**Čt**
3.	654	634	**1288**	644,0	1,6	65,1	3-4	8	ob 3-4	**Klep**	**Čt**
4.	641	640	**1281**	640,5	0,1	64,7	5	6	**za sebou**	**Ryd**	**Prima**
5.	607	555	**1162**	581,0	4,5	58,7	9	10	**za sebou**	**Touš**	**Čt**
6.	536	523	**1059**	529,5	1,2	53,5	11	13	ob 1	**Jan**	**Čt**
7.	531	458	**989**	494,5	**7,4**	49,9	12	20	ob **7**	**Zun**	**Nova**
8.	482	459	**941**	470,5	2,4	47,5	15	19	ob 3	**Voř**	**Nova**
9.	491	422	**913**	456,5	**7,6**	46,1	14	21	ob **6**	**Kor**	**Nova**
10.	469	401	**870**	435,0	**7,8**	43,9	18	22	ob 3	**Čej**	**Nova**
11.	470	395	**865**	432,5	**8,7**	43,7	17	23	ob **5**	**Len**	**Nova**
12.	474	323	**797**	398,5	**18,9**	40,3	16	24	ob **7**	**Bor**	**Nova**

Tabulka je řazena podle součtu bodového zisku mluvčího z příslušných dvou položek (sloupce 2–4). Lze vypočítat také průměrný bodový zisk (sl. 5) a rozptyl bodů od průměru, jinými slovy stabilitu v bodovém hodnocení (sl. 6 – rozptyl bodů od průměru vyjádřený v %). Odchylky nad 5 % se vyskytly u šesti mluvčích (Koc, Zun, Kor, Čej, Len, Bor). Největší odchylka je u Bor (jedna z položek byla hodnocena jako velmi slabá). U mluvčí Koc (1. místo v celkovém pořadí) byla jedna položka hodnocena velmi kladně (zároveň tato položka získala v testu absolutně nejvyšší bodový zisk); ostatní jmenovaní mluvčí se umístili v druhé části tabulky, čtyři z nich se dokonce podělili o poslední místa.

Ve sloupci 7 je uveden procentuální zisk bodů mluvčího z maxima (tentokrát z 990 x 2 = 1980 bodů). Tento zisk se pohybuje zhruba mezi 40 – 71 %. Vidíme, že ostré krajní hodnoty se v porovnání se ziskem u jednotlivých položek dosti otupily.

Sloupce 8–11 jsou věnovány umístění jednotlivých položek. Zajímavý je sloupec 10, který uvádí vzájemné umístění položek jednoho mluvčího. Položky tří mluvčích (Koc, Ryd, Touš) se umístily za sebou; v celkovém pořadí se tyto mluvčí nacházejí v horní části tabulky. Velký rozdíl v umístění položek je u Zun, Bor, Kor a Len (mluvčí z dolní části tabulky).

Ještě lépe nám rozdíly v umístění pořadí položek ukáže graf č. 2.

Tyto dvojí údaje (body + umístění) je užitečné porovnat mezi sebou. Některá porovnání jsou zajímavá:

- Jedna položka získala větší počet bodů než druhá položka stejného mluvčího, ale konečné umístění obou položek je blízké. (Např. 1. Koc – již zmíněná položka, která získala absolutně nejvyšší bodový zisk testu, podobně 5. Touš).

- Naopak samo umístění může být zavádějící – je třeba brát v úvahu také bodový zisk, např. mezi 2. a 4. místem (Aug, Klep, Ryd) je pouhý 10bodový rozdíl.

- Bodový rozdíl u položek se odrazil ve velkém rozdílu v umístění (nejvíce 7. Zun, 12. Bor, 9. Kor, 11. Len).

Velké rozdíly (v bodovém zisku nebo umístění položek) se vyskytují u mluvčích, kteří se umístili většinou v dolní části pořadí. Velké rozdíly vypovídají o rozkolísanosti a nestabilitě jejich projevů. To se odrazilo i v následném posluchačském hodnocení těchto projevů.

Graf č. 2 Rozptyl v pořadí položek u jednotlivých mluvčích

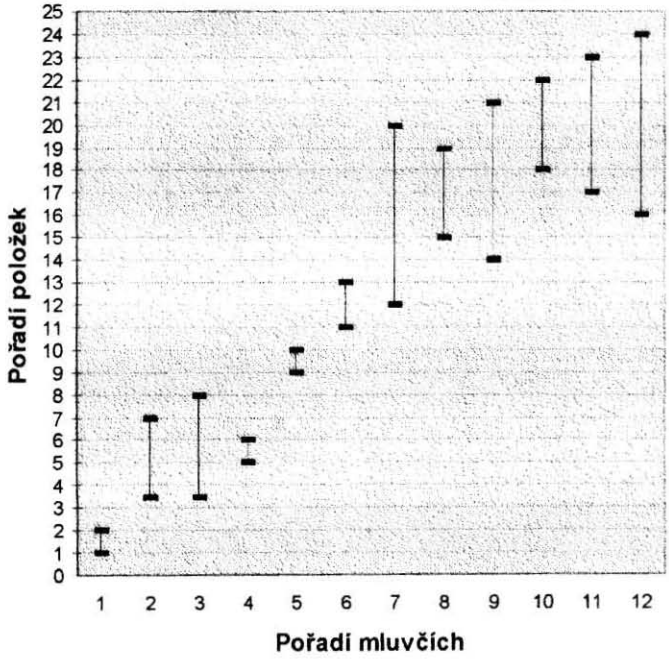

Na začátku práce, při výběru oblasti mluvčích, jsme si dali za úkol porovnat mezi sebou jednotlivé TV stanice. Jak dopadly, už se dalo vysledovat z předcházejících tabulek a grafů.

Tabulka s pořadím mluvčích (tab. č. 2) se rozdělila na dvě poloviny. V horní polovině jsou rozloženi moderátoři Primy a ČT, dolní – homogenní – polovinu obsadili moderátoři Novy.

Pro úplnost dodáme ještě 2 tabulky se souhrnnými výsledky.

V tab. č. 3 jsme pro zajímavost dali dohromady moderátorské dvojice a seřadili je podle průměrného bodového zisku na jednoho moderátora. Údaje mohou svádět k úvahám, jestli to některý z moderátorů svému partnerovi „nekazí" apod. Jako příklad můžeme uvést mluvčího Kor, který získal více bodů než Čej a Len, ale ve dvojici s Bor byl odsunut na místo poslední. Je také otázka, jestli lze mezi sebou porovnávat bodový zisk moderátorů, kteří vystupují samostatně (Prima), a průměrný zisk moderátorů vystupujících ve dvojici.

Tab. č. 3. Bodový zisk moderátorské dvojice

Dvojice	1. mluvčí	2. mluvčí	Průměr	TV
Koc	1397		**1397**	Prima
Ryd	1281		**1281**	Prima
Touš + Klep	1162	1288	**1225**	Čt
Aug + Jan	1291	1059	**1175**	Čt
Čej + Zun	870	989	**929,5**	Nova
Len + Voř	865	941	**903**	Nova
Bor + Kor	797	913	**855**	Nova

Tab. č. 4. Bodový zisk TV stanice

TV	Sum	Prům
Prima	2678	1339
Čt	4800	1200
Nova	5375	896

Graf č. 3. Bodový zisk TV stanice (průměr na jednoho moderátora)

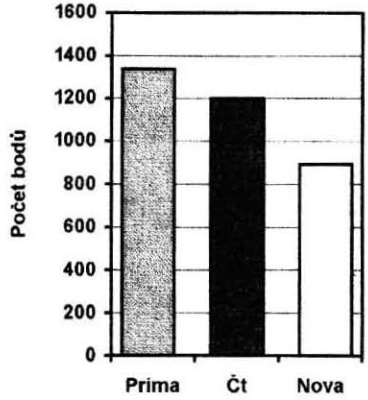

Tab. č. 4 a graf č. 3 uvádějí průměrný bodový zisk TV stanice na jednoho moderátora. Nejlépe v posluchačském hodnocení obstála stanice Prima, za ní následuje veřejnoprávní ČT a s velkým bodovým rozdílem na posledním místě TV Nova.

V testu jsme se zaměřili na hodnocení kultivovanosti projevu v hlavním televizním zpravodajství. Jak už jsme řekli v úvodu, jedná se o pořad velmi sledovaný, moderátoři silně působí na diváky jako řečové vzory. Z výsledků testu a rozborů konkrétního materiálu vidíme, že projevy některých mluvčích lze označit jako kultivované. Ovšem u mnohých mluvčích je k dosažení takové úrovně projevu, kterou bychom očekávali, bohužel cesta velmi daleká.

Ukázky

Pro tento text jsme zvolili delší ukázky projevu mluvčích, tak aby bylo možné udělat si ucelenější představu o způsobu jejich přednesu. (Lze také, i když to není naším cílem, do jisté míry porovnat různá zpracování téže události.)

Od každého mluvčího jsou uvedeny 2 ukázky, oproti ukázkám použitým v poslechovém testu obvykle zkrácené (zkrácení je naznačeno {...}). Na každém řádku je uveden jeden promluvový úsek (značka // znamená ukončení výpovědi). K použitému způsobu transkripce najdete více v textu „Poznámky k přepisu mluvních projevů".

MARCELA AUGUSTOVÁ

(1)

poprve v (**h**)**is**torijI
?evropske ?uni(j)e vI:hradňe
?o 'vňitřňi· bespečnosťi //
N takðvI· je samit patna:ctki
ve 'fincke·m **tam**pere
N prðzid(e)ňťi a přecedove: vla:t
členckI·γ zemi·
xťeji: sjednoťit
politiku
vu:či
přisťehovalcu:m //

(2)

nejmohuťňejši· řeka svj(e)ta
?amazoNka
prðmeňi· **s nej**vječi· pravďepðdobnosti· na '**?u**:paťi: hori
nevadom(i)smi
f perua:nckix ?anda:x //
z(j)isťila to
česka:
?**eks**pðdice //
vedli ji· dva geografove
s při:rodovjedecke fakulti ?univerziti **karl**ovi //
{...}

LUCIE BORHYOVÁ

(1)

?o 'šťəsťi
mu:že mluvIt
slovencki· vIdavate(l) ti:deňi·ku
marki:za
N ?a jəho mlada·
šE.fredəkt(o)rka //
N jəjix fč(e)rəjši·
vəčErňI
posEzə~ňI·
v braťIslafskE·m hOtelU vEst
N ma:lEm
skončəlO
tragIckI //
N cəsto(u) domu na ňE
nəčekaňe za?u:točəlI
na:jemňi· vrazi ↓ //
N ktEři: doslova **rostř**i:ləlI samopalEm
jEjIx ?auto //
{...}

(2)

{...}
N pədařilo se na:m zjisťIt
že přibI:va· přI:padu·
gdI mlaďI:cə
?abI zI:skalI modrou kňI:šku
N začnou ?uži:vad drogI //

MIRKA ČEJKOVÁ

(1)

N pəči·tačovI: pIra:ťI pOdňiklI:
přəs
'**?IntEr**nEt
masi:vňI: ?U:tOk
na
'**?am(e)**rIckE ?InctItUcE
N fčəťňe napřI·kləť mInIstərstva
.....
?ObranI //

N přestOžE ?**IncI**dənt
..... --------
nespUsobIl
Ža:dne va:žňejši škOdi
N ?upOzərňIl na
?ohromne nebespečI
-------- .....
kt**ə**re mU:že
.....
z mEzIna:roďňI· poči:tačovE: sI:ťe vzEji:t //
.....

(2)

N tak nEjpəzďe(j)I v lIstəpədu
musI· bi:d jəsnE:
jag
bude vIpadat
.....
nova: **vla**:da //
N v (d)nešňI· sEdmIčcE to řEkl
pře·cEta pəsl(a)nEckE·ho klUbU ?O: dE: ?Es
vlasťImIl **tlUs**tI: //
{...}

JIŘÍ JANEČEK

(1)

?o·de:?es xce
N sup(e)rvəlkou koalic(i)
.....

fšəx
nekəmunisticki·x
.....
pərlameňťňi·x stran //
N va·claf kla(u)s to ?ozna·m(i)l p(o) dnəšňi·m zəsəda·ňi·~
.....
gre:mijə strani //
.....
N hnet pote:
---
se səšel
s přəcədi stran
čtəřkoalicə //
.....
təd(i)
....
kadeučeesE(l) ?unə(j)e s(v) ə(b) əd(i) ?o·de·?a·
.....
?ə **de**mokrəticke ?uni(j)e //
{…}

(2)

řəďit(e)lka fakəlťňi·~ nəməcňice v motol(e)
nexce
?a(b)ə ta(m) **stra**vova:ňi·
---
zaj(i)šť(o)val(a) fərma
?aramark //

N?ə ta vIhra:la vi·bjərəve ři:zeňi·
.....
s nejdrəši·
---
nəbi:tkou //
N?ə souťeš mňəl
p(o)dle řeď(i)telki hEleni rognerove prova:zet
.....
na:tlak mInIstrə zdr(a)vəťňistvi·
---
ivana dəvida ?ə jəho pədři:z(e)ni:x
.....
N ?abi vi:ťezem
---
bəla pra:vj(e)
.....
N fIrma ?a·ramark //
{…}

BOHUMIL KLEPETKO

(1)

f pu·l **dəva**:te večer se:
v bud**əvjə** ?U·řadu **vla**:di səjdo(u)
.....
tři:čl(e)ne:
vIj(e)dna:vaci·
ti:mi
s(o)cəja:lňi· demokracijE ?a
?o: de: ?es
N v(e)dənE: pr(e)m(i)je·rem **mI**loš(e)m zəm(a)n(e)m **na** jednE:
str(a)ňE
?(a) **přəcə**dou sňemovni va:clavem klausəm
n(a) str(a)ň(e) **druhe**· //
N bədou j(e)DN(a)t
?o '**při**·paDNe·m
konci vla:dnuťi·
menšinovE:ho
socəja:lňe dəmə**krə**ticke·ho kabInetu
N ?a ?O možni:x **v(a)**rəjanta:x
novI:x
vla:ďňi:x
koalIc //
{...}

(2)

rada:
?əbecňI·ho ?U:řədu
f prvňI:m prašskem ?**ob**vodu
xcə při lətošňi·x **silvestr**(o)fskix ?(o)slavax
?Uzavři:t
k(a)rlu:f
most //
{...}

MARTINA KOCIÁNOVÁ

(1)

da:Lňičňi· **zna**:mki↑
pro '?osobňi· ?**au**ta↑
bI se mňeli
brzI r(u)ŠIt //
---- .....
to je ?alespoň př(e)ct(a)va
.....
mInistra doprəvI
.....
?**ant**Oňi:na peLtra:ma //
N neznamənaLo bI t(o) fŠak
.....
Že řIďiči ?Os(o)bňi·(x) ?a(u)t ňejak
.....
vi:rəzňe ?UŠetři: //
N na '**?u**:držbu
.....
sIlňic
blxom přispI:vali
prəstřədňictvI:m
zvi:šene:
---
spotřəbňi dəňe
s pohoni:h hmot

(2)

ve vLa:ďe·
supervelke· koalice
bI mňelI
?o de· ?es
?a· če: ?es ?es de·
.....
?ops(a)ďit
vječinu křeseL //
N podLe mi:stopřəc(e)di ?o: de: ?es
mIrəslava bEneše
bI se **no**va: vLa:da mň(e)La səst(a)vit
na za:kLaď(e) vi:sletku·
mInulIx volep
do pəs(l)anecke· **sňE**movnI //
N ?uni(je) svobodi· ?a· lI(d)ofcI
t(o) z(a)ťi:m
nekomentuji:
{...}

REYNOLDS KORANTENG

(1)

```
česka· r(e)pəblIka
       .........
st(o)ji· prəvďepədobňe
         .............
na prahu
vLa:ďňi krIze //
--------
potE: cə s(e)
fčErə
.....
nejviši: přəctəvItELE: ?o: de: ?Es
         ............
N ?a vLa:Dňi:x socəja:lňi·x dəm(o)kratu·
                                ...........
nesxodlə na zm(ň)ena:h ve vLa:ďe
         ......................
sə sIt(u)ace vI?ostřILa //
............ ----------
N ?O: dE: ?es
scəla veřejň(e) ža:da: ?o(D)xot n(e)jme·ňe
poləv(i)n(i) m(i)n(i)stru:
.........................
?a vItvəřeňI nove:ho
             -------
vjəčInovE:ho k(a)b(i)nEtu //
............
{...}
```

(2)

```
{...}
N na za:kLadňI školE
v žeLExovicI·x
na zlI:nCku
se j(e)šť(e)
f ťextO
xL(a)dnI:x
dnEx
nEtopi: //
N p(a)radə(k)sňə zə to mOhOU ňəktEřI:
...........................
rOďIčE·
------
při·bUzňI·
---------
N ?a soUsəďə ďəťi:
   .............
ktərE: tək mUsI:
................
přI '?UčEňI· mrznOUt //
```

NICOL LENERTOVÁ

(1)

řEknu va·m
gdIš
mInIstərstvo
?ObranI
rOzhodlO
?**o** '**do**brovolnIx vojEnCkI·x cvIčEňI·(x)
vOja:kU· v za:lOzE
{tək təm ?əsI ňIgdo nEtušIl *ve složených závorkách nosové*

žə s(e) jIm přIh(l)a:sI· ?I pan
hOkU·f
s k(l)adn(a)}
jE mU toťIš sE(d)umdEsa:t lEt
N ?a prO svUj vjEk bIl ?uš
da:vn(o) vIřazən
z vojEnCkE:
?EvIdəncE //
N ?a tak (m)u ?arma:da
musE(l)a da·t vI:(j)˜mkU //

(2)

slovEncka· vEřEjnos(t)
?už **zna:**
trOjcI mužU· ktərE·
celE: **dlouh**E: tři rokI
toužI(l)a pəznat //
N fčEra vEčEr
jE polIcI(j)e
?ob(v)IňIla
s ?u:časťI
na '**?U:**nosu
səna **slov**EnCkE·o
.....
EksprEzIdənta
N mixala **kO**va:čE //
?a **?U**volňIla jəjich fotOgrafIjE //
přE(DZ)əčəňI:m ?alE ?UprxlI
..... ----------
?a tak pO ňIx bIlo vI(h)la:ŠEno
cəlOsta:ťňi· pa:tra·ňI:˜ //
N pO 'kra:tkə dəbjE
.....
sE dva z ňIx
samI přIhla:sIlI //
{...}

MARKÉTA RYDLOVÁ

(1)

zbIlE dva pozər(o)vatelE
.....
?o· ?Es en
?a jəjIx př(e)klad(a)təlE
.....
prəp(u)sťəl(i) ?U:nəsci dnes **do**pol**ə**dnE //
N podle **pos**leďňi·(x) **spra:f**
?U·n(o)scə za· '**pro**pušťeňI rukojmi:˜
.....
{ža:dnE: peňI:zE nəd(o)stalI} *v závorkách nosové*
---

(2)

?o· de:s **nex**cE posIlova(t)
?(o)pozičňi· smlOUvU
s čE: ?(e)s ?es dE· //
k prohloubeňI:˜ smlouvI
vIzvala v nOc(i) na dnəš(e)k
.....
socəja:(l)ňI· dem(o)kracəjE //
N jəjI: vedəňi· považ(uj)E jedna:ňI ?o
sUpə(r)K(oa)ləcI
za '**bes**předmňEtnE:˜ //

?O: dE· ?Es na ňəm
?al(e) sta:lE trva· //

IVETA TOUŠLOVÁ

(1)

N te:mňəř
sedumna:sťipr(o)ceňťňi zh(o)dn(o)ceňi:
majEtkU
sl(i)b(u)jE
prvňi: prə(š)ska: **druš**stEvňi· za:ložna
svI:m **(f)stžə**d(a)tElu:m //
N za s(v)j(e)řenE: pEňI:zE
.....
ruči· **m(i)**lIjardovi:majEtkEm
?akcəjOvE: spo(l)eČnOsťI
Čəski:
fIlm //
N prəblE:m jE ?OfŠEm f tOm
Že· m(e)z(i) člənі tE:tə spə(l)E(čn)əsťi
fIg(u)rujI: **lI**dE:
.....
N ktəři:
?o svE:m **člEnc**tvI: **v ňi**:
vu:bEc **ne**(v)jeďi: //
vI:cə sə dəzvi·t(e) v reporta:Ži
..... ----------
janI
lorencOvE· //

(2)

N pU·v(o)ďňI· na:vr(h) O· dE· Es ?a ?unə(j)e svObOdI·
?a·bI soukromE: vzďə(l)a:vacI: ?U:stavI dəsta:valI na Ža:ka
stejňE velkE: d(o)tac(e)
jakO Škəlı **sta:tň**i·

?a·lE **nE**prošel //
ve sň(e)mə̌vňE nata:Č(e)la
danijEla
drťinOva· //

KAREL VOŘÍŠEK

(1)

xl(a)dni:x dnU: přibI:va·
rt(u)ť na t(e)plomň(e)ru
klEsa·
---
skra:tka zima je ?uš
.....
pəm(a)lu za dvəř(m)I ↓//
.....
?a· s ňI: ?I
nemocI //
.....
?ə:: vi:tE· žE kromňE· **'xřI,pEk**
N ?a· r·U:znI·x n(a)xlazEňI:x
N ňEktərE z na:z dOka:žE
.....
pořa:dňE potra·pIt
----- .....
?alErgIjE na xlat↑ //

(2)

česka· polIticka· scE:na zažIla
'čtəřia,dvacE·t
?(u)da:lOstmi
N dəs(l)əva nabIti:hoďIn //
N?ə fš(e)xno začalO nočňIm jedna:ňI·m
.....
?o·de·es
?a sOcəja:lňI·
demokracIjI //
N dnes
k t(o)mU řekla svE·
?I **čtIř**koalIce //
N f təto xvI:lI je
mnohE:
jasň(e)jši: //
N ?o·de·es sta:lE prəsəzU(j)E koalIcI
fšEx
parlam(e)ňťňI·x str(a)n //
z vI(j)I:mko(u) k(o)mUnistu· //
N čtIřkəalIc(e) to
?ədmi:ta· //
{...}

PAVEL ZUNA

(1)

N ?I vI·c(e)prem(i)jE·r vlaďImIr špIdla:
dnes
po jedna·ňI vla:dI přiznal
žE **?O**lOmOUckI ?Uřə(t) pra·cE
sI **zvla:ště**
?**E**vədOval
rO:mI //
N k rasovE·
dIskrəmInaci
ťi:m
?ale
p(o)dlE ňEj
.....
rəzh(o)ďňE
nEdəšlO //

(2)

dnes začI·na:mE
velki·m skanda:lEm //
řəď(i)tElka
.....
nejvječI· nEmOcňIcE v zEmI
poda:va:
trEs(ť)ňI: ?Ozna:meňI· na
'**mI**nIstra
zdravOtňIctvI:
?a j(e)hO
nEjblIšI
sp(o)lUpracovňI·kI //
N šE:fk(a)
fakulťňI n(e)mOcňIcE v mOtOl(e)
tvrďI:
že jI· mənIstr **dav**It
?a: na·mňEstEk
pok(o)rni:
N dOnUť(i)lI pədEpsat
velmI nEvI:h(o)dn(ou) smlOUvU s fIrmOU
kt**ə**ra· bI v jəjI: nEmOcňIcI mňEla
zajIšťOvat
stravəva:ňI: //

KOMENTÁŘ K VYBRANÝM JEVŮM

V následujícím textu okomentujeme vybrané jevy se zaměřením na odchylky od standardu.

SEGMENTÁLNÍ ROVINA

SAMOHLÁSKY

Vzhledem k zejména četnosti, eventuálně hojnému výskytu samohlásek lze údaje pro jednotlivé mluvčí zobecňovat. Všímáme si pozic ve slově pro mluvčího typických.

Tab. Samohlásky – souhrn

	Aug	Bor	Čej	Jan	Klep	Koc	Kor	Len	Ryd	Touš	Voř	Zun
otevřenost samohl.		***	****		**	**	***	****	*	****	***	***
zkrac. krát. a redukce		***	*	****	****	*	****	**	****	****	****	****
zkrac. dlouhých	****	***	****	****	****	*	**	***	***	**	***	**
dloužení krátkých		*		*	**				**	**	*	

Počet hvězdiček ukazuje míru příslušného jevu v projevu mluvčího.

Otevřené samohlásky

U otevřených samohlásek je výslovnost nedotažená do „správné" pozice, artikulační pohyby se centralizují a v důsledku toho nejsou samohlásky dostatečně rozlišeny. V češtině se blíží [i] → [e], [e] → [a], [u] → [o] a [o] → [a].

V projevech zkoumaných moderátorů se otevřené samohlásky nacházejí hojně.

S nejotevřenějšími samohláskami se setkáváme u Čejkové, Lenertové a Toušlové, a to velmi často. V hojné míře se dále vyskytují u Zuny, Borhyové, Korantenga a Voříška (u těchto mluvčích se jedná zejména o „i" a „e" v různých částech slova, dále o „o" a „u"). Otevřené samohlásky byly zaznamenány také u Klepetka („i" a „e" v poslední slabice slov a „ů" a „o" na začátku slova („úřaďů")), vyskytují se také u Kociánové (zejména „i" v první a poslední slabice).

Méně často se objevují u Rydlové, téměř se nevyskytují u Janečka a Augustové.

Zkracování krátkých samohlásek a redukce samohlásek

Při zkracování krátkých samohlásek sice ještě rozeznáme původní kvalitu samohlásky, ale celkově je vyslovená hláska velmi krátká. Při redukci samohlásek se původní kvalita ztrácí, je vyslovena střední středová samohláska, značíme ji [∂].

Zkracování krátkých samohlásek a redukce samohlásek se dopouští rovněž většina moderátorů. Ve velké míře a ve všech částech slova se tyto odchylky vyskytují u Janečka, Klepetka, Korantenga, Rydlové, Toušlové, Voříška a Zuny. V projevu Klepetka je právě zkracování krátkých a redukování jeho nejnápadnější chybou. Borhyová zkracuje a redukuje také velmi často, a to zejména v první slabice slova. U Lenertové nejsou tyto odchylky tak časté, více je jich v části, která byla pronesena mírně nosově. U Kociánové a Čejkové se vyskytují v menší míře, málo u Augustové.

Zkracování dlouhých samohlásek

V projevech se často vyskytuje zkracování dlouhých samohlásek až na samohlásku krátkou. Tím dochází ke stírání fonologického rozdílu v délce samohlásek. Postiženy jsou zejména koncové slabiky přídavných jmen, ale i substantiv, zejména víceslabičných. Ke zkracování dochází často, pokud za sebou následuje několik přídavných jmen.

Problémovou hláskovou kombinací je skupina **[-ňí]**. Zde buď nebývá samohláska „í" dotažena, nebo mluvčí samohlásku vůbec nevysloví a spíše protáhne předchozí palatální „ň". Tato odchylka se vyskytuje u všech mluvčích. V 1. ukázce Kociánové jde o jediný typ zkracování, který zde byl zaznamenán. Podíváme-li se na 1. ukázku, je tento typ zkracování dlouhé samohlásky jediný, který byl v projevu zaznamenán.

Zkracování dlouhých je charakteristické pro jinak velmi přesnou Augustovou. V dalších kombinacích (kromě [-ňí] a zkratek – o těch níže) zkracují v několika slovech za sebou, a to do polodélky Lenertová a Voříšek. Dále do polodélky zkracují Koranteng, Zuna a Toušlová. Do polodélky a někdy až krátké zkracuje Borhyová a Rydlová. U Janečka, Čejkové a Klepetka se často vyskytují zcela zkrácené samohlásky, navíc v několika slovech za sebou. Janeček a Čejková navíc zkracují také uprostřed slov. Zacházení s délkou může zmást posluchače, např. u Janečka znejasnit jméno firmy `[aramark]`, `[a·ramark]`.

Ke zkracování také často dochází při hláskování **zkratek**. Zde velmi zkracují Janeček a Voříšek. Ti navíc čtou zkratky bez rázu, čímž je srozumitelnost ještě více snížena. Při hláskování dále zkracují Kociánová, Rydlová a Toušlová. Naopak nezkracují Čejková, Klepetko, Koranteng. (V projevech ostatních moderátorů se zkratky nevyskytly.)

Dloužení krátkých samohlásek

Ke dloužení (a protahování) krátkých samohlásek dochází zejména na konci

slova před pauzou (na konci většího celku). Dloužení často pauzu nahrazuje. Je pozitivní, že dloužení se v analyzovaných projevech nevyskytuje často. Vícekrát bylo zaznamenáno u Voříška a Toušlové, jednotlivě u Zuny, Čejkové a Klepetka. Obvykle jsou protažena krátká slova, zejména spojky nebo jednoslabičné předložky.

SOUHLÁSKY

K odchylkám dochází zejména v souhláskových skupinách. Pro zobecnění je třeba mít rozsáhlý materiál, protože různorodost skupin je velká. Z tohoto důvodu se v následujícím textu většinou omezíme na konkrétní uvedení příkladů.

Logopedické vady

Variabilita souhlásek a některých souhláskových skupin je z hlediska výslovnosti jednotlivých hlásek (ortofonie) velká. Ovšem deformace, při které hláska ztrácí svou základní podobu, je nepřípustná. Některé z těchto ortofonických odchylek se objevují i u analyzovaných mluvčích. Souhlásky nejsou postiženy ve všech svých výskytech, ale pouze v některých pozicích.

U Kociánové a Korantenga se vyskytuje vadná výslovnost „l". U Čejkové, Kociánové, Toušlové a méně často u Lenertové jsou různým způsobem pozměněny tupé sykavky „č, š, ž". Dále byla ve skupinách „dn" zaznamenána dentální (místo alveolární – dásňové) výslovnost u Klepetka; odchylná výslovnost „d" byla zaznamenána i u Korantenga (zde patrně souvisí s vadou „l").

Oslabování souhlásek a jejich ztráta

V našem materiálu nedochází k souhláskovým odchylkám často. Je to zejména proto, že u moderátorů se jedná o čtený text. Přesto na některé odlišnosti upozorníme.

Nejčastěji dochází k intervokalickému oslabování známé trojice „v, j, h" (hojně např. u Janečka). Dále se oslabuje [x], zejm. na konci slov. Zde je to mnohdy otázka ekonomického zacházení s dechem. Celkově souhlásky velmi oslabuje Lenertová. (Zaznamenaná výslovnost [**pře**·cEta] (Čej) je případ silné ztráty znělosti nebo se jedná spíše o přeřeknutí.)

Dále dochází často ke splývání dvou stejných souhlásek vedle sebe. Nepřípustné je toto splývání zejména přes hranici slova: [nabIti:hoďin]

(Voř), [m(i)lIjardovi:majEtkEm] (Touš).

Pozn.: Zaznamenali jsme i zachování takovéto skupiny, takže je vidět (resp. slyšet), že takovéto skupiny vyslovit lze: [ʔuži:vad drogI] (Bor), [pohoni:h hmot] (Koc).

Velmi běžnou, neortoepickou změnou je změna skupiny „ns" na „nc", např. [slovencki·] (Bor), [člEnctvI] (Touš). Objevují se i další změny v souhláskových skupinách, např. [zdr(a)vəťňistvi.] (Jan), [sedumna:sťipr(o)ceňťňi] (Touš), [přE(DZ)əčəňI:m] *(pův. „před zatčením")* (Len) aj.

Ve skupině dvou slov, z nichž první končí na souhlásku a druhé začíná na sonorní souhlásku nebo samohlásku, je spisovná výslovnost s neznělou souhláskou na konci slova. V těchto kombinacích se objevuje nespisovná znělostní asimilace: [bi:**d** jəsnE:] (Čej), spisovně [bi:**t** jasne:], [na:vr**(h)** O· dE· Es] (Touš) – realizováno bez rázu, spisovně [na:vr**x** ʔo: de: ʔes]. Tento jev je charakteristický pro Toušlovou, ovšem další případy „vhodné" pro realizaci této asimilace se v našem materiálu nevyskytly.

SUPRASEGMENTÁLNÍ ROVINA

Popis jevů souvislé řeči je bez možnosti zvukové ukázky obtížnější, přesto se o něj pokusíme.

Přesouvání přízvuku z původní slabičné předložky

Při spojení původní jednoslabičné předložky je slovní přízvuk realizován na předložce a následující jméno svůj přízvuk ztrácí. Přesouvání přízvuku z původní slabičné předložky na následující slovo bylo alespoň jednou zaznamenáno u všech mluvčích s výjimkou Voříška a Toušlové. Často je přesun spojen se zdůrazněním následujícího slova. U Čejkové je předložka dosti odtržena a má tendenci tvořit samostatný takt.

Členění na promluvové úseky

Již jen z délky řádku si můžeme udělat představu o základním způsobu členění na promluvové úseky. Někdy to však může být zavádějící, neboť v našich přepisech jsme neuváděli, jakým způsobem je hranice promluvového úseku signalizována.

Někteří mluvčí střídají dlouhé úseky s krátkými (Janeček, Zuna, Toušlová), jsou to zejména mluvčí s rychlejším tempem. Vytváří se tak určitý stereotyp a celkové vyznění je spíš monotónní. Pojetí zprávy (razantnost apod.) se samozřejmě odrazí i na členění (viz dvě ukázky Borhyové, druhá ukázka je podávána poklidněji; to se odrazilo v delších a stabilnějších promluvových úsecích).

U Lenertové se často vyskytuje nesprávné členění – rozdělování těsných syntaktických spojení – pro demonstraci je vhodný zejména začátek 2. ukázky. U Voříška se vyskytuje nevhodné odsazení posledního slova výpovědi (např. 1. ukázka „klesá", „nemoci"). Jednotaktové úseky ke konci výpovědi jsou hojné i ve 2. ukázce. Časté jednotaktové promluvové úseky, zejména ke konci zprávy nebo i ke konci jedné výpovědi, se vyskytují i u dalších mluvčích. Někteří mluvčí vhodně realizují intonační předěly, které výpověď člení, ale zároveň ji nerozbíjejí (Augustová, Kociánová). Jiní mluvčí používají spíš pauzy; zejména delší pauzy výpověď kouskují a celý projev pak působí trhaně (Borhyová, Koranteng – zejm. 2. ukázka – zde je navíc členění spojeno s důrazy v jednoslovných promluvových úsecích).

Důrazy

Je důležité všímat si toho, jak je zdůraznění realizováno. U některých mluvčích zdůrazněné výrazy doslova trčí z okolní části výpovědi. Mluvčí často zdůrazňují poslední slovo výpovědi, ne vždy je však toto zdůraznění v souladu s obsahem výpovědi (např. Čejková – „nová vláda").

Nevhodné důrazy se objevily na začátku první ukázky u Kociánové. Ve dvou po sobě následujících úsecích Kociánová realizovala na dvojslabičných taktech melodii, tzv. středočeské vytýkání (v textu značeno ↑), spojenou s nevhodným zdůrazněním slov. Tento příznakový typ kadence lze užít pro vytýkání slov a jako prostředek odkazování. V ostatních situacích je jeho použití nevhodné.

Ve 2. ukázce Koranteng člení část zprávy na čtyři jednotaktové promluvové úseky a každé slovo zdůrazňuje, čímž se vlastně efekt zdůraznění stírá. Podobně zdůrazňuje Lenertová (konec 2. ukázky). V téže ukázce najdeme nevhodné zdůrazňování („celé dlouhé tři roky").

Tempo a jeho stabilita

Někteří mluvčí výrazně zrychlují delší pasáže a na jednom slově zpomalí (Janeček, Čejková, Voříšek, Rydlová, Toušlová). Zpomalení používají jako

prostředek pro zdůraznění slova. Velké a časté zrychlování je typické pro Korantenga. Mluvčí tím chce patrně dosáhnout dojmu jakési skandálnosti.

Stabilní tempo si udržuje Klepetko, Borhyová, Augustová. Stabilní, oproti kolegům pomalejší tempo má Lenertová.

Nádechy a redundantní zvuky

Pro Janečka jsou typické časté a slyšitelné nádechy, spojené často s hezitačním zvukem (tvrdý hlasový začátek spojený s redukovanou samohláskou). Velmi slyšitelné nádechy jsou u Voříška. Zejména začátek 2. ukázky působí dojmem, jako by mluvčí právě přiběhl do studia (viz zejm. nevhodný nádech mezi „událostmi **N** doslova").

Velmi dobře zachází s dechem Augustová a Kociánová.

Melodie

Melodický průběh se podílí na struktuře výpovědi. V češtině odlišuje ukončené a neukončené výpovědi a v rámci ukončených výpovědí jako jediný prostředek odlišuje oznamovací větu a zjišťovací otázku.

Nedostatečné odlišení ukončené a neukončené výpovědi se objevuje i v analyzovaném materiálu. Borhyová realizuje chybně klesavý ukončený melodém (v textu ↓ //), který signalizuje konec výpovědi. Dále ovšem pokračuje vedlejší větou „kteří...". Nezřetelná realizace melodie, která by naznačovala pokračování výpovědi, se jednotlivě vyskytuje i v dalších projevech.

Jitka Janíková

Výslovnostní cvičení č. 3

Nyní máme možnost uplatnit to, co jsme si dosud nacvičili, při čtení celých vět. Nezapomínejme na hláskovou rovinu. Aby nám z ní něco neuniklo, jsou podtržena některá zrádná místa: kumulace dlouhých slabik a obtížné souhláskové skupiny uvnitř slova i přes hranici slov. Navíc je třeba celkově modulovat výpověď – vhodně členit: buď pauzami, nebo tam, kde by pauza působila rušivě, můžeme předěl naznačit např. intonací. Lze si také představit situaci, ve které by mohla výpověď zaznít, a vhodné výrazy zdůraznit. Na koncích výpovědí nezapomeňme klesnout.

Na silnicích se vytvořily až devítikilometrové kolony.
Tři čtvrtiny obyvatel kritizují počáteční neochotu vlády a parlamentu.
V posledních pěti letech se téměř neobjevoval na veřejnosti.
K podobným případům vyjíždí záchranná služba až čtyřikrát denně.
Událost využily ke svému zviditelnění tisíce levicových a protiglobalizačních aktivistů.
Začátek sedmidenní hudební megashow přivítaly desetitisíce fanoušků máváním bílých kapesníků.
Zákazníci utratí za košili s nežehlivou úpravou mnohdy i částku vyšší než dva a půl tisíce korun.
Podle kriminalistů bude vyšetřování definitivně ukončeno.
Jeho filmy prý ovlivnily britskou kinematografii.
Novému americkému ministru zahraničí se uvítání očividně líbilo.
Zástupci politických stran na magistrátu se nedohodli ani na způsobu prodeje, ani na ceně.
Premiér již před týdnem vyhlásil předčasné parlamentní volby.
Experti se obávají nárůstu rozpočtového schodku.
Nejpozději v polovině letošního roku bude vyhlášen vítěz celého řízení.
Nepřizpůsobení jízdy stavu vozovky bylo také pravděpodobnou příčinou nehody.
Zvýšené hodnoty nebyly v okolí ponorky zaznamenány.
Podle dosavadních údajů otřesy do značné míry ochromily infrastrukturu.
Podle průzkumů je jednoznačným favoritem úřadující hlava státu.
Přistoupil na kompromisní návrh palestinsko-izraelské dohody předložený Spojenými státy.
Nejhůř průjezdná je oblast Smíchova, na Barrandovském mostě, a kvůli kolonám se musí regulovat i provoz ve Strahovském tunelu.

Po dlouhých jednáních dospěli radní prvního pražského obvodu k rozhodnutí zrekonstruovat Karmelitskou ulici a vyřešit tak její havarijní stav.
Před senátem dnes vypovídali soudní znalci a dva svědci, kteří jeli v inkriminovaný čas kolem místa nehody.
Část peněz se použije na rekonstrukci ohradní zdi čestného pohřebiště na Olšanských hřbitovech.

JJ
(z vysílání TV3, upraveno)

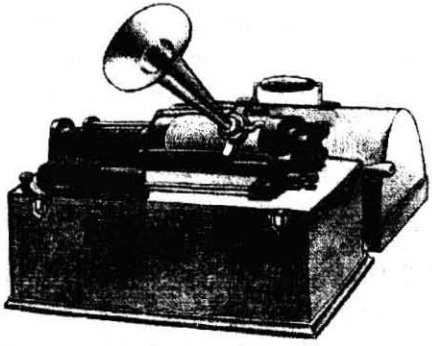

ZPRAVODAJSKÁ RELACE POKRAČUJE

Specifičnost projevu na televizní obrazovce (s ohledem na materiál televizního zpravodajství)

Zde se zamýšlíme nad některými vlivy, které mohou působit na kvalitu projevu mluvčího na televizní obrazovce. V žádném případě nechceme psát omluvenku prohřeškům v projevu mluvčích, ale spíše prezentovat některé aspekty, které je třeba brát v úvahu při jeho zlepšování.

Při rozlišení různých typů sdělovacích prostředků se zvažují především dva faktory – faktor způsobu percepce informace a faktor zpracování informace v čase. Zpracování informací prostřednictvím zrakových nebo sluchových vjemů je ovlivněno uchovatelností informace příjemcem v čase a možností návratu ve vnímaném textu. Zatímco v tisku má příjemce kdykoli možnost návratu k předešlé informaci, lineární produkce rozhlasu a televize v čase návrat k předešlé informaci poskytuje pouze v rámci krátkodobé a dlouhodobé paměti příjemce. Televize působí lineárně v čase na dva percepční orgány, přenos informace je jištěn více cestami než např. u rozhlasu. Ovšem zároveň se zvyšuje možnost porušení kvality informace různými kombinacemi neshod mezi formou a obsahem přenášené informace.

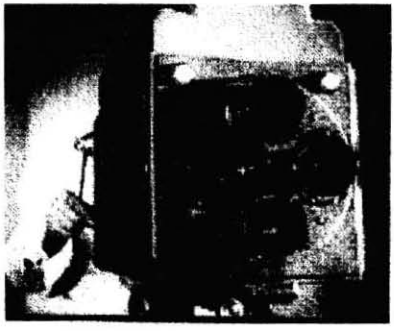

Monolog nebo dialog?

Primárním způsobem komunikace v lidské společnosti, a tedy i ve sdělovacích prostředcích, je řeč. Pro rozhlas a televizi je primárním nosičem informace zvuková podoba jazyka. Obraz pouze doplňuje, dokresluje, je tedy sekundární. Proces komunikace v těchto prostředcích je ovšem jednostranný, monologický, probíhá směrem od mluvčího k příjemci. V tomto procesu by mluvčí měl zohlednit fakt, že sice promlouvá k velkému množství posluchačů, ale že prostřednictvím televizního přijímače vstupuje do každé domácnosti zvlášť, stává se partnerem v komunikaci pouze v dílčí a relativně malé skupině jedinců, nevstupuje tedy do komunikačního vztahu s davem. Moderátor se tak dostává do role autority, která prostředkuje fundovanou informaci každému jedinci samostatně.

To znamená, že se nemůže jednat o projev čistě monologický. (Je vůbec velmi obtížné nalézt situace, v nichž se vyskytuje čistý monolog.) Monolog předpokládá souvislou řečovou aktivitu jednoho z účastníků komunikace. Rozdělení aktivní role mluvčího a pasívní role posluchače je stabilní v průběhu celé takové komunikace. V dialogu se tyto role střídají. Pasívní role v dialogu ani v monologu však nejsou pasívní v pravém slova smyslu, neboť příjemce souběžně s nasloucháním projev porovnává se svými dosavadními znalostmi a zkušenostmi, uvědomuje si aspekty situace a v případě dialogu se současně připravuje na svůj vlastní projev (srov. Hoffmannová – Müllerová 1994).

Stabilitu monologu v komunikační situaci mezi mluvčím v hromadně sdělovacím prostředku a posluchačem „narušují" dialogizační prvky. Mezi nejvýraznější ze strany mluvčího se řadí pozdravy, oslovení, inkluzívní 1. os. plurálu. V našem materiálu z televizního zpravodajství se vyskytly např. pozdravy a oslovení („Dobrý večer, vítáme vás při sledování…"), zaznamenali jsme i zajímavou kombinaci inkluzívní 1. os. pl. a oslovení 2. osobou plurálu: „nyní se společně podíváme, co v Událostech ještě uvidíte". Za dialogizující prvky bychom mohli považovat i organizační formulace typu „Teď už zbývá čas pouze na rekapitulaci nejdůležitějších zpráv." Obecnou známkou dialogu je užívání 1. a 2. osoby jak jednotného, tak množného čísla.

V přímém vstupu se také vyskytuje dialog mezi moderátorem zpráv a reportérem v terénu. Vedou mezi sebou předem připravený dialog, ve kterém nesdělují informaci jeden druhému, ale směřují ji příjemci celého vysílání. I zde se tedy

vyskytují kontaktové prostředky, jako jsou pozdravy, nebo formulace typu „Diváky by asi zajímalo..." apod.

Zpětná vazba

Dalším podstatným rysem komunikace mezi alespoň dvěma účastníky je existence zpětné vazby. Dialog předpokládá jednotu místa, času a situace. Monolog nemusí být vázán ani na jednu z těchto podmínek. Při vysílání rozhlasovém nebo televizním lze hovořit o jednotě času a situace. Nejednota místa pak znemožňuje přímou zpětnou vazbu, ale samotnou existenci zpětné vazby nevylučuje. Není to ani možné, neboť k potenciální zpětné vazbě dochází už procesem, ve kterém příjemce i přes svou pasívní roli porovnává informaci se svými zkušenostmi, vědomostmi. Projevem zpětné vazby jsou pak např. písemné nebo telefonické ohlasy diváků či posluchačů. Specifická zpětná vazba, které mluvčí zůstává ušetřen, nastává přímo při vysílání. Je to tichá nebo hlasitá dialogická reakce příjemce na obsah či formu sdělované informace. Tak posluchač okamžitě sděluje své postoje a svá hodnocení. Jakákoliv forma zpětné vazby vycházející od příjemce by měla být mluvčím zvážena, má-li být přenos informace úspěšný. Jedná se tedy o určitý typ zpětné vazby oboustranné.

Možnosti nepřímé zpětné vazby ale nenahradí přímou reakci příjemce, kterou se mimo jiné eliminují momenty neporozumění. Proto by projev mluvčího v této situaci měl být naprosto srozumitelný, zbavený komunikačních šumů.

Komunikační šum

Termín komunikační šum se vyskytuje v teorii informace. Jde o porušení informace v různých stadiích jejího přenosu. Porušení informace má různě závažný dopad na příjemce. Buď se její obsah zcela ztratí a příjemci je nedostupný, nebo porušená forma informace odpoutá příjemce od jinak zřetelného obsahu. Komunikační šum může vzejít od mluvčího samotného, z okolí, které s mluvčím projev spoluvytváří, a od posluchače. Šumy vzniklé na cestě mezi studiem a televizním přijímačem nebudu brát v úvahu.

Mluvčí narušuje úspěšný přenos informace nevhodným projevem verbálním i nonverbálním. Nonverbální projev může srozumitelnost podpořit, avšak v případě, že není v souladu s projevem verbálním, odpoutává pozornost. Jiné rušivé prvky pocházejí ze zázemí vysílání a moderátor ve studiu je může ovlivnit jen málo. Bývají výsledkem

pochybení techniků nebo autorů připravených příspěvků (příliš hlasitá znělka při přehledu zpráv, obrazový příspěvek je spuštěn se zpožděním atd.). Moderátor by se takovými problémy neměl dát vyvést z rovnováhy. Upozorňování na chybu situaci ještě zhorší a pozornost diváka se rozptýlí.

Z prostředí studia pochází ještě jeden, neméně podstatný faktor, který ovlivňuje psychické rozpoložení moderátora a tím i následnou kvalitu jeho projevu. Jde o situaci ve studiu, která těsně předchází samotnému vysílání a trvá i během něj. Po posledních změnách a úpravách komentářů by měl zůstat prostor pro koncentraci moderátora v rozpětí alespoň několika minut. Během vysílání pak má moderátor k dispozici nepřetržitý odposlech dění ve studiu. Je-li moderátor organizačními pokyny ze studia zahlcen, může se to odrazit na jeho projevu. Jistě existují způsoby, kterými lze vytvořit filtr oddělující pro moderátora podstatné informace od redundantních.

Původcem šumu, který znepřehlední informaci, může být i posluchač sám, je-li jeho zpětná vazba příliš dlouhá a hlasitá.

Jarmila Havlová

Literatura:

Müllerová, O. – Hoffmannová, J. *Kapitoly o dialogu.* Praha, Pansofia 1994.

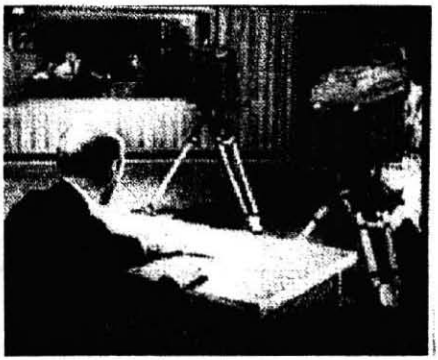

Televizní zpravodajská reportáž (co to je a jak vzniká)

Úplně laicky můžeme říct, že **televizní reportáž** je všechno to, co je odvysíláno v rámci nějakého tematického programu v televizi, přičemž tematickým programem rozumíme zpravodajskou nebo publicistickou relaci, dokumentární film nebo podobný žánr. V televizní praxi dělíme reportáž na **zpravodajskou** a **publicistickou**. Rozdíl mezi oběma je zejména v délce a periodicitě.

1. Zpravodajská reportáž

Zpravodajská reportáž (zpráva) je součástí zpravodajské relace. U nás jsou běžně přístupné Události ČT1, Televizní noviny TV Nova, Deník TV Prima a Metropolitní Expres a Expres Dnes TV3.

Výroba zpravodajské reportáže má denní periodicitu: dopoledne námět, přes den natáčení, odpoledne výroba a večer odvysílání reportáže.

Obvyklá délka reportáže je 1 min 20 s. Z toho je obyčejně 10 s tzv. studio, samotný příspěvek trvá 1 min 10 s. Studio neboli ohláška je vlastně úvodem celé reportáže, který ve studiu (před kamerou a živě) čte moderátor. CRT /kárt/ neboli příspěvek je vlastní sestříhaná reportáž, která se vysílá z kazety z vysílací režie.

Existují samozřejmě i výjimky, kdy toto klasické dělení nemusí nutně platit.

1. Výjimkami je především živé vysílání „reportáže". Změnou je v tomto případě to, že zatímco moderátor ohlašuje reportáž ze studia, vysílací režie se živě spojí s přenosovým vozem a to pak s místem, odkud se bude živě vysílat. Tam je už připravený reportér, který celou reportáž převypráví. Situace živého vysílání nastává nejčastěji při mimořádných událostech (i když v ČT se stává pravidlem živé vysílání z jednání Poslanecké sněmovny nebo vlády). Vysílání pomocí přenosových vozů (ENG) nebo satelitu (SNG) je velmi náročné a technicky trochu nejisté. Nikdy totiž nelze zaručit, že se žádané spojení podaří. Ve světě je však tato forma vysílání velmi častá a u diváků oblíbená. Využívají ji zejména největší světové stanice (CNN, Sky News...). U nás zatím na častější vysílání živých reportáží chybí zřejmě jak kapacita, tak technické možnosti.

2. Reportáž může být odvysílána i bez studia (ohlášky). Je to v případě, že ve zpravodajské relaci následuje za příspěvkem, který je touto reportáží informačně doplněn nebo rozšířen.

3. Další možnou formou zpravodajského příspěvku je tzv. MO (mimo obraz). Je to jednoduchá a na výrobu méně náročná forma. Podstatou tady je, že moderátor čte všechny informace sám, z toho je však větší část pokryta sestříhanými obrázky (moderátor tak čte „mimo obraz").

Zpravodajská reportáž má oproti reportáži publicistické jisté nevýhody: je náročnější na rychlost výroby, při zachování informačního obsahu musí být stručná a srozumitelná. Podstatnou roli hraje i jistá pomíjivost (co bylo důležité včera, dnes zastíní událost jiná).

2. Publicistická reportáž

O publicistické reportáži jen velmi stručně. Je součástí publicistické relace v TV (u nás například Černé ovce ČT1; Klekánice ČT1; Občanské judo TV Nova; Na vlastní oči TV Nova; ale také například Prásk! TV Nova).

Časová výroba publicistické reportáže závisí na periodicitě relace, ve které je odvysílána (obvykle je to 1 týden). Princip výroby je stejný jako u reportáže zpravodajské (námět, natáčení, střih, vysílání). Délka – stopáž – je velmi pohyblivá, od 5 do 20 minut.

Je téměř vždy vysílána z kazety. Obvykle má také dvě složky: studio a vlastní příspěvek. Jestliže však relace nemá moderátora, je studio součástí příspěvku jako komentář před samotnou analýzou problému.

Publicistická reportáž má výhodu v analýze a postupném objasňování problému, nevýhodu však v tom, že při její obvyklé periodicitě vysílání se může zabývat jen událostmi, které se staly ne dnes, ale před týdnem a dříve.

JEDEN DEN S REPORTÉREM
aneb VZNIK ZPRAVODAJSKÉ REPORTÁŽE

1. Námět

Námětem pro televizní reportáž může být v podstatě jakýkoliv jev (událost) ze života (politického, kulturního, sportovního...). Jsou ale určitá kritéria, podle kterých se hned v této fázi provede selekce mezi různorodými tématy. Jsou to především:
- schopnost obrazového zpracování (co nemůžeme obrazově uchopit, nemůžeme vysílat);
- atraktivnost tématu pro cílového diváka;
- srozumitelnost (co je příliš komplikované a potřebuje analýzu, nedostaneme do sedmdesátivteřinové reportáže).

Existují samozřejmě i jiná kritéria, ta už ale víceméně vyplývají ze zaměření dané televize a také z požadavků vedoucích pracovníků.

Náměty předkládají buď samotní reportéři, nebo je „vymyslí" jejich nadřízený. Obvykle jsou náměty na reportáže (nápady) hlavním bodem ranní (plánovací) porady v TV.

Když už tedy námět máme a víme, že půjde i obrazově uchopit, následuje fáze druhá.

2. Výroba

Televizní příspěvky (reportáže, šoty) se točí (podle technických možností) na klasickou betacamovou kameru anebo na kameru digitální. V praxi to znamená, že reportér vyrazí do terénu se štábem. (Pozn.: televizní štáb se obvykle skládá z reportéra, kameramana a technika–zvukaře. Menší televize mají pouze dvoučlenný štáb; kameraman je zároveň technikem.) Na sedmdesátivteřinovou zpravodajskou reportáž natočí reportér cca 10 min tzv. hrubého materiálu (to znamená všechno, co může eventuálně při střihu příspěvku potřebovat). Po návratu z terénu následuje další (řekla bych nejdůležitější) fáze výroby reportáže – střih.

Tady už reportér musí získané informace zpracovat a připravit si tzv. synopsi. Promyslí si, co z natočeného materiálu v reportáži použije a jaké další informace bude pro vyváženost a objektivitu zprávy potřebovat (např. archívní materiály, zprávy ČTK, reakce odborníků...).

Když reportér napíše synopsi, předloží ji svému nadřízenému (obvykle je to vedoucí vydání, který odpovídá za zpravodajskou relaci). Je to možná jistý druh cenzury, ale vedoucí vydání zodpovídá i za případné chyby, a tak je v zájmu obou si ještě před samotným střihem o reportáži popovídat.

Po schválení synopse následuje technická fáze střihu, samotný střih.

Technické možnosti televizí umožňují stříhat příspěvek na klasické analogové střižně, anebo na střižně digitální (tj. na počítači). Princip je však u obou obdobný: poskládat (sestříhat) zvuky a obrázky na sebe a za sebou tak, jak mají v reportáži následovat.

Poté, co je reportáž sestříhána, projde opět „cenzurou" vedoucího vydání. Jestliže je bez chyb, je připravena do vysílání. V opačném případě je třeba chyby (ať obsahové nebo technické) odstranit.

Připomeňme, že každá televizní zpráva má dvě neoddělitelné složky – studio a CRT. Do studia napíše reportér to nejdůležitější z reportáže. Tady platí pravidlo: „lidskou řečí", tj. co nejsrozumitelněji a jednoduše, upoutat diváka. Studio musí diváka zaujmout natolik, že se na reportáž podívá.

Aby mohla být reportáž odvysílána, je potřebné, aby reportér k dokumentaci ještě vyplnil tzv. košilku (ta se spolu s kazetou odevzdá do vysílací režie). Košilka má některé náležitosti: musí na ní být napsané číslo kazety, na které je reportáž nahrána, stopáž (odkdy dokdy příspěvek trvá), první a poslední slova CRTu (reportáže), titulky se jmény lidí, kteří v reportáži mluví, a studio pro moderátora. Tím se fáze výroby reportáže uzavírá.

3. Odvysílání

Každá televizní zpravodajská reportáž má přesně určené místo (pořadí) ve zpravodajské relaci. O řazení příspěvků rozhoduje vedoucí vydání, případně šéfredaktor. I tady jsou pro toto rozhodování jistá kritéria, např. důležitost sdělované informace (události), zajímavost (atraktivnost), naléhavost... Ještě než se zpráva (reportáž) odvysílá, upraví si moderátor (většinou po domluvě s reportérem, aby se předešlo případnému chybnému vysvětlení) text studia tzv. do pusy, to znamená tak, aby se mu dobře četlo. Reportáž je potom na kazetě předána do vysílací režie, kde je připravena do vysílání a odkud se také odvysílá.

Iva Dubášová

Výslovnostní cvičení č. 4

Pomalu se z nás stávají školení spíkři. Také už víme, jak vznikají zpravodajské reportáže. Zkusme si z nich přečíst úryvky. Dbejme i na správné členění výpovědi, práci s intonací a důrazy.

Náááádech... ale s výdechem je třeba zacházet ekonomicky a na vhodných místech přidechnout!

Motolská nemocnice má ode dneška nové lůžkové oddělení Rehabilitační kliniky. ... Oddělení má 30 lůžek a bude sloužit pacientům, kteří potřebují delší pooperační péči před lázeňským pobytem nebo domácím ošetřováním.

... Záchranáři ale dnes vyloučili, že by někteří z dalších čtyřiceti až padesáti lidí, kteří zřejmě zůstali uvězněni v podpalubí, mohli přežít. Loď plující z Turecka do Řecka se v pondělí po nárazu na skálu rozlomila na dvě části.

Díky opakovanému deficitu rozpočtu se zvyšuje i tzv. dluh veřejných rozpočtů. Jeho výše by ale mohla v budoucnosti ohrozit náš vstup do Evropské hospodářské a měnové unie. Maastrichtská smlouva totiž přesně definuje maximální daňové zatížení přidružených zemí, mezi které patří i Česká republika.

K těžším textům patří texty ekonomické. Hemží se to v nich číselnými údaji, cizími slovy a odbornými termíny.

Celá finanční skupina spravuje v současné době přes 300 miliard nekvalitních aktiv. Nejvíce starostí s jejich vymáháním leží na samotné matce, která spravuje přes 230 miliard problémových projektů. Česká finanční se musí vypořádat se zhruba 50 miliardami, které jí v její bilanci zbyly po ozdravování bank v letech 1997 až 1998. Konpo, které se zhostilo 60 miliard nekvalitních pohledávek Komerční banky, má na starosti dvaatřicet miliard obtížně vymahatelných dluhů. Konsolidační banka bude nadále vymáhat dluhy společně se svými dcerami. ... Česká finanční a Konpo nejsou bankami, a mohou proto na rozdíl od Konsolidační banky, která musí ctít bankovní tajemství, vymáhat pohledávky například zveřejněním na internetu.

V textu „Televizní zpravodajská reportáž" jsme se dále dozvěděli, co jsou to tzv. studia. Zkusme patřičně barvitě přečíst texty následujích dvou studií a nalákat tak posluchače ke sledování reportáže.

Už dva měsíce stojí práce na stavbě středověkého skansenu v lokalitě Hliník mezi sídlištěm Stodůlky a Řeporyjemi. Překážkou je podle společnosti Tuležim biologické hodnocení, které si vyžádal odbor životního prostředí magistrátu a na které společnost zatím marně čeká.

V Hollywoodu se vyhlašovala anketa zahraničních filmových kritiků Zlatý glóbus. Na slavnostním večeru se to jen hemžilo filmovými a televizními hvězdami. Ve vzduchu se vznášelo napětí, protože tato anketa je všeobecně považována za nejdůležitější test před vyvrcholením filmového roku, jímž je udílení Oscarů.

JJ
(z vysílání TV3, upraveno)

Metafory, jimiž žijí politici (média?)

...krize této banky je katastrofa. která se nechá srovnat s katastrofálními povodněmi v roce devatenáct set devadesát sedm na moravě. uvědomme si. my mluvíme o ztrátách řádu několik desítek miliard. ty povodně nastaly dnes dnes na přímých škodách víme kolem šedesáti dvou miliard. valí se taková bankovní krize podobně jako ta povodňová vlna. to znamená se musí reagovat rychle. ee protože jinak ty ztráty jsou něko- několikanásobně větší. (J. Zieleniec v pořadu Sedm dní, TV Nova, 7. 6. 2000)

O tom, že metafory nejsou jen záležitostí poezie či pouhou ozdobou řeči, není jistě třeba čtenáře tohoto časopisu přesvědčovat. Užíváním metafor v každodenní komunikaci se před dvaceti lety zabývali americký lingvista George Lakoff a psycholog Mark Johnson ve své knize *Metaphors we live by* (1980) a vypracovali teorii konceptuální metafory: podstatou metafory je rozumění a prožívání jednoho druhu věcí v pojmech jiného druhu věcí. Metafora tak přináší jistý druh nového poznání: má tzv. kognitivní efekt. Lakoffova a Johnsonova kniha podnítila vznik mnoha dalších kognitivně lingvistických či psycholingvistických studií, které zkoumají kognitivní efekt metafor v různých oblastech komunikace. Patří k nim i práce analyzující metaforické vyjadřování v českém politickém diskursu 90. let *Metafory v politice* (1999) psychologa Vladimíra Chrze. Jde o knihu, která zaujme každého, kdo se zabývá jazykem politiky či médií, která se však bohužel k málokomu dostane, neboť ji vydal Psychologický ústav AV v nákladu 100 výtisků a jediné místo, kde ji lze koupit, je, pokud vím, knihovna Psychologického ústavu v Jilské ulici.

Autor nejprve shrnuje spory o podstatu metafory a její hodnocení, které provázely dějiny evropské vzdělanosti již od jejích antických počátků. Proti tradičnímu chápání metafory jako primárně jazykového jevu, tj. neobvyklého užití jazyka, typického především pro básnickou tvorbu, klade pojetí, v němž

je metafora *figurou myšlení* či ještě lépe *figurou poznání* a jako taková je *podstatnou charakteristikou běžně užívaného, obecně sdíleného, tj. ‚konvenčního' pojmového systému* (s. 10). V tradičním pojetí, jež má svůj počátek v Aristotelově Poetice, je metafora pojmenováním přeneseným z jedné věci na druhou na základě podobnosti, které je kdykoliv převoditelné zpět na doslovné vyjádření. Metafora je tu omezena většinou právě na rovinu jednotlivých pojmenování, resp. významů slova a je jí přisuzována funkce ozdobného prostředku, přispívajícího k větší přesvědčivosti řeči. Metafory jako „čas letí" nebo „inflace požírá náš zisk", jež jsou v každodenní komunikaci zcela běžné a zpravidla nejsou vůbec pociťovány jako metafory, bývají v tradičním pojetí, jsou-li rozpoznány, označovány za konvencionalizované či mrtvé, v druhém pojetí – v teorii konceptuální metafory – však za mrtvé považovány nejsou. Stoupenci tohoto pojetí (např. výše zmínění Lakoff a Johnson a také autor recenzované knihy) vidí podstatu metafory v projekci poznání z jedné oblasti lidské zkušenosti do oblasti druhé, zpravidla méně bezprostředně uchopitelné. Za základní, nejbezprostředněji uchopitelnou oblast je přitom považována fyzická, prostorově-pohybová zkušenost člověka se světem. Metaforická projekce je zároveň (novou) strukturací cílové oblasti; to znamená, že některé její aspekty jsou zdůrazněny, jiné jsou bagatelizovány a ještě jiné zcela skryty. V návaznosti na další práce rozvíjející toto pojetí metafory definuje Vladimír Chrz v závěru *Teoretické části* podstatu metafory jako *mapování ze zdrojové oblasti do cílové oblasti* (s. 42), pojem mapování je vymezen jako řada *korespondencí mezi entitami dvou konceptuálních oblastí, na jejichž základě dochází k projekci struktury poznání* (tamtéž).

Metafory jsou tedy pevnou a nezbytnou součástí našeho konceptuálního systému, a jejich užívání v jazyce politiky je proto jevem zcela přirozeným. Jaké důsledky ale může mít konkrétní metafora užívaná tím či oním politikem pro naše porozumění politickým problémům a které zdrojové oblasti to jsou, jež strukturují oblast politiky a ovlivňují tak náš pohled na ni? Právě tyto otázky si autor klade v druhé části své práce nad vzorkem příkladů metaforických vyjádření zachycených v českých médiích v letech 1996–1997. Posuzuje je podle čtyř kritérií: podle kognitivního efektu metafory, druhu poznání, jež je metaforou promítáno do politické oblasti, úrovně jejich obecnosti a míry explicitnosti informace doprovázející či vysvětlující metaforickou projekci.

Kognitivním efektem míní autor schopnost *strukturovat poznání cílové oblasti projekcí struktury poznání ze zdrojové oblasti*, jako příklad metafory, která tento efekt má, uvádí např. přirovnání politické situace ke křižovatce.

Metaforám, u nichž neshledává výraznější kognitivní efekt, přisuzuje autor *především ozdobnou či ilustrující funkci*. Analýza metafor v konkrétních promluvách tedy mj. ukazuje, že to, co představovalo dvě navzájem se vylučující definice metafory, může být chápáno také jako dva póly osy, na niž se jednotlivé případy umisťují podle míry své kognitivnosti či ozdobnosti. Druh metaforou promítaného poznání předpokládá jistou odpovídající znalost či životní zkušenost u recipienta, podle tohoto kritéria lze pak metafory hierarchicky uspořádat od těch nejobecněji srozumitelných prostorově-pohybových metafor až k exkluzívním biblickým a literárním odkazům. Úrovní obecnosti má autor na mysli to, zda se o politice mluví např. jako o boji zcela obecně, nebo zda jsou v metafoře tematizovány další konkrétní jevy či rysy zdrojové oblasti – použijeme-li vlastní příklad, tak třeba „ústup do předem připravených pozic". Explicitní informací doprovázející metaforickou projekci je např. výslovné uvedení důsledků, které z metafory plynou, např. sdělení „vakuum láká, aby bylo zaplněno", následující bezprostředně po přirovnání situace České republiky v případě, že by nebyla přijata do NATO, k bezpečnostnímu vakuu.

V závěrečných podkapitolách druhé části rozebírá autor podrobněji dvě klíčové metafory poloviny 90. let – předvolební metaforu „Návratu před listopad" a povolební „Kyvadla" – a zabývá se také případem neúspěšné metafory, tedy situací, kdy se zamýšlený kognitivní efekt metafory a efekt skutečný, zřejmý z reakce recipientů, rozcházejí. Analýza jednotlivých příkladů ukazuje, jak důležitou roli hrají metafory v politické polemice, neboť právě v názorových střetech se uplatňuje schopnost metafory ukázat věc z různých perspektiv. Spor o pojmenování a interpretaci určité politické situace či problému může mít podobu řečníkova popření jedné metafory a její nahrazení vlastní, konkurenční metaforou a může se také odehrávat v rámci jednoho obecného metaforického konceptu, a to tak, že každý z diskutujících poukazuje k jiným korespondencím mezi zdrojovou a cílovou oblastí. Tak je tomu např. s Klausovým obviněním sociálních demokratů, že se pozastavením jednoho z privatizačních opatření snaží zvrátit polistopadový vývoj. Obecná konceptualizace ekonomické transformace jako cesty je tu specifikována jako „jedna cesta, jeden cíl", a tudíž jeden špatný krok znamená návrat zpět. Miloš Zeman v polemice s tímto obviněním pak nabízí alternativní specifikaci cesty – „více cest, více cílů".

Kniha *Metafory v politice* se zabývá tématem, které je aktuální nejen pro lingvistu či psychologa. V diskusích o kultuře českého politického života narazíme na zmínky o jazyce politiky a jeho metaforičnosti poměrně často,

většinou to jsou však pouze útržkovité a spíše povrchní postřehy, k hlubší reflexi a pochopení jevu se totiž nedostává vědění, které přinášejí nebo by měly přinést právě takové teoreticky fundované a empirickým průzkumem podložené práce, jakou představuje tato kniha. Lingvistům nabízejí *Metafory v politice* k dalším takovým analýzám mnoho podnětů. Především je to otázka vztahu kognitivnosti metafory a jejích funkcí ostatních, resp. otázka, jakým způsobem se tyto metafory podílejí na funkci, která je u politických promluv považována za dominantní, tedy na funkci přesvědčovací. Pro lingvistickou analýzu tohoto typu by se asi ukázala jako nepřiměřená představa nepřímé úměry mezi kognitivní a ozdobnou funkcí metafory, vyplývající ze způsobu, jímž Vladimír Chrz nakládá s těmi metaforami, které ho v souladu se zaměřením jeho práce nezajímají. Pomineme-li, že poznání samo přináší jistý estetický prožitek, je užití metafor v politice zpravidla spojeno s jejich funkcí emotivní, jež může být nesena nejen expresívními jazykovými prostředky, ale také samotnou volbou oblasti, z níž metafora čerpá.

Pokusme se o takové spojení kognitivně psychologické a funkčně stylistické analýzy na příkladu přirovnání krize v Investiční a poštovní bance k povodni, citovaném v úvodu tohoto textu. Mluvčí o tuto metaforu opírá poměrně značnou část své argumentace: v průběhu diskuse se k ní ještě několikrát vrátí. Interpretací krize v IPB jako povodně obhajuje Josef Zieleniec postup vlády při jejím řešení a klade ji proti jiné interpretaci – hodnocení tohoto postupu jako výsledku spiknutí či „loupeže za bílého dne". Z hlediska kritérií užívaných Vladimírem Chrzem jde o výrazně kognitivní metaforu, s velkou mírou explicitnosti informace, která ji provází. Povodeň i bankovní krize jsou nejprve zahrnuty do společné kategorie katastrof, tato velmi obecná korespondence je však v průběhu debaty postupně dále specifikována. Mluvčí především nepřirovnává krizi IPB k povodni obecně, nýbrž k jedinečné události, k povodním na Moravě v roce 1997; prvním shodným rysem obou jevů, který uvádí, je výše finanční škody. Tím se ovšem do cílové oblasti nepromítá poznání, které nutně souvisí s povahou zdrojové oblasti: mohli bychom pochybovat, zda tu vůbec jde o metaforické vyjádření, a ne spíše o srovnání dvou jevů z národohospodářského hlediska. Hned další věta však tuto pochybnost vyvrací: obě katastrofy spojuje náhlost příchodu a rychlý průběh. Inferencí metafory, kterou tu mluvčí formuluje zcela explicitně, je nutnost rychlé reakce na krizi v IPB. Tutéž inferenci povodňové metafory konkretizuje mluvčí ještě jednou, o patnáct replik dále: *podle mě když se protrhne hráz jako na povodních. tak hledáte způsob jak to okamžitě zalepit* a po dalších čtrnácti replikách diskuse mu specifikace obecné metafory poslouží k odmítnutí kritiky policejního zásahu v IPB: *samozřejmě že je třeba prošetřit*

zda ten zásah byl byl adekvátní (...) ale je to tak drobná věc. když si uvědomíme rozsah tý katas- třeba tý povodně. to je jako kdybychom hasičům kteří někde hasí. doma stojí na žebříku na střeše. někdo řikal že špatně zaparkovali auto. Kognitivní efekt zvolené metafory však tímto nekončí: zařazení bankovní krize mezi živelní katastrofy nejen ospravedlňuje postup vlády, ale umožňuje také žádat v takových situacích obvyklou solidaritu občanů a vlády: *v době katastrof já mám pocit že je důležité abychom ee abychom ee vládu v takové věci podrželi.* K povaze kognitivní metafory patří ovšem také to, že některé rysy přirovnávaného odsouvá a zastírá: krize v sebedůležitější bance není povodeň, ohrožuje pouze naše majetky, nikoliv životy. Tento rozdíl mezi povahou zdrojové a cílové oblasti metafory nepřispívá k působivosti Zieleniecovy argumentace méně než jejich shoda: spolu se sugestivními obrazy povodňové vlny a protrhnuté hráze se podílí na emotivní funkci jeho promluvy.

Při letmém nahlédnutí do přepisů televizních diskusních pořadů (pořizovaných Ústavem pro jazyk český, odkud pochází i výše citovaný text) narazíme na mnoho metafor, u nichž se více či méně výrazný kognitivní efekt pojí s dalšími funkcemi: slouží k získání pozornosti diváka, k jeho pobavení, umožňují mluvčímu blýsknout se vzděláním či duchaplností, zesměšnit protivníka atd. V metafoře, která zazněla ve stejném pořadu z úst druhého z jeho účastníků Petra Nečase, emotivní funkce, domnívám se, dominuje, a to přesto, že mluvčí na kognitivní efekt upozorňuje explicitním vysvětlením inference, která z metafory plyne: *v případě že bude přijato omezení v (...) svobodném pohybu osob. zboží. služeb a kapitálu. tak se de facto staneme evropany druhé třídy (...) je to jakási nová forma. evropského apartheidu. protože systém apartheidu je založen na tom. že někdo má předepsáno místo kde může žít. a kde může pracovat.*

Kamila Karhanová

Pro dobrou vůli netřeba na hvězdičky

Pracovnice oddělení stylistiky a lingvistiky textu ÚJČ Jana Hoffmannová a Olga Müllerová se dlouhodobě zabývají analýzou spontánních mluvených projevů. Jejich knihu Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách (spolu s J. Zemanem, Praha, Trizonia 1999) ČDS recenzovala v čísle 3/2000. Ve své nejnovější monografii **Jak vedeme dialog s institucemi** (Praha, Academia 2000) se autorky soustředily na čtyři typy komunikace, pro které je určující asymetrie mezi zástupci institucí a občany-klienty.

Nejrozsáhlejší kapitola pochází z pera O. Müllerové a týká se rozhovorů v ordinaci dětského lékaře (na toto téma autorka publikovala článek v ČDS 2/1999). Materiálem k výzkumu zde byly nahrávky z ordinace jediného jihomoravského venkovského pediatra, v nichž vystupují účastníci ve čtyřech výrazně odlišných komunikačních rolích: totiž lékař, sestra, dítě a doprovázející rodič nebo prarodič. Od běžných institucionálních jednání se komunikace lékaře s pacientem liší zejména tím, že „(...) vedle profesní stránky jejich vztahu nabývá na důležitosti i jeho dimenze lidská" (s. 21). Zvlášť výrazné je to právě u lékařů dětských – a zde analyzovaný pan doktor zvládá tuto dimenzi svého povolání na jedničku: „Z autentických nahrávek rozhovorů (...) lze nabýt přesvědčení, že tento lékař je ve styku se svými dětskými pacienty mimořádně úspěšný (...). S dospělým doprovodem mluví lékař věcně a většinou bez žertování. Výjimku tvoří prarodiče, zejména babičky, k nimž se chová shovívavě, přátelsky. Toleruje jejich povídavost a dokonce je ochoten si s nimi i krátce povykládat" (s. 57). V oddíle o komunikačních strategiích se autorka pokouší analyzovat, jakými prostředky si lékař získává důvěru dětských pacientů: laskavostí, žertováním, užíváním zdrobnělin a běžných dětských slov (dodali bychom: a dětské obraznosti), jasností a rázností pokynů, neformálností; malé děti chválí, s velkými jedná jako s dospělými. Často potlačuje oficiální charakter komunikace a sebe sama představuje jako člověka, nikoli zástupce instituce (*zhluboka dýchej **až mi sfoukneš brýle**; **já kdybych byl nemocný** / tak su potichu a nechám za sebe mluvit rádio*, s. 71). Dá-li se soudit z přepisu nahrávek, zdá se, že jeho lékařská autorita plyne spíš z jeho chování mimojazykového. Zajímavé je i to, že když skočí svým komunikačním partnerům do řeči, nepokládají to nikdy za nezdvořilost.

Analýza dialogů v ordinaci je vybudována na třech momentech. Prvním je jejich tematické uspořádání (na různých úrovních: od celých rozhovorů po strukturu výpovědi). Zde zaujme zjištění, jak rozdílná je tematická stavba

komunikace u otců a u matek.: „(...) tematická odbočení jsou výlučně záležitostí rozhovorů, v nichž doprovodnou osobou je žena. Muži hovoří vždy věcně a zhuštěně a od tématu, které vychází z cíle a stavby rozhovoru u lékaře, téměř nikdy neodbočují" (s. 58). Následuje rozbor strategií (a úloh a cílů), s nimiž jednotliví účastníci do komunikace vstupují. Rodiče například často chtějí návštěvu urychlit a to je jedním z důvodů, proč mluví za dítě i tehdy, když je lékařův dotaz adresován přímo dítěti. Závěrečný oddíl kapitoly se zabývá jazykem lékařské komunikace. Všímá si užívání termínů, zdrobnělin (ty, jak se zdá, komunikaci odlehčují a pomáhají překonat strach – srov. pojmenování *prášečky* a *injekčičky*), slovesných tvarů a nakonec toho, jaké formy otázek v ordinaci zaznívají a kdo a jak na ně odpovídá. Vzhledem k tomu, že je v této kapitole analyzován materiál získaný v jediné ordinaci, lze těžko zevšeobecňovat; přesto se zde o tom, jak vedeme dialog s institucemi, dozvíme spoustu zajímavých informací.

Druhý příspěvek O. Müllerové se týká komunikace na kontroverzních veřejných shromážděních a je založen na rozboru nahrávky veřejné diskuse mezi zaměstnanci Českých energetických závodů a obyvateli obce, u níž ČEZ zamýšlel postavit mezisklad vyhořelého jaderného paliva. Autorka se snaží nalézt příčiny komunikačního neúspěchu v protikladu mezi racionálními postoji zástupců instituce a emocionálními postoji veřejnosti, v rozdílnostech v jejich vyjadřování (ať už v oblasti terminologie nebo v syntaktických rozdílech mezi vyjadřováním odborným a laickým) a v míře zdvořilosti. Konečná, zásadní příčina je však nakonec odkryta vně oblasti přístupné lingvistickému bádání a je stejně banální jako smutná: účastníci se prostě domluvit nechtějí. Na tomto místě postrádáme rozbor způsobů a prostředků manipulace a emocionálního ovlivňování. Nečekanou zajímavostí této kapitoly je zato analýza míšení spisovných a nespisovných prostředků, která ukazuje, v čem sklouzáváme do nespisovnosti, jsme-li citově zaujati ve veřejné komunikační situaci, a u kterých jazykových prostředků se naopak držíme spisovné normy.

Rovněž J. Hoffmannová zařadila do recenzované publikace dvě analýzy. První z nich je věnována telefonickým rozhovorům občanů s ohlašovnou požáru (na materiále pražském a chomutovském) a využívá metod textové lingvistiky, pragmatiky, analýzy diskursu a konverzační analýzy. Rádi bychom z ní ocitovali množství dílčích objevů a zjištění, avšak pro nedostatek prostoru vybíráme jen některé a spoléháme na to, že ostatní si čtenář vyhledá v knize sám. Tematický rozbor ukazuje, že komunikaci na lince 150 výrazně ztěžuje rozdíl mezi komunikanty v tom, co je pro ně nové a co známé: zatímco pro rozrušeného

volajícího je přirozené schéma *tady* – lokalizace – *hoří*, hasič by preferoval spíš *hoří* – co – lokalizace. Nesoulad mezi těmito schématy vede ke značné nadbytečnosti v rozhovorech, v nichž velmi záleží na rychlosti komunikace. Hasiči i volající se naopak shodují v jazyce, jímž svou komunikaci vedou: je jím v Praze i v Chomutově obecná čeština s mluvenou syntaxí, jejíž rysy autorka vyjmenovává a dokládá příklady. Hasiči v rozhovorech vystupují jako zástupci instituce, jednají tedy zodpovědně a autoritativně, ale přitom projevují i dostatek dobré vůle, trpělivosti a porozumění pro klienty, kteří jim práci někdy dost ztěžují (při popisu místa se mnozí z nich zmohou pouze na konstrukci typu *tady v Legionářský jak sou ty garáže...*, s. 124).

Podobně pozitivně vyznívá i kapitola, kterou jsme si nechali na závěr. Jana Hoffmannová v ní analyzuje dialogy pracovnice domova důchodců (nakonec se rozhoduje označovat ji jako „sestru") s babičkami, které tam žijí. Podstatným rysem těchto dialogů je všudypřítomná snaha sestry o pozitivní ovzduší a o empatii. Ta vede k tomu, že zde neplatí běžné střídání replik, ba ani přesné odlišení rolí mluvčího a posluchače, neboť sestra repliky od babiček přebírá a sama domýšlí a dokončuje:

B[abička] *to bylo moc hezký / na to*
S[estra] *ráda vzpomínáte*
B *vzpomínám...* (s. 98)

Účastnice komunikace si notují, dialog je naprosto harmonický. Sestra nejen doplňuje, napovídá, shrnuje a radí, ale v některých rozhovorech také neustálými otázkami povzbuzuje ke komunikaci, jejímž cílem je vlastně to, aby se jí druhá strana aktivně účastnila. Je to pak tedy komunikace do jisté míry nepřirozená, připomínající občas školní zkoušení.

Pokud jde o mluvní akty a komunikační funkce, na straně sestry převažuje (kromě otázek) přitakávání a opakování, povzbuzování a lichocení, na straně babiček pak stěžování si – a vyprávění. Vypráví se hlavně o nejdůležitějších bodech životní historie, a to i tehdy, když se sestra ptá na něco jiného. Vyprávění bývá vystavěno na časových protikladech *dřív/teď*, *už ne/eště* a *někdy/nikdy*. V závěru kapitoly autorka postuluje nutnost dalších výzkumů komunikace se starými lidmi v domovech důchodců. Přes všechnu zmíněnou dobrou vůli a pozitivnost zde totiž také číhají nebezpečí. Jedním z nich je sklouzávání sestry do tzv. baby-talk, což ji staví do nadřazené polohy a může některé staré lidi urážet. Druhé nebezpečí spočívá v tom, že jako každá instituce i domov důchodců má svůj ideální stav a tomu sestra někdy přizpůsobuje skutečnost.

Do jejího výše zmíněného mluvení za druhé pronikají nezřídka věty jako *takže ste tu spokojená*; jimi vytvářená harmonie pak může být do značné míry falešná.

Kniha **Jak vedeme dialog s institucemi** může být vzorovým příkladem aplikované jazykovědy. Přináší spoustu nových a důležitých poznatků o tom, jak mluvíme v běžných situacích, a ukazuje, že to vposledku záleží především na našich vlastnostech obecně lidských. Zároveň nabízí i nenápadné střípky autentických příběhů, střípky útěšné i tragické – těch prvních naštěstí mnohem víc. Čtenář této recenze si jistě všiml, že jsme v ní na úkor lingvistických poznatků akcentovali právě etické a obecně lidské momenty analyzované institucionální komunikace. Myslíme si totiž (spolu, jak se zdá, s autorkami recenzované publikace), že jsou jaksi důležitější. A tak po vzoru kolegy O. Koupila (v recenzi na publikaci *U nás ve Vídni* v ČDS 4/2000) uzavíráme svou zprávu několika citáty, které jsme vybrali z „babičkovské" kapitoly:

sme neměli nic ale byli sme šťastný [...] ty lidi byli hodnější / jeden před druhým neměl žádný tajemství / byli takový upřímný k sobě / byli chudý ale drželi pospolu / zatímco dnes tě pomalu ani nepozdravěji / a závidí jeden druhýmu (s. 111)

B *donosila sem tu holčičku [...] do necelých sedmi měsíců / a vážila šest kilo a zemřela*
S *šest kilo?*
B *ach bože můj* (s. 101)

já mám vůbec takovou povahu / víte / moje maminka vždycky říkávala / že bych pro dobrou vůli vylezla až na hvězdičky (s. 96)

Robert Adam

Tváře češtiny

To je název publikace, která vznikla jako výsledek grantového projektu Vliv pragmatických činitelů na volbu výrazových prostředků mluvené komunikace. Podílel se na ní autorský kolektiv převážně moravských lingvistů ve složení I. Bogoczová, K. Fic, J. Chloupek, E. Jandová, M. Krčmová a O. Müllerová (Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava 2000, 165 s.).

V letech 1998–1999 autoři shromáždili, přepsali a analyzovali obsáhlý materiál složený z autentických mluvených projevů (cca 3000 minut). Jde o žánrově širokou škálu od ritualizovaných projevů oficiálních (svatební obřad), přes veřejné připravované projevy (např. kázání), institucionalizované dialogy (např. lékař – pacient, úředník – občan), hovor doprovázející pracovní aktivity až po vyprávění pamětníků a rodinnou a přátelskou komunikaci. Není zde zastoupena mluvená komunikace v médiích (té jsou věnovány práce jiné). Za mimořádně přínosné považujeme to, že nahrávky byly pořízeny ve všech regionech České republiky, v malých obcích, městečkách i městech různých velikostí, takže poskytují relativně reprezentativní obraz současné mluvené češtiny.

Kniha je rozdělena do dvou částí. První část je věnována analýzám, část druhá (o rozsahu více než 100 stran) obsahuje přepis 48 mluvených projevů. V jednotlivých studiích autoři ukazují, jak se regionální, sociální a funkční rozrůzněnost projevuje ve výběru jazykových prostředků; důraz je kladen na různost regionální. M. Krčmová analyzuje zvukovou stavbu shromážděného materiálu včetně prostředků suprasegmentálních, I. Bogoczová rovinu morfologickou, K. Fic slovní zásobu a O. Müllerová rovinu syntaktickou. E. Jandová zkoumá jevy, které narušují lineární charakter souvislého mluveného projevu, J. Chloupek se zabývá otázkami stylistickými. Kromě těchto témat, charakterizujících shromážděný materiál komplexně, někteří z autorů do publikace zařadili i témata dílčí, např. specifické funkce zájmena *ten* (I. Bogoczová), kontaktové prostředky v mluvených projevech (O. Müllerová) aj.

Přestože jde o společný jazykový materiál (všichni autoři měli k dispozici všechny nahrávky a transkripty) a společný projekt, je zřejmé, že studie jednotlivých autorů vznikaly relativně nezávisle; svědčí o tom nejen literatura uvedená za každou statí (vedle bibliografie v závěru textové části), ale také nesjednocená terminologie (např. mluvený projev, mluvený text, mluvený komunikát, rozhovor). Po formální stránce je publikace zpracována pečlivě, v úvodu jsou uvedena nejen pravidla přepisu jazykového materiálu, ale také

seznam měst a obcí zahrnutých do výzkumu. Výsledky výzkumu jsou shrnuty v závěru a v anglickém résumé.

Knihu *Tváře češtiny* můžeme doporučit všem bohemistům, které zajímá bohaté sociální a především regionální rozvrstvení mluvené formy současné češtiny: sami si mohou udělat závěr, zda vhodnějším teoretickým rámcem pro popis současné češtiny je klasická útvarová stratifikace (spisovný jazyk – interdialekty – dialekty) nebo model založený na principu komunikativním, např. areálový model (G. P. Neščimenko: Etničeskij jazyk. München 1999).

Iva Nebeská

Řešení kvízu

Řešení úvodního kvízu: *bezdrátově; zvuku; optického obrazu; dílčí podněty; velký počet bodů; synchronně složí; řádků; zleva doprava; 625; sudé řádky; 25; 50; 575; červené, modré a zelené; 47; 862; 69; PAL; NTSC; SECAM.*

Obrázky byly převzaty z těchto publikací:

Augusta, P. – Vávra, P. – Vávra, T. *Vynálezy na všední den.* Praha, Albatros 1988. (Edisonův fonograf, Televizní přenos)

Bloch, A. *Murphyho zákon.* Praha, Argo 1998. (Sattingerův zákon)

Škoda, F. – Houška, V. *Dobrý den, vážení vynálezci.* Praha, Panorama 1988. (T. A. Edison)

Škodovi, H. a E. – Kubašta, V. *Už vím proč.* Praha, Albatros 1987. (Schéma obrazovky, Televizní kamera)

Vyštejn, J. *Vady výslovnosti.* Praha, SPN 1991. (Tvar retní štěrbiny při výrazné výslovnosti samohlásek)

www.czech-tv.cz (obrázky studií, vysílací režie, televizorů)

Týdeník televize (loga televizních stanic)

O autorech (2001)

Iva Dubášová: absolventka žurnalistiky na FF Univerzity Komenského v Bratislavě, pracuje v televizním zpravodajství
Vendula Fleišmanová: studentka bohemistiky na FF UK
Jarmila Havlová: absolventka oboru lingvistika–fonetika na FF UK
Barbora Hedbávná: studentka lingvistiky a fonetiky na FF UK
Jaroslava Hlaváčová: programátorka, pracovnice Ústavu Českého národního korpusu
Jitka Janíková: působí ve Fonetickém ústavu FF UK, zabývá se fonetikou a fonologií češtiny, intonologií a kulturou mluvených projevů
Miroslava Kazdová: studentka bohemistiky na FF UK
Jana Klímová: pracovnice Ústavu pro jazyk český
Marie Kopřivová: bohemistka, pracovnice Ústavu Českého národního korpusu
Michal Křen: programátor, pracovník Ústavu Českého národního korpusu
Pavlína Kuldanová: působí na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně
Renata Landgráfová: studentka lingvistiky a fonetiky na FF UK
Urszula Lisowska: studentka bohemistiky na univerzitě v Krakově
Pavel Machač: působí ve Fonetickém ústavu FF UK, zabývá se fonetikou a fonologií němčiny a českým výslovnostním substandardem
Michal Marek: student lingvistiky a fonetiky na FF UK
Hana Matysková: studentka bohemistiky na FF UK
Vladimír Petkevič: docent, ředitel Ústavu teoretické a komputační lingvistiky FF UK
Věra Schmiedtová: bohemistka, pracovnice Ústavu Českého národního korpusu
Petra Smetáková: studentka bohemistiky na FF UK
Dominika Šrajerová: studentka lingvistiky a fonetiky na FF UK
Jan Volín: působí ve Fonetickém ústavu FF UK, zabývá se fonetikou a fonologií angličtiny, intonologií a osvojováním zvukové stránky jazyka
Petr Zemánek: docent, ředitel Ústavu starého Předního východu a srovnávací jazykovědy FF UK
Pavel Žikovský: absolvent Fakulty elektrotechnické ČVUT, zabývá se akustikou řeči

O ostatních autorech viz poslední čísla dosavadních ročníků ČDS (1993–2000).

Obsah

Televizní šotci aneb Trocha akustiky neuškodí (Pavel Žikovský) 127
Jak funguje televizní přenos (Pavel Machač) 128

ACH TY SAMOHLÁSKY...

Poznatelnost českých samohlásek v izolovaných slovech
(Barbora Hedbávná – Renata Landgráfová) 130
Kolik samohlásek vám zbývá? (Zdena Palková) 139
Výslovnostní cvičení č. 1 (Jitka Janíková) 143

INTONACE – TO JE PRÁCE!

Vliv věku na intonační senzitivitu mladší školní populace:
experiment s televizním pozdravem (Jan Volín) 145
Víme, jak číst otázky? (Ivana Kolářová) 154

MÁTE SVŮJ ŘEČOVÝ VZOR?

Krize mluvních vzorů v Čechách? (Pavlína Kuldanová) 156
Výslovnostní cvičení č. 2 (Jitka Janíková) 162
Můj řečový (ne)vzor (Jitka Janíková) 163
Poznámky k přepisu mluvních projevů 164
Vážeňí talavezňí ďeváce... (ze série poslechových
testů „Řečový vzor") (Dominika Šrajerová – Michal Marek) 166
Moderátoři televizního zpravodajství (ze série poslechových
testů „Řečový vzor") (Jitka Janíková) 178
Výslovnostní cvičení č. 3 (Jitka Janíková) 204

ZPRAVODAJSKÁ RELACE POKRAČUJE

Specifičnost projevu na televizní obrazovce
(s ohledem na materiál televizního zpravodajství) (Jarmila Havlová) 206
Televizní zpravodajská reportáž (co to je a jak vzniká) (Iva Dubášová) 210
Výslovnostní cvičení č. 4 (Jitka Janíková) 214

ÚVAHY A RECENZE

Metafory, jimiž žijí politici (média?) (Kamila Karhanová) 215
Pro dobrou vůli netřeba na hvězdičky (Robert Adam) 221
Tváře češtiny (Iva Nebeská) 225

Řešení kvízu 226
O autorech (2001) 227